

Széchenyi társadalmi politikája.

Írta: GAAL JENŐ.

Ha a legnagyobb magyarnak szent törekvésekben, nagyszabású alkotásokban és bámulatos sikerekben gazdag életpályáján s irodalmi tevékenysége változatos összes emlékeinek dús tartalmán végig tekintünk, csaknem lehetetlen, hogy számos kiváló minőségei közt – valamennyit felülmúlva - a társadalmi politikusának magas kiemelkedése ne tűnjék szemeinkbe.

Az alkotó természet igen sokféle elsörendű arravalósággal áldotta meg. Ezért sokáig egy életpályára sem határozhatta el magát. A legellentétebb dolgok oly mértékben érdekelték, hogy alig tudott tőlük elszakadni. A nemzetgazdák most is első sorban a magukénak tartják őt, a politikusok közéletünk három legnagyobb vezéralakjának élére állítják, az irodalomtörténetben mint politikai irodalmunk megteremtője szerepel, a kegyelet pedig felruházta őt jó csoport díszes jelzővel, melyek mindegyike egy-egy előkelő életszerepre utal. De mindezek a működési körök s azok képességei és képzettségei azonban ő neki csak arra valók voltak, hogy legnagyobb tehetségének és ezek alapján természetes hivatásának, a socialpolitikának szolgálatába állítsa azokat.

Írtaiban például nem egyszer említi, hogy jóidéig mennyire ellenkezett természetes hajlamaival a száraz közgazdasági dolgokkal való foglalkozás. Ő ezt nagyon unalmasnak és fárasztónak találta. De mikor meggyőződött róla, hogy a magyar nemzetnek a helyes számításra s az anyagi lét törvényszerűségeinek alaposabb ismeretére és figyelembe vételére mily égető szüksége van, nem késett a megkívántató tanulmányoknak úgy odaadni magát, hogy ebbeli munkálkodásának sze-

gényes kezdete és bő eredménye felett magának is szinte nevetnie kellett. Ugyanígy járt el más ismeretkörökkel és más-nemű tapasztalatok szerzésével is, mindjárt attól a pillanattól fogva, midőn báró WESSELÉNYI MIKLÓSSAL 1820-ban közösen elhatározták, hogy kerüljön bár életükbe, ha más nem teszi, ők ketten fognak elkövetni mindent annyira lesüllyednek fájdalmasan észlelt nemzetök lehető felemelésére. Olvasmányainak, gyakori utazásainak, látszólag tervtelen mindenféle tanulmányainak, összes gondolkozásának és legfőbb töprengéseinek tárgya azontúl nemcsak reformátorként való felleptéig, hanem később is mindig a nemzetnevelés s ennek a magasztos feladatnak tényezői és módszerei lebegtek folyton szemei előtt.

Így képezte ki magát legmagasabb értelmében vett társadalompolitikussá. Mint ilyen finom érzéket sajátított el, mely az akkori magyar társadalom szükségleteinek biztos megítélésére s megvalósításuk segédeszközeinek helyes megválasztására, továbbá ezek czélszerű alkalmazására kitűnően képesítették őt. Ez az érzéke mutatta ki számára az utat, melyen haladnia s a feladatok sorrendjét, melyet követnie kellett. A legtágabb értelemben vett társadalmi politikának feladatát: a nemzeti és emberies s szakadatlan tökéletesbülést, oly találóan, sőt megkapóan jelölte meg, hogy azt már csak ezen cyclus előadói is mint a magyar nemzeti törekvések általános létjogosultságát bizonyító nagy érvet ismételve voltak kénytelenek hangoztatni.

Ezt a főczélt ő abban látta, hogy a törzsökös magyar nemzetet mint az uralaltaji népfajnak a nyugati műveltségre egyetlen alkalmas jelentősebb ágát az emberiségnek megmentvén s azt a maga eredetiségében megtartván, alaptulajdonságainak ma hihetetlen, de tényleg lehetséges eszményi kifejlesztése által az egyetemes emberi civilisatio kétségtelen gazdagítására alkalmassá kell tenni. Azzal biztosíthatnók szerinte nemzetünk jövőjét a legjobban, ha azt eredetien vonzóvá, ez által hódítóvá és olyan kiválóvá tudnók tenni, hogy majdan, talán századok múlva, ha általában derék emberről lenne szó, mindenki önkéntelenül a magyarra is gondoljon. Ő igen nagy hibái és hiányai mellett annyi szép és nemes jellemvonást fedezett fel nemzetében, hogy az erre való törekvést, habár igen nehéznek, de korántsem tartotta utopistikusnak. Tudta

és vallotta azonban, hogy a magyarság nagyon elmaradt és helyzete felette veszélyes. De éppen ezért jeles tulajdonságait melyek azt egy ezredéven át az enyészettől megmentették, hatványozni kívánta. Egyre hangoztatta VIRÁG BENEDEKEL hogy »jó magyar hazafinak lenni nagyon nehéz, de nem lehetetlen«. Továbbá gyakran figyelmeztette véreit arra, hogy éppen, mert sok tekintetben mostoha sors jutott nekik osztályrészül, az értelem és az erény fokozott mértékére van szükégük.

A társadalmi tevékenységre pedig nemcsak azért fektetett oly nagy súlyt, mert 600 éves önállóságunk letűnte után állami életünk ma még annyi esélytől függ és adott politikai viszonyaink közt – mi tagadás benne – azt teljes függetlenséggel nem intézhetjük. De meg általában is a társadalmi élet plastikusan képző, alkotó erejét igen jól ismerte, hiszen kellőleg befolyásolt életműködésének bő áldásait másutt saját szemeivel gyakran volt alkalmá észlelni. Nem kis részben ez a szemlélet szülte benne azt a mély meggyőződést, hogy helyzetünk hátrányai ellenére is boldogulhatunk, ha a szerves társadalom alaperőit megerősíteni s annak főtényezőit összhangzatos tevékenységre tudjuk serkenteni.

Így nyilatkoztak meg a társadalomra vonatkozó páratlan becsű gondolatai, melyek különböző irataiban és beszédeiben elszórtan talán csak érdekesek és megkapok, de rendszerességgel egymás mellé állítva két szempontból is nagyon fontosak. Először azért, mivel így láthatjuk, hogy benne bírtuk első nagy társadalmi bölcselőnket; másodsor pedig, mivel ekként érthetjük meg igazán reformtevékenységének minden időt meghaladó általános nagy értékét. Az ő társadalmi felfogását ugyanis nemcsak háromnegyed századnak jó és rossz tapasztalatai, hanem a legújabbkori tudomány is teljes mértékben igazolták. Mint tudományos tételek nem voltak újak ebbeli eszméi már az ő korában sem, de fenkölt lelkén szűrődvén át és tüzetesen reánk alkalmaztatván, azoktól bizonyos eredeti varázst, előszereteti értéket, sőt gyakorlati nagy jelentőséget elvitatni nem lehet.

Már első alapvető nagy munkájában írta, hogy az ember társulásra van teremtve. Az érintkezés társaival és a velők folytatott eszmecsere fejleszti legjobban az embert. A tetteinket és nézeteinket helyben nem hagyó megjegyzések, a köl-

csönös bírálat minden körülöttünk levő tárgy iránt nagyobb figyelmet gerjesztenek bennünk, és választást engedvén, szemünket a felmerülő képzetekkel szemben megnyitják. Az emberi egyesülés alapjellege az örökkévalóság, mely az igazságot szüntelenül forgatja s nemzedékről-nemzedékre folytatva, végre fényes világosságban tünteti fel azt. A magános ember ugyanis mindent csak egy-egy oldalról lát, mert egyszerre több ponton nem állhat. Innen van az, hogy egynek minden nagyobb dolog nehéz, soknak pedig semmi sem lehetetlen. A társulásnak haszna tehát mérhetetlen. Sajnos, hogy annak lényegéről voltaképp csak kevés embernek van tiszta fogalma. Veleje abban áll, hogy összes erőink és tulajdonságaink egymást mintegy kiegészítve, szövetkezzenek. Az emberiség haladásának nagy akadályait más hatalom nem is lett volna képes elhárítani annak útjából. Az tehát, hogy nagyot, alkossunk, csak tőlünk függ, mert igen sok, különben lehetetlen dolgot érhetünk el az által, ha sokan elszántan és állhatatosan ugyanazt akarjuk.

A társas érzés alapját az egyeseknek egymáshoz való természetes vonzódása, de egyúttal a belénk oltott és a társas együttlét által fejlesztett kötelességérzet is képezi. Ha mindenki azt hiszi, hogy a siker tőle függ, akkor minden ember teljes erejéből dolgozik. így azután a kedvező eredmény sokkal valószínűbb. De hogy ezt elérhessük: a társadalmi békés együttlétre van szükségünk, ez pedig azt kívánja, hogy természetes szabadságának egy részét a közszabadság biztosíthatása végett áldozza fel mindenki. Az egyénnek csak a társadalomra való hatás által lehet nagyot és maradandót alkotni. Az emberek ennél fogva egymással és ne egymás ellen dolgozzanak. így érvényesül az egyesek és a nemzetekben rejlő teremő erő is. Minél nagyobb a közértelmiség valahol, annál magasabban áll a nemzet is a többi nemzetekkel szemben s minél kevésbé szorul idegenekre, annál függetlenebb és szabadabb. A társadalom minden tagjának tehát képességeinek és alkotó erejének fejlesztése útján módjában áll a nemzet nagyságának, függetlenségének és szabadságának biztosításához járulni.

Azonban nem önkényunktől függ a társadalom jóléte. Nem tetszésünk és jó szivünk óhajai döntenek el, hogy az em-

berekét miként igyekezzünk boldogítani. Vannak a természetnek dönthetetlen szent törvényei, melyek rendelkezéseit teljesítve, lassankint e részben is megközelíthetjük a tökélyt. A társadalmi élet összekuszált gombolyagának fonalát azonban megtalálni és világosan megmondani, hogy az egymásra ható tényezők közül melyik az ok és melyik a következmény, továbbá megérteni és felismerni a nemzetek hajlamait, lelkületét, jellemét és irányzatait, nem könnyű dolog. Mindazonáltal a társadalmi élet fejlődésének előre meghatározása bizonyos mértékben lehetséges, csakhogy eközben számos bonyolult kombinációra van szükség. Ezek tudománya, melyet később sociológiának neveztek el, akkor (t. i. 1830-ban), miként SZÉCHENYI hitt, nevet sem nyert még, de az szerinte bizonyos, hogy annál az erkölcsi tényezőkkel való számolás nagy szerepet játszik.

Az igazságos társadalmi rend szerinte legbiztosabb alapja a boldogsághoz való haladásnak. Mindenkinék erejéhez képest a társadalmi munkában közreműködni szoros kötelessége.

Azok az osztályok, melyek valamivel közvetlenül foglalkoznak, a feladataik körébe eső tárgyakat és eljárásokat tényleg alaposabban ismerik, mint mások, akik nem ott, vagy általában kevésbé dolgoznak, mint inkább dolgoztatnak. Ez utóbbiak, t. i. a munkaadók, a társadalomban feljebb állván, talán szélesebb látókörrel bírnak. De miután mind a szélesebb szemhatárra, mind a pontosabb tudásra a társadalmi, gazdasági és politikai feladatok megoldásához egyaránt szükség van, az osztályoknak szoros kapcsolatban kell állniok egymással. És valóban a társadalom egyes osztályai bonthatatlan kötelékekkel fűzvék is egymáshoz. Ezt az osztályoknak jobban kellene átérteni, mert a közérdekkel gyakran összetévesztett külön osztályérdekeik által tévedésbe ejtett és elvakított egyes társadalmi rétege; könnyen éles ellentétbe, sőt nyílt harcba jutnak egymással.

A társadalom és közszabadság lényegének ismerete azért többé-kevésbé mindenkinék, de különösen azoknak szükséges, akik az ország ügyeit közvetlenül vagy közvetve intézni akarják. A látszat az emberi társadalomban sokszor csal; azért annak, aki vezetni akar, képességgel kell bírni arra is, hogy a felmerülő problémák mélyeire lásson, és a jelenségek

tömkelegében eligazodni tudjon. És ha azzal bír, be fogja látni pl., hogy a kemény törvény a becsületes emberre nem büntetés, hanem ajándék, a becestelen és féktelenre nézve, illetőleg vele szemben pedig a legnagyobb szükség.

Az egyesekre úgy kell hatni, hogy minél többen jussanak emberi méltóságuk s magasrendű kötelességeik tudatára. Ezek azután például szolgálhatnak másoknak. A jó ugyan magában véve is jó, akár van tanúja, akár nincs, de annak útja rendszerint tövises. Hogy tehát valaki rálépjen és rajta megmaradjon, lelki erőre és erkölcsi határozottságra van szüksége. Ezért az erényt is – főleg önmegfigyelés, továbbá önidomítás által – gyakorolni kell. A legnagyobb természetes ügyesség és tehetség is csak szorgalom és fáradság által fejlődhetik ki egészen.

Ennélfogva az, aki reformot óhajt nagyban, kezdje meg azt önmagánál kicsinyben. Ha azután az apró erények gyakorlásában kitartóvá lett, elérheti azt, hogy a jogtisztelet és szabadság szelleme úgyszólván hússá és vérré fog válni benne. A mások jogainak megbecsüléséhez és a mások iránti kimélethez, mely nélkül nincs békés együttlét, tehát szintén gyakorlat szükséges. Ennek alkalmait nyújtják a társaskörök, egyesületek és más szervezetek, ahol minden résztvevőnek meg kell zabolázni önkényét. Már a társaskörökbe való felvételnél kénytelenek az emberek egész lényüket, múltjokat és jellemöket mások fölebbezhetlen Ítéletének alávetni. Akik erre nem hajlandók, fogalommal sem bírnak a társadalmi szabadságról. Pedig ez az emberiség egyik legnagyobb java. A kötelességek teljesítését ennélfogva nem szabad a szabadság megszorításának tekinteni, mert a tartós közszabadság attól függ, hogy a társadalom tagjainak legalább többsége önként, híven és odaadással teljesítse kötelességét. Azt, aki semmiben sem akarja lekötni magát, előbb-utóbb mindenben meg fogja kötni az idők igazságos szelleme. Ellenben az oly lekötés, mely mindenkire kiterjed, az igazi szabadságot juttatja uralomra.

Az igazság és az okosság együttes követelménye az is, hogy az érdemet pártolni, az érdemtelenséget mellőzni s a bűnt üldözni kell. Nincs veszedelmesebb, mintha a törvények úgynevezett politikai tekintetek miatt helytelenül majd egynek, majd másnak kedveznek. A magasabb társadalmi állás magasz-

tosabb életfelfogást követel. Az igazi arisztokratia a szorgalmat és erényt mindenkinek felett tiszteli, ellenben az elaljasodott oligarchia azt hiszi, hogy neki minden és mindenki le van kötelezve, ő pedig senkinek és semminek. Midőn az alsóbb néposztályok tagjait emeljük és önérzetüket fokozzuk, nemcsak nemesen, de okosan is járunk el, mert csak a tulajdont s vele a társadalmi rendet is ennek folytán biztosítjuk a legjobban; továbbá a gondolkozó szorgalmas emberek a becses munkáskezeket is szaporítják. A végcélnek ez okból a társadalmi politikában nem szabad másnak lenni, mint a lehető legnagyobb számú polgár lehető legteljesebb és legtartósabb boldogságának.

Hanem a boldogságot helyesen nem lehet másban, mint az összhangzatban keresni. A nagy természet, a csillagok világának szemlélete épp úgy, mint saját keblünk belső életének megfigyelése a harmónia elsőrendű fontosságáról győzhet meg bennünket.

Ezt a nagy egybehangzást pedig csak az értelem fogja fel és a bölcsesség teremtheti meg. Szabad lehet valamely nemzet a külhatalomtól, de a műveletlen nép rabjává lesz tudatlanságának és az így keletkezettnél nagyobb és förtelmezebb rabság nincsen.

Azonban bölcsességet nem egyedül könyvekből és katedráról lehet tanulni, hanem a természet szent szavaiból is, melyek minden emberhez bűvös erővel szólnak. Ha azokat valaki megérti, akkor képesek őt erkölcsileg is felemelni.

Egyébiránt nemcsak a természet nevel, hanem a társadalom is. A nevelés kezdetének pedig nyájasság és jó modor a dajkái. Míg értelmük meg nem jön, addig érzelmeiknél fogva kell vezetni az embereket. De azért a nevelőknek az észszerűséget sem szabad szemek elől téveszteni s még szeretetből sem helyes gyengékké nevelni embertársainkat.

A nevelés és tanulás azonban tévedés, hiba és balsiker nélkül lehetetlen. Az embernek esni, sőt sokszor kell esni, míg végre a maga lábán csak megállani is tud. De éppen azért kell nevelni és tanítani az embereket, hogy akkor essek, mikor tagjaik még ruganyosak. Tapasztalást sem lehet pénzért venni vagy hagyatékul kapni. Mindennek, amit tudunk vagy bírunk, bizonyos ára van.

Tény az, hogy a levegő, melyet beszívunk, akaratunk ellenére is nagy mértékben befolyásol bennünket. És az emberi környezet, melyben élünk, lelkünknek ilyen levegője. Ezek szerint a társadalom jó szellemének igen nagy becsé van. Maga után vonja a lélek tágulását, az erények kifejlődését s az emberek iránti nemes rokonszenvet. Többet ér, mint minden egyes tulajdonság, minden kincs, minden kiváltság, sőt mint magában véve a szabadság is. Midőn embertársainkat így neveltük, a legnagyobb jót tesszük velők. De a népről nem úgy kell gondoskodni, mint a gyerekekről. Azt mindig nem támogathatjuk, hanem lassankint hozzá kell szoktatni ahhoz, hogy a maga lábán meg tudjon állani. Egyébiránt vajjon jót teszünk-e azzal a gyermekkel is, akit csupa jószívúségből, hogy el ne essék, a saját lábainak használatától végre elszoktatunk?

Íme tehát áll az, hogy felebarátainkon mi gyökeresen nem segíthetünk másként, mint azon ingerek és módok által, melyek arra ösztönzik őket, hogy tisztességes és biztos létüknek önmaguk legyenek szerzői. Az emberi nem úgy van teremtve, hogy minden legkisebb előnyért és élvezetért fáradnia kell és kénytelen megküzdeni az elemekkel. A nyomor és szükség az emberiség legjobb tanítói. Az általán élvezett közszabadságnak is nagy ára van, de ezt a vele járó nemzeti boldogság és dicsőség megéri.

Két szót tartunk mindenek fölött szemünk előtt az ország boldogságára irányuló törekvéseinkben: a keresztény és nemzeti nevelést. Könyveket írhatni e két szó tartalmáról és becséről. A keresztény szellem a fajokat és a különféle vallások híveit egyesítendő, a nemzeti irány pedig egyesítendő minden igaz magyart.

Azonban nemcsak a társadalmi, hanem mint láttuk, szerinte az önnevelésre is szüksége van mindenkinek. Senki sem születik oly jónak és ügyesnek, mint a minő hosszas gyakorlás után lehet. Testi, szellemi és erkölcsi egészségre kell első sorban törekedni minden jobb embernek. Egészség nélkül sem az ember, sem a nemzet nem lehet elégedett. Már pedig a megelégedés szelíd rokona a szerencsének. Egészségtől viruló ember! Ugyan van-e ennél kellemesebb látvány? Igen is van! És vajjon mi az? Az egészséges család! Ennél pedig

csak az egészséges község gyönyörűbb; míg az egészséges nemzet már mennyekbe ragadó tünemény.

A felsőbb osztályoknak néha nem is kellemes, de természetes kötelessége, hogy előljárjanak. De tudni kell, hogy miként kell előljárni. Nincs kárhózatosabb elbizakodás, mint másoknak tanácsolni, másokat vezetni akarni megfelelő tehetség és készség nélkül.

Az előljárásnál és vezetésnél az sem hagyandó figyelmen kívül, hogy a teremtmények sok milliárdnyi számában nincs kettő, mely teljesen egyenlő volna. Az egyik nemzet tapasztalása tehát a másik eljárására nézve mintául csak föltételesen szolgálhat. Minden népnek saját géniuszát és saját életelemét, mely nélkül nem fejlődhetik, kell első sorban irányadónak tekinteni. Ami két életelemünk: nemzetiségünk és alkotmányos szabadságunk áldozatkész szeretete. Ez a kettős kútfő az, melyből részünkre minden jónak fakadni kell. Ezek mibenlétével sokáig nem voltunk tisztában. Az alkotmányos szabadság helyett a korlátlan féket vesztett szabadosságot kerestük, a nemzet életének pedig mindig nagyobb mérvű és nemesebb kifejlesztése helyett idegen culturákat nyersen, feldolgozatlanul szívunk magunkba. A nemzeti szellem és a közérdek tisztázása az, ami leghatalmasabban egyesít és emel.

A közérdek megvalósítása a nemzetek hosszú életének egyedüli biztosítója. A legnemesebb gerjedelmek, a legszívrehatóbb hazafias tettek pillanatokra csodákat művelhetnek ugyan, de csak a maradandó közérdek helyes felismerése, tisztelete és odaadó szolgálata. az a nagy életem, mely a nemzeteket tartósan egyesíti és a fejlődés dicső útján megtartja. A világtörténet a maga egészében ennek is bizonyítékát képezi.

A másik nagy életem: a nemzeti szellem. Az maga is fejlődés eredménye s nem úgy jön létre, mint ahogy állítólag Pigmaleon szobra keletkezett, melybe, mikor a művész azt már teljesen elkészítette volna, csak akkor leheltek életet az istenek. A nemzeti szellem alig észrevehető módon ered, halkan nevelkedik és fejlődik ki. Csak így lehetséges az, hogy a nemzetek a saját jó alaptulajdonságaik révén, egyéniségök megromlása nélkül is haladhatnak. Különben arra lennének kárhóztatva, hogy vagy eredeti állati vadságukban maradjanak, vagy elveszítsék azt a benső erőt, amely szerves módon

eddig a tökéletesbülés útján előre hajtotta őket. A nemzeti szellemhez való hűtlenség a nemzet lelkületének zománczát törli össze. A nemzetek valódi ereje ugyanis vagy a vad fanatizmusban, vagy a tökéletes nemzeti közműveltségben áll. A kettő közötti állapot gyengeséget jelent s mint ilyen veszedelmes. A fél felvilágosodás és a félszeg tudomány is inkább öl, mint éltet.

SZÉCHENYI nem kételkedett abban, hogy a teljes lelki erő és a kifejlődött ész végre minden testi erőlködés felett bizonyosan diadalmaskodik. De csupán magunkból nem fejlődhetünk elég gyorsan. Minden nemzetben van jó és rossz; fogadjuk el a jót, bárhol találjuk is, azt pedig, ami rossz, ne engedjük be sehonnan sem. Minden előre megy s feljebb emelkedik e világon. A józan ész is helybenhagyja a folytonos tökéletesedés gondolatát. De a nemzeteknél az emelkedés jórészt kölcsönös hatás eredménye is, mert azok a műveltséget mindig egymástól vették át. Azonban a külföldi benyomásokat nem eredetiségünk és jó sajtóságaink rovására kell elfogadnunk, hanem azok befolyása alatt fejtsük ki a magunk rendszereit s a külföldi példa csak útmutatás és tájékoztató legyen.

A haladott népnél a nemzeti érzés lényegileg nem egyéb, mint a rokonok közötti szeretet, a széleskörű barátság és a családi becsület felett örökös éberség; az a magasrendű emberi lény minden ereibe és lelkének legbensőbb rejtekébe szőtt természeti tulajdon, melyet az önbecs megsemmisítése nélkül éppoly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után élni többé nem lehet.

A nemzetiségben általában szent varázserő van; de száz és száz árnyalatban mutatkoznak a nemzetek hajlamai és irányzatai. Ezek rendszerint, mint láttuk, fejlődésüknek a múltban szerzett eredményei s azokon fog felépülni jövőjük. A nemzetek életszakai e hajlamainak különböző stádiumait mutatják. Eme tulajdonságoknak ily nagy fontossága mellett azokat tehát ápolni s megengedett módon lehetőleg irányítani kell.

Másként a legkülönbözőbb zagyva tulajdonságokkal teljes ivadék, egy középizének nevezhető valami jön létre, melynek propagatiója épp oly lehetetlen, mint a különböző fajokból keletkezett korcsoké. A kellő gondozás mellett ellenben a nemzeti egyéniség domborodik ki, mely azután az ifjú népeket,

minden kalauz nélkül is, a férfikorba vezeti. Különben pedig a nemzeteknél szintén beáll az, hogy a férfikor átugrásával ifjan megvényülnek és lehanyatlanak, vagy mint kormány nélküli hajó, elsülyednek, avagy partra vetttven, bizonyos zsák-mányaivá lesznek az idegeneknek.

Tartsuk szemünk előtt, hogy az ész e részben is erő s így az ész boldogság. A tanult és kiművelt emberi fő nagy mennyisége képezze nemzetünk igazi hatalmát. Ne feledjük soha, hogy nincs nagyobb erő az emberi agyvelőnél. A nemzet valódi ereje a közértelmiségen alapszik, mely társulásra, szervezkedésre bírja az embereket, akik csak így egyesülve képeznek nagy erőt.

Azért szükséges, hogy munkafelosztással az egész társadalom működjék, amit csak akkor várhatunk, ha annak szerves életműködését megtudtuk indítani

Íme ezekben csak igen vázlatosan, de behatóbb tanulmányozás alapján, azt hiszem, híven adtam elő SZÉCHENYI-nek a társadalomra vonatkozó főnézeteit. Minden szavát műveinek számos helyével tudnám igazolni.

A felhozottakra utalva, bátran mondhatom, hogy társadalmunk nagy reformátorának oly rendszere volt, melyet ő ugyan nem írt meg külön, de amely összes tetteiből és szavaiból önként szövődik össze. Életének egész folyása arról tanúskodik, hogy ő a nemzetmentés nagy feladatához csak igen lelkiismeretes előkészület után fogott. Azután pedig teljesen odaadta magát élethivatásának. Saját valóját is eszközül használta fel, és hogy példát adhasson honfitársainak, ebbeli szerepére külön nevelte magát. Alkotásai is csak egyes taktikailag helyesen kiválasztott eszközei voltak társadalom-reformátori működésének.

Ezen általa nem írt, de alkotott társadalomtan megszívlelése mentheti meg egyedül ezt az ő irányától újabban megint eltért és így veszélyes tévutakon bolyongó nemzetet.

Közállapotaink és ezeknek megfelelőleg magánviszonyaink is csaknem kétségbeejtők. Mindaz a sok baj, melyet SZÉCHENYI a saját korabeli magyar társadalomban kifogásolt, a körülmények változása folytán bizonyos módosulással, de egészben véve tényleg ma is megvan. A felvilágosodás századának eltelte után értelmileg haladtunk ugyan, de a felfogások és

érzelmei anarchiája azért most is uralkodik itten. A lényegest a lényegtelenről, a szentet a profántól, a józanul lehetséges jót, mely a további haladás lépcsője lehet, az elérhetetlen utópiáktól ma sem tudjuk megkülönböztetni. Ma is hibája a magyarnak, mint akkor volt, mikor ő először kimondta, hogy »vagy nincs önbizalma, vagy elbízta magát«. A tetterő ma sem jellemzi társadalmunkat. Ki ne ismerne mai állapotunkra, midőn SZÉCHENYI műveiben olvassa, hogy »nagyon sok beszédű a magyar, amivel pedig idejét és erejét kimeríti«. Kevés ön- és körülmény ismeret, más szemében mindig gerenda, a magunkéban szálka sohasem: SZÉCHENYI szerint ezek is oly magyar jellemvonások, melyeket a nemesbülésnek kellene eltüntetni. Pezsgő vérünk ma is uralkodik rajtunk. Hányszor teszünk olyat, amit jó előre meg nem fontoltunk, vagy, SZÉCHENYI szavai szerint: »mert kedvünk szottyant valamit cselekedni a közjóért, de egyúttal repkényt fűzni halántékaink köré«. Ma is »kisded tárgyakkal bíbelődünk, midőn jéghegyek szorongatnak«. Es ismét SZÉCHENYI szavai szerint »gerjedelmeink elfajulnak s dísztelen harcok és betyárkodások között enyésznek el«. Ugyanő mondta – mintha csak ma mondaná – hogy »hány akar nálunk parancsolni, de szót fogadni senki«.

Pedig már 1841-ben mondja SZÉCHENYI a »Kelet Népé«-ben, hogy »nem a szónoki babérokat szomjúhozó hév s az éljenhajhászata, hanem a mindennapi okos, rendes hangyamunka van a teendőik során«. És fájdalom csaknem háromnegyed század múlva is ez a felkiáltás hangzik el ismét a magyar társadalomnak nemzete lételeméért igazán aggódó számos, de sajnós aránylag mégis kevés tagjának ajkairól. Ilyen közélet mellett egészséges maradhatott-e társadalmunk? Állapotát aggasztónak kénytelen elismerni minden józanul gondolkozó, mert hiszen nemcsak idegen elemek támadják ádáz agyarkodással minden oldalról, hanem saját valóját is gonosz indulatú álképletek dúlják. Nembánomságunkban kiadtunk minden igazán hatályos anyagi és szellemi tényezőt kezünk-ből. A forgalomban és a sajtóban a vezetés nincs úgy hatalmunkban, mint szükségképp kellene és ha nem is könnyű szerrel, de még ma is lehetne. Az elernyedés, a közöny, a kapkodó és kapaszkodó particularismus miatt nem dombo-

rodhatik ki a társadalom egysége és a nemzeti solidaritás. Csaknem oly holt pontra jutottunk, melyről a kislelkűség fatalismussal, a kaján káröröm pedig számítással már el nem mozdíthatónak és ennek folytán elveszettnek tekinti a balvégtének menthetetlenül áldozatul esendő magyarságot. Oda jutottunk, ahonnan SZÉCHENYI 1825-ben kiindult, midőn töprengve fogott e nemzetmentés nagy munkájához.

De valamint a jobbak támogatásával neki magának sikerült az akkori magyar társadalmat, mely azután kivívta magának a mai magyar államot is, életrevalóvá és alkotásokra képessé tenni, akképp socialis eszméinek tettekben nyilvánuló megszívlelése útján napjainkban szintén lehetséges volna az ön maga iránti kötelességek tudatára ébreszteni a beteg társadalmat.

Természetes azonban, hogy a jelen bajain is csak oly, a mai viszonyokhoz alkalmazott s lélektani alapra fektetett társadalmi politikával lehetne segíteni, mint a minővel ő a maga korabeli magyar nemzetet regenerálta. Nem egyedül vallom, hogy jövőnk első sorban társadalmunknak erkölcsi alapon való megújíthatóságától függ. Az ilyen társadalomban ugyanis mindenféle életerő megszilárdul. Az sem a kóranyagot, sem az idegen testeket nem tűri meg a maga fokozatosan hatalmassá váló szervezetében, hanem vagy áthasonítja vagy kiküszöböli azokat. Határt tud szabni nemcsak ellenségei mohó étvágyának, melylyel legbecsesebb javaira áhítoznak, hanem a saját fiai oktalán, vagy bűnös visszaéléseinek is. Szeretem hinni, hogy még nincs minden elveszve, mert abban biztos vagyok, hogy nemzetünknek szétszórtan és elkedvetlenedve igen sok becses eleme vár a célirányos szervezésre. Legjobbaink nem hiába éltek, küzdöttek és haltak meg értünk. Erős hitem, hogy ha javunkat komolyan akarjuk, annyi erőnk még van, amennyi a gyógyulás folyamatának megindításához szükséges. És vigaszunkra szolgálhatnak az írás ama szavai, melyek szerint az Isten meggyógyíthatóknak teremtette a népeket. De az minden kétség felett bizonyos, hogy az idő sebes folyása oly örvényeket nyit, melyeknek baljóslatú sötét öle életfeltételeinket fenyegeti elnyeléssel, s hogy ennél fogva ismét elérkezett a magunkbaszállás ideje, midőn életösztönünknek erőteljesen érvényesülni kell.

Ez pedig hitem szerint csak akkor fog bekövetkezni, ha társadalmunk első megváltójának jól megértett társadalmi politikájához visszatérünk.

Ismétlem itten is, hogy az összes nemzetek nagy reformátorainak sorában SZÉCHENYI-t valamennyi fölé az ő értelmi, de főleg erkölcsi nagy ereje emeli. Bármelyikét tekintsük is a kitűnő államférfiak, politikusok és íróknak, akik a maguk nemzetének nagyságát tetteik, vagy eszméikkel hathatósan előmozdították, egyiknél sem fogjuk találni, hogy azokat a nagy alapigazságokat, melyek a nemzetek belső életműködésének örökké érvényes törvényeit képezik, úgy átértette, oly világosan hirdette és egész életével oly összhangzatosan bizonyította volna, mint SZÉCHENYI ISIVÁN. Becsesebb ez az erkölcsi és szellemi hagyatéka mindennél, amit nemzete tőle örökölt. Az ő társadalomtana a legnemesebb értelemben véve nemcsak szavakból, hanem sikeres tettekből és egy nemzetet megváltó vértanúságból áll.

Ő fennen hirdette azt, hogy a boldogságnak első feltétele nem a nyers hatalom, nem a felhalmozott kincs s nem a hírnév és a hiú dicsőség, hanem az emberi erő legfőbb forrása: a józan okosság és ennek nyomán a subjectiv érzések minél teljesebb harmóniája. De az egyes ezt csak az egyensúly körül mozgó társadalomban találhatja meg. Menyei érzésnek mondotta azt, melyet a körülöttünk levő egészséges, derült, boldogságtól sugárzó rokon arcok szemlélete ébreszt bennünk. A feleink, barátaink és véreink öröme és megelégedése a mienket is bizton felidézi. Mily szerencse ily társaságban élni, sőt emberi sorsunkhoz képest még erősen küzdeni is.

És ezt az erkölcsi nagy élvezetet megszerezhetjük magunknak az észszerű és hű kötelességteljesítés által, a miben pedig nagy és kicsiny, gazdag és szegény, ifjú vagy vén, szóval a maga erejéhez mérten mindenki – mester lehet.

Az egyke elterjedése.

Írta: KOVÁCS ALAJOS.

A népszaporodás kérdése világszerte mindenütt, ahol a népmozgalmat számon tartják, egyike a legfontosabb problémáknak. Különösen előtérbe lép ez napjainkban, amikor a születések száma úgyszólván valamennyi culturállamban szinte hihetetlen mértékben csökken s – Franciaországról és Írországról nem szólva, ahol a baj már régebben bekövetkezett – több államban az a veszedelem lépett föl, hogy a szaporodás aránya, sőt több helyütt már abszolút száma is fokozatosan kisebbedik. Közismert dolog, hogy a születések számának apadásával, részben ennek mintegy okozataképpen a halálozások száma is kevesbedik s eddigelé azt lehetett észlelni, hogy a halálozások aránya gyorsabb ütemben csökkent, mint a születéseké, úgy, hogy végeredményben a természetes szaporodás aránya fokozatosan javult. SUNDBÄRG svéd statisztikus számításai szerint az európai államokban a múlt század negyvenes éveitől a jelen század első évtizedéig a természetes szaporodás aránya évtizedről-évtizedre fokozatosan 6.9-ről 12.3-re növekedett.

Ez a folyamat azonban csak egy bizonyos ideig tarthat s a születési arány további sülyedése esetén már be kell következni annak az állapotnak, amikor a szaporodási arány is lejjebb kezd szállani. A magyarázata ennek az, hogy a halálozási arány sülyedésének megvan a maga természetes határa, a halálozási arány egy bizonyos fokon (körülbelül ezer lélekre 10-12) alul már nem sülyedhet, ellenben a születési arány lejjebb szállásának úgyszólván semmi korlátja sincs s ott ahol a születési arány rohamos leszállása megkezdődött, tényleg sehol sem lehet ezen a téren megállást tapasztalni. Fran-

cziaországban például, ahol a születési arány 1.000 lélekre már a 20-on alul áll, évről-évre még mindig fokozatosan sülyed az arányszám s bár ugyanott a halálozási arány még jóval fölötte van a minimalis aránynak, évről-évre kedvezőtlenebbé alakul a szaporodása, illetőleg most már határozott fogyása a népességnek.

A nyugateurópai államok közül a két leghatalmasabb államnak, Németországnak és különösen Nagy-Britanniának a születési aránya újabban már veszedelmesen kezd közeledni Franciaország arányához s ez államokban, amelyekhez még Belgium és a Svájc is csatlakozik, már megkezdődött az a folyamat, amit fentebb említettünk, tudniillik, hogy a halálozások számának csökkenése a születések rohamos fogyásával már nem tud lépést tartani s ennek következtében a szaporodás abszolút száma is csökkenőben van. Különösen nagy ijedelmet okoz ez a jelenség az eddig rendkívül egészséges szaporodásáról ismert Németországban, ahol a születések száma az utolsó Öt év alatt abszolút számban 152.000-rel csökkent, a természetes szaporodás száma pedig 170.000-rel (910.000-ről 740.000-re) fogyott meg. Egész irodalom keletkezett Németországban e jelenség okainak kutatására és felderítésére s nem hiányoznak olyan jóslatok sem, amelyek azt mondják, hogy Németország néhány évtized múlva Franciaország sorsára jut a népszaporodás tekintetében s vizsgálásuk mindössze az, hogy addig Németország népessége legalább is két és félszerese lesz Franciaországénak s ha a viszonyok azontúl mindkét államban egyenlők lesznek is, ezt az óriási népszámbeli előnyt Franciaország többé nem tudja behozni.

Ami tehát nálunk Magyarországon is mutatkozik, t. i., hogy a születések száma, vagy legalább is aránya fokozatosan csökken, mint látjuk, nem elszigetelt jelenség. A nyugateurópai államok legtöbbje ebben a tekintetben már rosszabb helyzetben van, mint mi, ott a természetes szaporodás csökkenése is bekövetkezett, ami nálunk még nem mutatkozik, sőt a most lefolyt 1912. évben a természetes szaporodás száma (270.000) még soha el nem ért magasra emelkedett. Mindazonáltal nem nézhetjük közönyösen azt, hogy a születési arány fokozatosan lejjebb száll, mert ez már egy veszedelmesen intő jele

annak, hogy a szaporodás csökkenése előbb-utóbb nálunk is be fog következni. Az 1880-as években Magyarországon még 44.2 volt az ezer lélekre eső születési arány, ma már csak 35-36, s bár egyes években emelkedés mutatkozik is, az irányzat határozottan süllyedő. Volt ugyanis az ezer lélekre eső élveszületési arány

az 1881—1885 évek átlagában	44.6
» 1886—1890 » »	43.7
» 1891—1895 » »	41.7
» 1896—1900 » »	39.4
» 1901—1905 » »	37.4
» 1906—1910 » »	36.7
» 1911—1912 » »	35.5

A születési aránynak ez a nagyfokú süllyedése, ha velejár a halálozási arány megfelelő csökkenése is, magában véve nem volna baj, mert végeredményben a természetes szaporodás aránya alig változott e harmincz év alatt s nemzetgazdasági szempontból kedvezőbb a kisebb születési és halálozási arány alapján előálló szaporodás, mint az a — bár hasonló nagyságú — népnövekvés, mely a nagy számban született gyermekek tömeges elhalálózása s a felnőtteknek is kedvezőtlen halandósága útján jött létre. A veszedelem tehát nem magában a születési arány csökkenésének tényében van, hanem abban, hogy *ez a csökkenési irányzat a születéseknél akkor sem szűnik meg, amikor a halálozási arány már elérte a lehető legkedvezőbb minimumot.* Nálunk ez az állapot — ha az országos eredményeket tekintjük — eddig még nem következett be, de nagyon kedvezőtlen jelek mutatkoznak arra nézve, hogy be fog következni. Ilyen jel első sorban a csökkenés állandó irányzata, másodsorban pedig az, hogy máris vannak törvényhatóságaink, amelyekben a születési arány az országos átlagnál jóval alacsonyabbra süllyedt le s amelyekben ennek következtében a természetes szaporodás aránya is romlott a régebbi időkhöz képest. 1911-ben például az anyaországban már hat vármegye akadt, amelynek 30-nál kisebb volt a születési aránya. E hat vármegyének legújabb születési és szaporodási arányait az 1881-85. évekkel összehasonlítva, a következő eredményre jutunk:

Vármegye	Élveszületési arány		Szaporodási arány		A szü- letési arány	A szapor- odási csökkenése
	1881—85-ben	1911-ben	1881—85-ben	1911-ben		
Baranya	39·8	27·4	9·5	3·6	12·4	5·9
Tolna	42·2	28·9	11·7	6·1	13·3	5·6
Árva	38·5	27·6	9·4	2·5	10·9	6·9
Hont	38·8	28·4	10·0	6·7	10·4	3·3
Krassó-Szörény	36·6	28·5	7·4	4·4	8·1	3·0
Temes	47·7	29·6	9·9	4·5	18·1	5·4
Országos átlag (anyaország)	44·6	34·8	11·3	10·0	9·8	1·3

Alig tehát országos eredményben a szaporodás aránya csak keveset változott, azokban a vármegyékben, amelyekben a születési arány a legmélyebbre sülyedt, a szaporodás most már csak körülbelül fele annak, amilyen harmincz évvel ez előtt volt. S ha vizsgálódásainkban még lejjebb, a járásokig vagy éppen községekig mennénk, az eredmény még meglepőbb lenne.

A születési arálynak ezt a megdöbbentő csökkenését s ezzel kapcsolatban a szaporodási viszonyok romlását, a mindjobban terjedő egy- és kétgyermekrendszer okozza. Ott a hol a születési arány 25-30 között van, lehet mondani, hogy az egy- és kétgyermekrendszer erősen el van terjedve, ahol pedig a 20-25-ön áll, már túlnyomó az egy-és kétgyermekrendszer, a 20-on aluli születési arány pedig az egy gyermekrendszernek úgyszólván kizárólagosságára vall. Az említeti hat vármegyében a rendelkezésre álló legújabb (1906-1908. évi) adatok szerint a következő volt a legfeljebb 2 gyermekes házasságok aránya %-ban.

		E b b ő l	
		terméketlen	1—2 gyermekes
Baranya	44·1	14·1	30·0
Tolna	37·8	14·7	23·1
Árva	35·2	12·9	22·3
Hont	45·0	12·7	32·3
Krassó-Szörény . . .	45·9	16·5	29·4
Temes	44·5	17·2	27·3
Országos átlag . . .	39·4	16·7	22·7

Ezek az adatok világosan mutatják, hogy a kis születési aránynyal bíró vármegyékben az 1-2 gyermekes házasságok nagy száma okozza első sorban a születési arány ala-

csony voltát. Az egyedüli kivétel Árva vármegye, ahol az 1-2 gyermekes házasságok aránya nem magas, terméketlen házasság is kevés van, mégis kevés a születés. Ennek oka az, hogy Árva vármegyében a szélsőségek csekélyek, tehát ritka a sok gyermekes házasság is. Országos átlagban pl. a házasságok 4.9%-ából születik 10-nél több gyermek, Árva vármegyében a házasságoknak csak 3.2%-ában. Itt tehát nem annyira az egy- és kétgyermekrendszer terjedése okozza az alacsony születési arányt, mint inkább az, hogy a kiegyenlítő szélsőségeid hiányoznak, másrészt pedig a nagy kivándorlás következtében a házasok a népességben kisebb arányban vannak képviselve. Míg országos átlagban a népesség 40.2%-a házas, Árva vármegyében ez az arány csak 37.6.

A fentebbi kis táblázatból az is kitűnik, hogy az egy- és kétgyermekrendszer elterjedése nem vezethető vissza physiologiai okokra, vagyis arra, hogy a női népesség physikailag vált alkalmatlanná arra, hogy több gyermeknek adjon életet. Látjuk, hogy az egy- és kétgyermekrendszerrel leginkább megfertőzött vármegyékben az egyetlen Temes kivételével, még jóval kedvezőbb a terméketlen házasságok aránya, mint országos átlagban. Az első vagy második gyermek születése utáni termékenységre azonban már hathatnak physiologiai okok, mert éppen a fogamzás további erőszakos meggátlása, vagy éppen a magzatelhajtás sok esetben okoz meddóséget.

Figyelembe kell továbbá venni, hogy az egy- és kétgyermekrendszer a valóságban még jobban el van terjedve, mint ezek az adatok mutatják, mert ezek az adatok csak azt jelzik, hogy az 1906-1908. évek folyamán megszűnt házasságok hány százalékából *született* 1-2 gyermek, nem pedig azt, hogy hány házasságban *van, illetőleg maradt meg* egy vagy két gyermek. A született gyermekeknek ugyanis körülbelül $\frac{1}{3}$ -a még 7 éves kora előtt elhal s körülbelül csak 60%-a éri meg a felnőtt kort. Tapasztalati tény, hogy még az egykés családokban is az egy gyermek halála esetén igyekeznek a gyermeket pótolni, kétgyermekrendszerrel pedig a két gyermekben beállt fogyatéket, úgy hogy sok házasság, amelyből 3-4 gyermek is született, tulajdonképpen az egy- és kétgyermekrendszeres házasságokhoz számítható, mert izekben a harmadik vagy negyedik gyermek születésére csak

az előbb született gyermekek elhalálózása adott ösztönzést. Már fentebb rámutattunk arra, hogy egy-egy vármegye születési aránya sokszor igen nagy szélsőségeket takar, mert lehetséges az, hogy az egy- és kétgyermekrendszer elterjedése mellett ugyanabban a vármegyében igen szaporá vidékek vannak, amelyek azonban a vármegye átlagos születési számát csak csekély mértékben befolyásolják, viszont magas aránnyal bíró vármegyékben is vannak vidékek, ahol az egy- és kétgyermekrendszer erősen el van terjedve. Az eddigi statisztikai anyagunk, amely a népmozgalom eredményéről csak törvényhatóságoknál és csak kis részben járásonként állott rendelkezésünkre, nem adott módot arra, hogy az egy- és kétgyermekrendszer tényleges fejlődését megfigyelhessük, mert ehhez az adatoknak legalább is községenként való közlése szükséges. A m. kir. központi statisztikai hivatal ennek szükségét belátva, a főbb népmozgalmi eredményeket, amelyeket különben is községenként dolgoz fel, az 1901-1910. évekről most községenként is közzétette legújabb kiadványában ¹⁾. Rendkívül becses és tanulságos adatokat találunk e kötetben, mely az első táblán minden községről közli az élveszületések és halálozások számát az 1901-1910. években egyes évenként, továbbá az 1901-1910. évek átlagában a házasságkötések, élveszületések, halálozások és természetes szaporodás abszolút számát és ezer lélekhez viszonyított arányát, ugyancsak tíz évi átlagban a halvaszületések és a törvénytelen születések számát, a halálozások megoszlását három fő korcsoport szerint (1 éven aluli, 1-6 éves, 7 éven felüli) az orvosi kezelésben részesültek számát és az esetek számát, amikor a halál okát orvos állapította meg. Ugyanez a tábla minden egyes községnek 1900. és 1910. évi lakosságát is adja, azonkívül a 10 évi természetes és tényleges szaporodás nagyságát és a kettő különbözetét is közli, amivel módot nyújt a belső és külső vándorlásoknak községenként való megfigyelésére. Végül egy másik táblán a 10 évi halálozások összes számát községenként fontosabb halálokok szerint is részletezi e közlemény, amivel viszont

¹⁾ Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 46. kötet. A magyar. szent korona országainak 1901-1910. évi népmozgalma községenként.

a közegészségügyi igazgatásnak tesz megbecsülhetetlen szolgálatot.

Mint hogy e közleményben minden egyes községnek születési arányszáma is adva van tíz éves átlagban, módunkban van most már pontosan megállapítani, hogy az egy- és kétgyermekrendszer az ország mely vidékein van leginkább elterjedve s a községek nemzetiségi és felekezeti adatainak egybevetésével azt is megállapíthatjuk, hogy mely nemzetiségek és felekezetek azok, amelyek az egy- és kétgyermekrendszernek a legnagyobb mértékben hódolnak. Az eddigi összeállításoknak, amelyek az egyke elterjedését ismertették, az volt a hiányuk, hogy mindig csak az ország egy-egy részletére (leginkább a Dunántúlra) szorítkoztak, azonkívül a születési arányszámokat rendszeren csak egy-két évről adták, ami sokszor helytelen világításban tüntette fel a viszonyokat, minthogy a születések száma – különösen kisebb községekben – egyik évről a másikra igen nagy különbségeket mutat. Most módunkban van minden községről tíz év adatait összefoglalni, amikor már az esetlegességnek még kisebb községeknél is csak csekély szerepe lehet, úgy, hogy a tíz évi átlag az illető községnek valódi születési arányát tünteti fel.

Az eddigi tanulmányok továbbá majdnem kizárólag csak a magyar »egykét« ismertették, az erre vonatkozó adatokat közölték, ellenben csak futólag érintették a nemzetiségeknél mutatkozó egykét. Ennek következtében a közvéleményben az a nézet alakult ki, hogy az egyke csak a magyarságnál, vagy legalább is túlnyomóan a magyarságnál mutatkozó baj s a nemzetiségeknél kevésbé van elterjedve. Új adataink ezt a nézetet is megdöntik, mert világosan beigazolják, hogy a népszaporodást olyannyira károsan befolyásoló *egy- és kétgyermekrendszer az anyaország négy legnagyobb nemzetisége közül éppen a magyarságnál van legkevésbé elterjedve.*

Mint már fentebb érintettük, általában véve azokat a községeket lehet az egy- és kétgyermekrendszer főfészkeül tekinteni, amelyekben a születési arány 25-ön alul van. Ha az említett közleményből ezeket a községeket megállapítjuk, a következő eredményre jutunk: Az anyaország 12.550 községe (a városokat is beleértve) közül 857-ben alacsonyabb a születések aránya ezer lélekre 25-nél: ha a határvonalat

lejobb tesszük, e 857 község közül 234 van olyan, amelyben a születési arány 15-20 között mozog s 40 községben még a 15-öt sem éri el. Ez utóbbi két kategória együtt, tehát 274 község számítható az úgyszólván kizárólagos egykés községek közé. A fentebbi 857 község országrészek szerint így oszlik meg:

Országrész	Községek összes száma	25-ön aluli születési aránnyal bíró	
		Községek száma	az összes községek %-ban
Duna jobbpartja .	2719	278	10·2
Duna balpartja . .	2218	135	6·1
Duna—Tisza köze .	547	9	1·7
Tisza jobbpartja .	2219	79	3·6
Tisza balpartja . .	1447	3	0·2
Tisza—Maros szöge	1046	179	17·1
Királyhágóntúl . .	2353	174	7·4
Fiume	1	—	—
Összesen	12.550	857	6·8

Az ország összes községeinek e szerint 6.8%-át teszik az egykével nagy mértékben fertőzött községek. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a községeknek csak 6.8%-ban van az egyke¹⁾ elterjedve, hanem azt, hogy ennyi azoknak a községeknek aránya, amelyekben az egyke már az általános születési arányra döntőleg hat. Kétségtelen, hogy az egyke az ország számos más községében is el van terjedve,, de csak egyes felekezetek vagy egyes társadalmi osztályok körében, úgy, hogy hatása még a község általános születési arányára nem érezhető nagyobb mértékben, mert azt más felekezetek vagy társadalmi osztályok magas születési aránya ellensúlyozza. Baranyában, Somogyban pl. gyakori eset, hogy az egykének hódoló református kisbirtokosok mellett nagyszámú katolikus gazdasági cseléd lakik a községben, kik magas születési aránnyal bírnak, úgy, hogy a község születési arányát 30-35-re felrúgtatják, az ilyen községek természetesen nem szerepelhetnek a szaporátlan községek között.

Általában a kép, melyet fentebbi adataink nyújtanak, nem mondható elszomorítótnak, mert nálunk a községeknek csak

¹⁾ Rövidség okából csak az »egyke« elnevezést használjuk, bár a szóbanforgó községek egy részében kétgyermekrendszerrel is lehet szó.

6.8%-a bír 25-ön aluli születési aránnyal, ami pl. Angliában már majdnem országos átlag. Az országrészek közül pedig nem a Dunántúl az, ahol az egyke legjobban el van terjedve, hanem az országnak úgyszólván leggazdagabb vidéke, a Tisza-Maros szöge. Legkevesebb ilyen község akadt viszont éppen a két leginkább alföldi fekvésű országrészen, a Duna-Tisza közén és a Tisza balpartján. Az egyes vármegyék közül legtöbb egykés községet találunk Baranyában (853 közül 125), Krassó-Szörényben (326 közül 105), és Hunyadban (430 közül 102). Szám szerint nem nagy (47), de aránylag igen sok az egykés község Hontban (26.4%), Gömörben (19.3%), Temesben (18.8%), Besztercze-Naszódban (17.3). A községeknek legalább 10%-a egykés még Somogy, Tolna, Nógrád és Turóc vármegyékben. Van ellenben az országban 16 vármegye (Győr, Komárom, Mosón, Esztergom, Csongrád, Heves, Bereg, Ung, Békés, Hajdú, Máramaros, Szabolcs, Ugocsa, Csanád, Brassó, Kis-Küküllő), melyekben egyetlen község sem akad ahol a születési arány a 25-öt el nem érné. A 27 törvényhatósági jogú város is mind fölötte van a 25-ös aránynak, sőt a 114 rendezett tanácsú város között is csak 10 akad, (u. m. Besztercebánya, Karánsebes, Fehértemplom, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Szászváros, Szászrégen, Nagyszeben, Szamosujvár, Székelyudvarhely), amelyben a születési arány 25-ön alul van; ezek is – Nagyszeben kivételével – kisebb városok s öt közülök megyei székhely, ahol a nagyszámú hivatalnok-család közismert szaporátlansága szállítja le a születési arányt.

Hogy a városok között – annak daczára, hogy a városokban elvitathatatlanul alacsonyabbak a születési arányok, mint a községekben – mégis aránylag kevesebb »egykes« akad, azzal lehet magyarázni, hogy a városokban rendszeren több felekezet és társadalmi osztály van képviselve, mint a községekben, amelyekben sokszor egyetlen felekezet, vagy társadalmi osztály majdnem kizárólagos. Az egykével fertőzött felekezetek vagy társadalmi osztályok ennél fogva a kisebb népességű községek lakosságában könnyebben juthatnak előtérbe, mint a rendszeren nagyobb népességű és vegyesebb lakosságú városokban. Éppen ez az oka annak a további megállapításnak is, hogy az egyke még a községek között is

inkább a kisebb népességű községekben dominál, amiről a következő összeállításból lehet meggyőződni:

Országgrész	Összes lélekszám	A 25-ön aluli születési arány- nyal bíró községek	
		lélekszáma	az összes lélek- szám %-ában
Duna jobb partja . . .	3,084.404	185.830	6.0
Duna bal partja . . .	2,175.924	72.765	3.3
Duna-Tisza-köze . . .	3,769.658	20.236	0.5
Tisza jobb partja . . .	1,769.681	25.020	1.4
Tisza bal partja . . .	2,594.924	1.368	0.1
Tisza-Maros szöge . . .	2,141.769	265.992	12.4
Királyhágóntúl . . .	2,678.367	182.417	6.8
Fiume	49.806	—	—
Összesen	18,264.533	753.628	4.1

Ha az utolsó rovatban közölt arányszámokat a fentebbi táblázat arányszámaival összehasonlítjuk, kitűnik, hogy valamennyi országgrészben kevesebb lakos esik aránylag az egykés községekre, mint amilyen százaléka a községeknek egykével fertőzött. E táblázat ennél fogva még kevésbé veszedelmesnek tünteti fel az egyke elterjedését, mint az előbbi, mert, mint látjuk, az egykés községek lakossága csak 4.1%-át teszi az ország összes népességének s ami még meglepőbb, itt már a Dunántúl a Tisza-Maros szögén kívül Erdély is megelőzi, ott tehát a népességnek nagyobb hányadát kerítette az egyke hatalmába, mint az egyke főfészke és kiindulási területe gyanánt ismert Duna jobb partján.

Ha az egykés községek népességét vármegyénként az összes lélekszámhoz viszonyítjuk, akkor sem Baranya vármegye áll első helyen, hanem Krassó-Szörény, ahol a lakoságnak nem kevesebb, mint 30.1%-a esett az egykés községekre, míg Baranyában az arányszám 24.0. Feltűnő magasra (21.2) rúgattja az arányszámot Szeben vármegyében Nagyszeben város aránylag nagy népessége. E három vármegyén kívül csak 5 vármegye van még, ahol az egykés községek lakossága a vármegye összes lakosságának 10%-át meghaladja, még pedig Hont 20.1, Hunyad 10.1, Temes 18.5, Tolna 11.5 és Besztercze-Naszód 11.0%-kal. Somogy, Nógrád, Turóc és Gömör vármegyék egykés községei olyan kis népességűek, hogy – annak ellenére, hogy számuk az összes

községeknek több mint 10%-ára rúg – lakosságuk az összes népesség 10%-ának jóval alatta marad.

Az »egykés« községeknek nemzetiségi és felekezeti viszonyait vizsgálva a következő érdekes eredményekre jutunk:

Túlnyomó nemzetiség	Túlnyomó felekezet							összesen
	r. kath.	g. kath.	ref.	ág. h. ev.	gör. kel.	unit.	izr.	
Magyar .	107	1	213	13	—	2	—	336
Német .	35	—	2	38	—	—	1	76
Tót . .	20	1	—	111	—	—	—	132
Oláh . .	—	41	—	—	235	—	—	276
Ruthén .	—	3	—	—	1	—	—	4
Horvát .	3	—	—	—	—	—	—	3
Szerb . .	—	—	—	—	—	—	—	—
Vend . .	2	—	—	20	—	—	—	22
Sokácz .	4	—	—	—	—	—	—	4
Krassován	3	—	—	—	—	—	—	3
Lengyel .	1	—	—	—	—	—	—	1
Összesen	175	46	215	182	236	2	1	857

A 857 egykés község közül tehát szám szerint legtöbb a magyar többségű, nem sokkal kevesebb az oláh község, jelentékeny számú még a tót és német többséggel bíró községek száma. A szerb és a cseh-morva kivételével az országban lakó valamennyi nemzetiség előfordul az egykés községek sorában; a cigányt nem találjuk azon egyszerű okból, mert cigány többségű községünk nincsen s különben is valószínű, hogy a cigányok közt az egyke egyáltalán nincs elterjedve. Magyarország egyetlen görög keleti ruthén községe is szerepel e kimutatásban, de tulajdonképpen csak a teljesség kedvéért, mert e község, a krassószőrénymegyei Istvánhegy csak 10 házból álló fűrésztelep, ahol túlnyomóan galicziai illetőségű ruthén munkások vannak alkalmazva, akik családjuk nélkül laknak itt, a kis számú születést tehát ez a körülmény okozza.

A községek rendkívül különböző nagysága miatt azonban a fenti kimutatás téves következtetésekre adhat alkalmat; ezért szükséges megállapítanunk, hogy az egykés községek lakossága hogyan oszlik meg nemzetiségek szerint. A magyarságra nézve ezt egészen pontosan – községenkénti kiírással – megállapítottuk s az eredmény az, hogy az egy-

kés községek lakossága közül 264.357, vagyis az összesnek 35¹¹/o-a magyar, ami tehát jóval alatta marad a magyarság országos arányának (54.5). A többi nagyobb nemzetiségekre vonatkozólag a számítást csak hozzávetőleg, vármegyénként számítva tettük meg. Összeállítva ezeket az adatokat s az illető nemzetiség lélekszámához viszonyítva, a következő képet kapjuk:

Nemzetiség	Lélekszám az egykés községekben	Az illető nemzetiség számának %-ában
Magyar	264.000	2'65
Német	116.000	6'10
Tót	52.000	2'67
Oláh	290.000	9'83
Egyéb	32.000	2'01
Nem magyar összesen . .	490.000	5'89
Magyar, nem magyar együtt	754.000	4'13

Ezek az adatok már világosan mutatják, hogy *az egyke a nem magyar nemzetiségek körében több mint kétszer nagyobb mértékben van elterjedve, mint a magyarság körében.* A magyarságnak csak 2.65%-a lakik az egykés községekben, a nemzetiségeknek ellenben 5.89%-a. Legnagyobb az arányszám az oláhoknál, akiknek már majdnem 10% a esik az egykével fertőzött községekre; a németeknél is magas az arányszám, ellenben a tótok aránya a magyarokénál alig magasabb. Érdekes, hogy a németek és tótok viszonyai egészen ellentétes képet mutatnak itt, mint az előbbi táblán, ahol 76 német egykés község áll szemben 132 tót egykés községgel. A magyarázat az, hogy az egyke a tótoknál apró luteránus községekben van elterjedve, míg a német egyke főfészkei a nagy népességű bánási katolikus és a közép-népességű erdélyi luteránus községek. Az oláh egykés községek is általában véve népesebbek, mint a magyarságnak egykével fertőzött községei. A kisebb nemzetiségek közül úgyszólván teljesen mentek az egykétől a ruthének, horvátok, szerbek, cseh-morvák, ellenben a magyarságénál nagyobb mértékben terjedt el az egyke a vendek, sokácok, krassovánok és az árvamegyei lengyelek körében.

Érdekes volna hasonló arányszámokat a felekezetekről is megállapítani, de a felekezetek nagyobb keveredése miatt

hasonló arányszámok nem mutatnák az egyke valódi, illetőleg valószínű elterjedését. Ismeretes pl., hogy az egyke a zsidóknál is már nagy mértékben elterjedt, amit a zsidóságnak igen alacsony s újabban rohamosan leszálló születési aránya (1911-ben 27.0) bizonyít. Minthogy azonban a zsidóság önállóan nem alkot községeket (az egész országban 3-4 zsidó többségű község van) alacsony születési aránya az egyes községek születési arányában nem jut kifejezésre. Az előző táblázat mégis világot vet nagyjában az egykének az egyes felekezetek körében való elterjedésére. Egyébként az egykés községekben talált reformátusok számát, e felekezet fontosságára való tekintettel pontosan összeállítottuk. E szerint a 857 egykés községben a reformátusok összes száma 120.602, ami a reformátusok összes számának 4.6%; ez meglehetősen alacsony arány, alig több az országos átlagnál s nem mutatja az egykének a reformátusok közötti valódi elterjedését, mert sole egykét űző református lakik olyan községekben, amelyek nem szerepelnek az egykés községek között, mert a más felekezetűek nagyobb születési aránya ellensúlyozza a reformátusok egykétjét. Egészen pontosan csak úgy lehetne megállapítani az egykének az egyes felekezetek körében való elterjedését, ha a községeken belül felekezetek szerint is kiszámítanók a születési arányt, amire nincs is meg a mód, mert a statisztikai hivatal a születéseket az egyes községeken belül nem is dolgozza fel felekezetek szerint, a községenként való feldolgozás már így is óriási munkát ró a statisztikai hivatalra. A rendelkezésre álló adatokból is kiviláglik azonban az, hogy a reformátusok között is csak a Duna jobb és bal partján és a Tisza jobb partján Gömör vármegyében van az egyke számbavehető mértékben elterjedve, egyebütt csak szórványosan fordul elő. A Duna jobb partján lakó reformátusoknak 21.3%-a, a Duna bal parti reformátusoknak 18.3%-a lakik az egykés községekben. Ez az arány Baranyában felszökik 67%-ra, ellenben Tolnában már csak 30, .Somogyban 25%-a a reformátusoknak lakik az egykés községekben, jeléül annak, hogy itt a felekezetek keveredése nagyobb, a reformátusok egykéje tehát a községek születési arányát nem befolyásolja annyira, mint Baranyában.

Ha az egykés községek számát vesszük irányadóul, a

magyar községek között a reformátusok nagy többségben vannak; legtöbb református egykés község van Baranyában (61). Somogyban (37), Gömörben (22), Vasban (17), Barsban (16), Zalában (15), Tolnában (9), 5-5 református községet találunk még Veszprém, Hont és Háromszék, 3-3-at Fejér, Pest, Hunyad és Kolozs vármegyékben.

Az egyke különben – mint látjuk – sajnos a magyar róm. katolikusokat sem hagyja érintetlenül; Baranyában pl. már 57 róm. katolikus magyar községben észlelhető az egyke, tehát majdnem annyiban, mint a hány református község (61) van az egykével szaturálva. Nagyobbszámú magyar róm. kath. egykés községet találunk még Zalában (10), a Balaton és Nagykanizsa környékén, Nógrádban (5) Losonc környékén. Egyebütt magyar róm. kath. községben az egyke csak kivételesen fordul elő. A 35 német róm. kath. egykés község közül 10 Temesben, 17 Torontálban, 3 Sopronban van. A 20 tót róm. kath. község közül legtöbb (6) esik Hont vármegyére, a többi 11 vármegyében van szétszórva.

A gör. kath. oláhok között az egyke Hunyadban van legjobban elterjedve (22 község), de találunk 5 községet Szolnok-Dobokában és 4-et Besztercze-Naszódban. A görög keleti oláhoknál az egyke egy összefüggő nagy területet alkot, amelynek magva Krassó-Szörény vármegye, ahol 95 oláh és gör. keleti többségű községben kisebb a születési arány 25-nél; Hunyadban 76, Temesben 32, Aradban 13 (valamennyi a máriaradnai járásban) ilyen községet találunk, de 4-4 akad még Torda-Aranyos és Fogaras vármegyékben is.

Az ágostai német községek legnagyobb része az erdélyi szászoknál található, Besztercze-Naszódban 13, Nagy-Küküllőben 6, azonkívül 4-4 van Tolna és Vas, 3 Szepes vármegyében. Az ágostai tót községek Hont (32), Nógrád (32), Gömör (27) és Turócz (8) vármegyékben vannak legnagyobb számmal, Liptóban is található 5 ilyen község. A 20 ágostai vend község valamennyi Vas vármegyében fekszik.

Ebből a felsorolásból s a fentebbi táblázatból látható, hogy az egyke majdnem valamennyi nemzetiségnél és felekezetnél s az országnak majdnem minden vidékén kisebb-nagyobb mértékben előfordul, nem lehet tehát az egyke elterjedési csak egyik vagy másik felekezet és nemzetiség rovására írni.

Nem vezetne eredményre az egykés községek lakosságának, foglalkozás szerinti vizsgálata sem, mert ha ki is derítenők azt, hogy az egyke leginkább 'azokban a községekben dominál, a hol a kisbirtokos-paraszság a túlnyomó, akkor sem lenne megfejtve az a rejtély, hogy miért nincs egyke mindenütt, a hol kisbirtokos-paraszság van s miért van két szomszédos, teljesen azonos nemzetiségi, felekezeti, foglalkozási viszonyokat mutató községek közül az egyikben egyke, a másikban abnormis magas születési arány, a mire számtalan példát találhatunk. Nyilvánvaló tehát, hogy az egykét nem mindenütt ugyanazok az okok idézik elő, hanem úgyszólván minden községben más és más az oka az egyke elterjedésének, amit a legtöbb esetben csak helyi vizsgálattal lehetne kideríteni. Általánosságban azonban nézetünk szerint nem túlnyomó gazdasági okok azok, amelyek az egyke elterjedését előmozdítják, hanem inkább erkölcsi okok, a nép erkölcsi felfogásának különbözősége, mely egyik helyen népszokássá tette az egykét, a másik helyen pedig megvetendő bűnnek minősíti. Kétségtelen, hogy gazdasági okok is közrejátszanak; azért látjuk pl. a kisbirtokosoknál az egyke nagyobb mértékű, elterjedését, kiknél a birtok elaprózásától való félelem a közvetlen előidézője az egykének, de bizonyos az is, hogy ahol a népben a vallásosság és erkölcsi érzék meg nem romlott, ott az egyke divatja nem tud gyökeret verni még akkor sem, ha a gazdasági viszonyok indokolttá tennék a gyermekek számának korlátozását.

Befejezésül még arra akarunk rámutatni, hogy az egyke elterjedése népszaporodási viszonyainkat mennyire befolyásolja. A 857 egykés község lélekszámát összefoglalva kitűnik, hogy e községekben 1900-ban 747.645 ember lakott; ez az összes népesség 10 év alatt mindössze 4.390 lélekkel szaporodott természetes úton, tehát csupán 0.6%-kal. A szaporodás aránya eszerint körülbelül megfelel Franciaország természetes szaporodási arányának. Ezzel szemben a többi összes községekben élő 16,000.010 főnyi népesség 10 év alatt 1,949.217 léleknyi szaporodást ért el, vagyis a népesség 12.1%-ával növekedett; láthatjuk tehát, milyen óriási különbség van az egykés községek és a normális születési aránnyal bíró községek szaporodási aránya között. Ha az egykés köz-

ségekben is ugyanolyan arányú lett volna a népnövekvés, mint a többi községekben, lélekszámuknak 90.459 fővel kellett volna 10 év alatt növekednie, minthogy azonban a szaporodás csak 4.390 főnyi volt, az elmaradt szaporodás folytán beállott veszteség 86.069 lélek. Ennyi tehát számokban kifejezve az egyke rovására írható nép veszteségünk. Mindenesetre tekintélyes szám ez, de enyhíti a veszteségei, hogy többi községeink egészséges szaporodása bőven pótolja a hiányt, úgy hogy természetes szaporodásunk arányszámát az egyke csak 0.5-del csökkenti (11.6-re), másrészt pedig annak a megállapítása, hogy az egyke pusztítása leginkább nemzetiségeinket érinti, a 86.000 főnyi veszteségből 26.000-nél több aligha esik a magyarságra, a többi a nemzetiségek, leginkább az oláhok vesztesége.

Kicsinyelnünk mindamelllett nem szabad a veszélyt, amely az egyke terjedésében rejlik, mert ha országos eredményben aránylag nem is nagy a kár, melyet az egyke okoz, egyes vidékeken már érezhető hiányt idéz elő a népesedésben s vannak vármegyék, amelyekben az egyke a nemzetiségi viszonyokat a magyarságra nézve kedvezőtlenül befolyásolja, ilyenek pl. Baranya, Bars és Háromszék vármegyék, ahol az elterjedt egyke miatt a magyarság természetes szaporodása állandóan kisebb, mint a nemzetiségeké; ha valahol, úgy első sorban ezekben a vármegyékben kellene az egyke ellen a küzdelmet megindítani.

Az államfenntartó népműveltség.

Írta: LAURENTZI VILMOS.

Az emberek lelkén keserűség, félelem, kritika nélkül való politikai és osztály gyűlölség nyomasztó érzése táborozik. Eddig ismeretlen katasztrófális károk sújtották gazdáinkat. Tönkretették amúgy sem nagyon biztató reményeiket. Politikai életünk mezejét herostratesi gyönyörűséggel tarolta le a pártoknak önmagukat féltékenyen kimélő, de a köz érdekét semmibe sem vevő harcza. A nemzet testébe bevette magát a legszélsőbb áramlatoknak pusztító mérgé. A clericalismus és a socialismus széles határain belül ezer önző törekvés igyekszik megcsinálni a maga kis üzleteit. Nincs eszme, nincs személy, sem intézmény, amiben higgyünk, amit már le nem rántottak volna a legköznapibb érdektusáknak sarába. Elveszett a bizalomnak nyugalmas derűt adó kincse. Termékenynyé lett a talaj a modern népboldogító apostolok számára, kik minden bajra tartogatnak egy-egy mentő gondolatot. A naiv lelkesülők szemébe a boldog utópiáknak hazug tükrét csillogtatják. Ugyanakkor számító cynismussal mutatnak rá a jelennek minden nyomorúságára. Két kézzel osztogatják a mindent orvosló panaceát. Főlényes biztonsággal tesznek felelőssé mindent és mindenkit feltornyosodó bajainkért. Államunkat évszázadokon át fenntartott eszmék helyébe, legszentebb emberi jogok címén, politikai, felekezeti, gazdasági radicalismust ígérnek. Tiszteletreméltó, megfontolt vezetőinknek helyét a nemzet szívében nationalismus, clericalismus és socialismusban utazó kalandorok foglalják el. Kipróbált intézményeinket ledöntve, az állam történelmi alapjait aláásó, ephemer érdekeket szolgáló szervezeteket akarnak helyükbe tenni.

A betegesen felburjánzó eszméknek és megfontolás nélkül való nagyotakarásoknak ezen őrzőgő chaosában legjobbjaink is kezdik elveszíteni fejüket. El hitüket minden nagyban és nemesben. Önmegadással menekülnek vissza nehezen megvédett otthonuknak intimus csendjébe, ahol termékenyítő eszméket ad, friss erőt kölcsönöz, megvigasztalja a már-már kétségbeesőt... a könyv, a cultura. Egyedüli iránytű, mely az ellentétek zajgó vizein a megnyugvás, a helyesen ítélői képesség és férfias öntudat révébe vezet. De mit csináljanak a nagy tömegek, melyeket a tudatlanság, vagy a még veszélyesebb féltudás sötétsége borít be, akik anyagi és szellemi szegénységük súlya alatt görnyedezve czéltalanul bolyongnak a megtévesztő jelszavaknak sűrű rengetegekben? Kik vágyva-vágnak egy kis tisztánlátásra, vigasztaló szóra, segítő kézre. Lelkükben a keserűség nőttön-nő, bizalmuk eddigi vezetőikben perczről-pereczre fogy. És ekkor kétségbeesésük sötétségében vérvörös fáklyát csóválva megjelenik a politikai, felekezeti és gazdasági radicalismus ijesztő réme. Harsány szóval uszítja a tömegeknek helyes ítéletét, elveszített lelkét a romlásra. Azután kéjes kárörömmel gyönyörködik sivár lelke abban, miként pusztítja el a felszabadított szenvedélyek felcsapó lángja a történelmi hatalmaknak: a vallásnak, a hazának, az államnak egykor szilárd, mindenkinek oltalmat nyújtó, hatalmas épületeit.

Mi hárríthatja el népünkéről a catastrophát? Mi teszi lehetetlenné a lelketlen uszítók munkáját? Mi ad a tömegeknek nehéz időkben helyes belátást? Mi képesíti őket a dolgoknak igaz felismerésére? Mi nyújt a megpróbáltatásokban vigaszt, jobb jövőre kitartó reménykedést? Az igazság ... a tudás. Válságos pillanatokban az államnak legszilárdabb alapja a politikai és társadalmi pártok fölött álló és már meggyökereedett népműveltség.

A népműveltség kérdése sürgős megoldásra vár. Egy magyar JEAN MACÉnak kell eljönnie, a ki felrázza vezetőinket közönyösségükből és egyesítsen minden erőt e nagy munkára. Hiába akar a hivatalos világ és a társadalom kitérni előle, hiába halogatja ősi szokás szerint az erélyes cselekvést. Erre rá fogják kényszeríteni azokat, akik nem ismerve a cultur-restség fogalmát, ezer rafinált eszközzel terjesztik a népműveltséget. Felemelik a tömegeket egy-egy műveltségi fokkal,

de nem a magyar állam általános érdeke, hanem saját specialis pártönzésük számára. Azon tiszteletreméltó törekvések, melyek a Türr-Irányi mozgalomtól 1868-tól kezdve az 1908-ban megtartott szabadoktatási enquéteig vezető férfainkat foglalkoztatták, nem maradtak gyümölcstelenek. A speciálisan értelmezett népműveltség szempontjából azonban nem érték el komoly sikert, mert inkább osztályműveltséget terjesztettek. Ezen idő alatt francia, angol, német mintára nem egy szervezet alakult és igyekezett az állam közművelődési életébe szervesen beleilleszkedni. A Szabad Lyceum, Erzsébet-Népakadémia, Uránia, University Extension talán nagyon is sok tudományossággal, de kevés gyakorlati érzékkel kísértették meg a tömegeknek érdeklődését a haladó tudás iránt felébreszteni. E mozgalmaknak állását majdnem csak a városi elemre terjesztették ki. Sajátlagos módon elhanyagolták a magyar állam és társadalom alapját, a falut. Nagyon helyes érzékű kezdeményezés volt a földművelésügyi minister. Az általa elrendelt sorozatos előadásokban a népet a rationalis gazdálkodás és állattenyésztés kérdéseiről világosították fel. Hasznos munkát végez azon sok ezer szövetkezet is, melyek nemcsak gazdasági gócpontjai a falu elhanyagolt népének, de felvilágosítói népműveltségi kérdésekben is. A hadsereg is kiveszi részét a munkában. Azon lelkes és szakavatott buzgóság, melylyel e tisztán közművelődési ügyet felkarolták, követendő például szolgálhat mindnyájunknak.

Ezen szabadoktatási mozgalmaknak nagy hátrányuk volt, hogy nem tudtak oly központi szervezetet teremteni, mely az ország legszélsőbb pontjain folyó közművelődési munkát egyesíthette volna. Belső és külső egységet nélkülözve, majd az egyik, majd a másik már meglévő intézményhez csatlakozva szervezkedtek. Helyi egyesületek keletkeztek pillanatnyi szükségek kielégítésére, ötletszerűen. Minden rendszeresség nélkül tartották az előadásokat. Hiányzott ezen szétszórt törekvések számára oly összekötő kapocs, mely helyes irányelveket adva ezen előadásokba paedagogiai czéltudatosságot vigyen be. Nem volt egy Ligue Française de l'Enseignement, azon kívánatos központi szerv, melyet TÜRRE »Országos Népinevelési Szövetség« helyes, a lényegét jól kifejező néven akart megvalósítani. Hiszen még az a kérdés is eldöntésre

várt, hogy ezen nemzetfenntartó munka az államra, avagy a társadalomra bízassék-e? Az autonómia lelkes theoretikusai azt hitték, hogy mihelyt minden irányban megőrizték a cselekvés szabadságát, a népműveltség önmagától megszületik. Elfelejtették, hogy nagy tömegnek culturába való bevonása csak imperativ rendelkezésekkel valósítható meg. Mi lett volna népoktatásunkból, ha a nagy elvi kérdés szigorú megóvásával be nem hozták volna a kötelező iskoláztatást? Hiszen Franciaországban, ahol a társadalom kezdeményezési és öntevékenységi ereje hasonlíthatlanul nagyobb mint nálunk, e mozgalom csak addig virágzott, míg azt az államhatalom irányította és segélyezte. A feladatnak teljes államivá tétele sok veszélylyel fenyegetett. A társadalom azon hiszemből, hogy ez actio terhét levették vállairól, mitsem törődött volna vele. Továbbá a már szépen beválni kezdő szervezetek megbénítva az állami burokratia minden jóakarót kifárasztó lassúsága által, elveszítették volna nagyon is szükséges mozgékonyosságukat. A Közoktatásügyi Tanácsnak sem hivatása, sem szervezete nem volt alkalmas ily központi vezetésre. Azon kísérletek, hogy a szabadoktatási intézményeket az egyetemekkel hozzák szerves kapcsolatba, szintén meddő eszmének bizonyult. Már az enquête alatt kialakult azon nézet, hogy oly állami központi szerv létesítendő, mely a társadalmi tevékenységnek megóvjá szabadságát, de ahol szükséges, nemcsak consultative, hanem imperative is biztosítsa a kívánt sikert. Gyakorlati paedagogusok már ott is rámutattak azon helyes megoldásra, hogy ezen központi szerv a közoktatásügyi ministerium kebelében létesíttessék annak külön osztálya gyanánt, minthogy ez a többi culturintézményekkel itt hozhaló legkönnyebben természetes kapcsolatba.

Végre a múlt évben létesítették fenti módon a Szabadoktatási Tanácsot a ministerium egyik alosztályaként. Ebbe bevonták az eddig ily irányban működött intézményeket, továbbá a cultus-, honvédelmi-, kereskedelemügyi és a földművelésügyi ministeriumoknak, valamint a székesfővárosnak kiküldötteit, a kiket nyolcz előadó tanácsossal egészítenek ki, azon férfiakból, akik a hazai közművelődés és szabadoktatói munkásság terén érdemeket szereztek. A Tanácsban tehát oly állami központ létesült, melynek nemcsak joga, hanem kötelessége minden

Népműveltségi mozgalomnak szellemi irányításába szervezésnek végrehajtása, egyszerűen az egész kérdést magasabb szempontok alá helyezve államfenntartó feladatának teljesítésére képessé tenni.

Mialatt e vitás kérdések körül való, a gyakorlati eredmény szempontjából jórészt meddő viták folytak, azalatt felismerve a népműveltségnek óriási pártpolitikai erejét, a társadalmi és gazdasági radicalismus ragadta, magához a kezdeményezést. A socialdemokrata párt megiepo ügyességgel, sok rátermettséggel, a socialismus jövőjébe vetett fanatikus hittel vette kezébe a tömegek művelésének ügyét. A pártiskola mindenre kioktatja az elvtársat, ami őt a nemsokára bekövetkező nagy socialis harc sikeres megvívására képessé tege. Nemcsak gyakorlati ismereteket közöl, de világnézetet ad. Fokozatosan bevezeti őket a gazdasági tényezőkön felépítendő állam és társadalom utópiákat ígérő gondolatvilágába. Majdnem vallásos hitté emeli lelkükben annak eljövését. Hidedg számításal tanítják őket arra, miként kell a jelen korhadit intézményeket lerombolni és azoknak romjain az eljövendő socialis államrendszert felépíteni. A társadalmi paedagogiának ellenállhatatlan erejét, épp a socialdemokratia páratlan sikereinek hatása alatt, másodsorban a katholikus egyház ismerte fel. Azon szervezet, mely a nagy socialis harcban az első harcvonalban áll s melyet legelőször érnek a legnagyobb: Veszteségek. Az egyház ezen közvetlen veszedelem láttára Népszövetségeinek útján bámulatos tevékenységet fejtett ki. Ezen mindenhova elérő, hatalmas és gazdag szervezet rövidesen behálózta az egész országot fiókegyesületeivel. Hegyes érékkel inkább a falura támaszkodva veszélyes versenytársa lett a socialdemokrata propagandának. Nem egy helyütt kiverte azt már elfoglalt sánczaiból. A hatalmi érdeket, a fenyegetettnek önvédelmi érése adott mindkét mozgalomnak :minden akadályt legyőző erőt, el nem csüggedő kitartást.

Vajjon a társadalom többi része és az állam oly biztonságban van-e, hogy nem kell védekezni? Hogy mennyire nincs, érezzük a mindennapi érintkezésben. Érzik az államhatalom azon kétségbeesett harcban, melyet évek óta folytat a legteljesebb sikertelenséggel a jogkiterjesztés ügyében.

Annyira tehetetlen az állam és a társadalom a socialdemokratia

jogos, de az általuk követelt alakban az állam stabilitására veszélyes követelésükkel szemben, hogy nem tudták meggátolni a legtermészetellenesebb szövetséget. Az állam történelmi alapjain álló chauvinismust és túltengő nationalismust képviselő pártoknak, épp ezen hatalmakat megsemmisíteni akaró socialdemokráciával való fegyverbarátságát, természetesen pártpolitikai érdekből. Ez csak úgy következhetett be, hogy a socialisták nagyszerű népműveltségi actiója évenként ezreket hódított táborukba. A meghódított választók pedig kényszerítették könnyen alkalmazkodó képviselőiket ezen felfogásért való harcolásra. Az utóbbi politikai események megdöbbenően mutatják, mennyire rákerült már a sor az állam történelmi alapjainak megbontására. Először a vallás, ennek államunkban legconservatívabb szervezeti representánsa, a katolikus egyház következik, mint az emberiségnek a közép-kor óta idősorrendben és rangban legelső hatalmi szervezeti kialakulása. Azután következik az állam, melynek fenséges tartalmat a magyar haza fogalma ad. Azon vaskapcsokkal összekovácsolt alkotmány, mely hatalmas intézményeivel megvédi a két fenyegetett történelmi hatalmat, a vallást és a hazát. Ha bukik az állam, akkor akadály nélkül megcsinálhatják azon nekik kívánatos tabula rasat, melyen majd a socialista, collectivista, anarchista államnak szemkápráztató palotáját fogják felépíteni.

Ha a céltudatosan terjesztett népműveltségnek hatalmi erejét a fennálló szervezeteknek megerősítésére akarjuk felhasználni, akkor a sopánkodó sentimentalismus helyett az elhatározott activitásnak kell elkövetkeznie. A Tanács vezetésével az országot be kell hálózni népműveltségi intézményekkel. Mindenhova oly formáját kell bevinni, amely azon helyi körülményeknek megfelel. Lehetőleg egyöntetű szervezetek hozassanak létre, mert az államfenntartó nagy célzatok csak így érvényesülhetnek könnyebben. E mozgalomban az egész érdekének kell érvényesülni a részek érdekeivel szemben. Az egész actiót a magyarság fennmaradásának, a magyar államszervezet megvédésének magasztos gondolata hassa át. Felekezet, osztály, párt fölött magasán álló, de elérhető eszményként a magyar állameszmének kell ragyognia. Egészséges, sikert ígérő népműveltségi mozgalom csak így gondolható el. Bár-

mennyire elismerésreméltó a katolikus egyház munkája, mivel párt- és egyházhatalmi célzatokat mozdít elő, az államnak általános érdekeivel ellentétben áll. Kihívja a felekezetek, politikai pártok, a socialismus hatalmi féltékenységét s így beviszi mindenhova a meg nem szűnő harcoknak veszedelmét. Egységesítés helyett szétagolást hoz létre. Végeredményében aminő arányban nagyobb sikereket ér el, oly arányban kerül a vallásegyenlőség alapvető törvényeit megvédeni köteles állammal szembe. Épp azzal, aminek tulajdonképpen segítségére akart sietni. A socialdemokratia népműveltségi munkája, bár a haladás szempontjából hasznos volna, de mivel romboló irányzata van, értéktelenné, sőt veszélyessé válik a magyarságra nézve.

Államfenntartó népműveltség nem lehet az olyan, mely szélsőséges irányzatokat szolgál, mely egységesítés helyett szétválaszt. Az állampolgárok megfontolt tömege át van hatva a magyar állameszme és őszinte jogegyenlőség gondolatától. Haladni akar, de nem a sötétbe ugrani. Nem bír egyéni és műveltségi dispositiókkal arra, hogy divatos jelszavak harsogtatásának könnyű munkájával személyi sikerekre törekedjék. Ezért ezen nagy rész ki van zárva e nagy culturmunkából. Cél tudatos mozgalomnak tehát e két irányzatot az állam tekintélyével és erejével rá kell kényszerítenie arra, hogy részleges culturát szolgáló törekvéseiket a magyar állam nagy céljainak rendeljék alá.

Ezen magas szempont egyedül azonban nem biztosítja a sikert, ha a propaganda erőtlen és eszmeszegény, ha a taktika gyámoltalan és gyáva. A Tanács kezének mindenhova el kell érni. Minden ily törekvésnek baráti jobbot kell nyújtania, de ezen kéznek szorítania is kell tudnia, ha a közérdek ezt úgy kívánja. A propagálás módjára a két szélső irányzat ad követendő példát. Titkárjaik állandóan járják az országot. Hol csak legcsekélyebb hajlam vagy lehetőség mutatkozik, azonnal megkezdik a szervezést. Bámulatatos leleményességgel, sokszor megdöbbenő vakmerőséggel viszik be oly területekre az osztály vagy a felekezeti harc veszedelmét, ahol az ott lakók annak lehetőségéről nem is álmodtak. A nép vezetői boldog nemtörődömségükből csak akkor riadtak fel, mikor befolyásuk talaja kicsúszott lábuk alól. Az államnak is ily

agitationális munkát kell kezdeményeznie. Nagy előrelátással kiválasztott szervezőket kellene az országba kiküldenie. Ezek mindenütt, hol csak lehetséges, szervezzék a Népműveltségi Szövetségeket. Tartsanak mintatanításokat, nem előadásokat. Helyes érzékkel folytatott működésük, mely a magyar állam jövőjének magasztos jegyében történik, nem maradhat siker nélkül. Az országnak minden olyan szerve, mely fölött az államhatalom rendelkezik, támogatni fogja. Az autonóm testületek szintén kénytelenek lesznek tekintélye előtt meghajolni. Ahol már népműveltségi intézmények vannak, a szervezés természetesen ezeknek bevonásával történjék.

A tanítás anyagára nézve igen helyes útbaigazítást nyújtanak a socialista és a népszövetségi tanfolyamok. A népnek, a polgároknak, az intelligentiának nem szétszórt ismereteket, hanem összefoglaló, egységes, a történelmi igazságnak megfelelő, a magyarság és az emberiség nagy céljait szolgáló világnézetet kell adni. Olyant, mely nem ismerve osztály-, faj- és felekezeti különbözőségeket, a közszabadság gondolatának őszinte átérzésén nyugodjék. Minden ismeretközlésnek ezen eszme szolgáltatásban kell állni. A magyar állampolgárnak azt kell érezni, hogy a legkisebb mennyisége is a tudásnak, melyet újonnan elsajátít, csak arra való, hogy őt minél derekabb, megbízhatóbb, műveltebb polgárává tegye az országnak. Azért tanul, hogy annál képesebb legyen azon szent röögöket és az ezekhez ezer év óta hozzátapadt magasztos hagyományokat, amit magyar hazának nevezünk, megvédeni. Meg kell győződnie arról, hogy egyént és államot nagygyá csak az intézmények meggyőződészerű tisztelete, törhetetlen kötelességtudás, a cultura igaz szeretete tehet. Az ismeretek köre természetszerűen fokozatosan tágul, amint a tanítást a falu népének, a polgároknak avagy a középosztálynak tartják. Ott az alapismeretek lépnek előtérbe, itt annak tovább fejlesztése, amott a kiegészítő megkoronázás a cél.

A magyar nagyítani szeretés szívesen cserélte fel a tanítás szürke fogalmát az előadás representábilisabb kifejezésével. A népműveltség gondolatának végzetes félreismerése eredményezte azt, hogy eddig csakugyan legnagyobbbrészt előadásokat tartottak tanítás helyett. Népműveltségi iskolában az előadás épp oly értékű, mint az egyszeri fiatal, törekvő

papnak első pfaedicatiója, amire az egészséges néphumor azon találó ítéletet mondta, hogy: »Olyan gyönyörűen beszélt, olyan szépen szónokolt az új tisztelendő úr, hogy egy szót sem értettünk belőle.« Akik előadni szeretnek, azok ne vállalkozzanak népműveltségi munkára. Nem repraesentálni kell előttük, de meg kell nyerni őket saját személyének és így az általa képviselt eszmének. A tanítás módjának egyszerűnek, közvetlennek, könnyen- és közérthetőnek kell lenni. Barátságosan beszélgetve oktató. Mert a felnőtt tanítandó önértét megbánthatja a tudóskodó modor. Ne is vegyék észre, hogy itt tanításról van szó. A nagy, tudós előképzettség helyett, ami ez esetben teher, inkább vigyen magával a tanító magyaros, jóízű kedélyt. Egy-két jó helyen alkalmazott anekdotától se riadjon vissza. Ne féltse a tekintélyét. Aki tanítójára őszinte szívvel ránevet, az egy óra alatt többet tanul tőle, mintegy magas kothurnuson mozgó, száraz tudós úrtól egy hónap alatt. Gyakran kell használni a sokratikus módszert. A néplélek mélyeibe az ötletes és tapintatos kérdezősködéssel lehet legkönnyebben behatolni. A népnél a lényeg a narratio, a polgárságnál már a pragmatica, az intelligentiánál az impulsus, mely önálló tudományos gondolkodásra készítet. A demonstratio szintén fontos szerepet játszik a tanításnál. Azon túlzott jelentőség azonban, amit a képvetítésnek tulajdonítanak, itt a gyakorlatban nem válik be minden bírálathoz nélkül. Oly tárgyaknál, ahol az illető ismeretköréből vett képeket mutogatnak, amit tehát könnyen fel tud fogni, nem okoz bajt. Azonban, mikor a kép újszerű, furcsa, az illető fogalmi körétől távol álló, akkor nem egy esetben nehézséget okoz. Régi módon öltözött, gyakran fura kinézésű alakok, vár- és csatateretek, részleges térképek, hadi és polgári használati tárgyak vázlatos rajzai, nem mozdítják elő a könnyű megértést. Minden új kép megjelenésénél kettős munkát kell a tanulóknak elvégezni. Szemével tudomásul veszi és megérti a képet, ugyanakkor fülével figyel és megérteni igyekszik a tanítást. A végeredmény rendszerint az, hogy a képen elbámulva, azt csak félig-meddig érti meg. Azalatt nem figyelve a beszédre, elejti minduntalan a tanítás logikai fonalát. Így azután csak össze nem függő mondatdarabokat hall, amiket az elsuhanó képekkel nem képes értelmi összefüggésbe hozni. Különösen

áll az akkor, ha azon elterjedt gyakorlat marad továbbra is meg, hogy az előadó a kis lámpa mögé bújva jól-rosszul elhadarja a népműveltség szempontjából absurd szöveget, miközben a képek csakúgy rohannak el a tanuló szemei előtt. Gyakorlati érzékű tanítók azon fogással élnek, hogy az új kép megjelenésekor pár másodperczig elhallgatnak. Időt adnak arra, hogy az ábrát felfogva, a tanítás menetét újból figyelemmel kísérhessék.

Ha megállhat azon felfogás, hogy itt az ismeretközlésnél a helyes módszer a tanítás, akkor ennek logikus folyománya, hogy ezt mesterségbeli végezze. Olyan ember, aki azt életcél gyanánt üzi, aki ily irányú elméleti tudását éveken át szakszerű tapasztalatokkal gyarapította. Tehát tanítói egyéniség. Ezen szempont vezette a ministeriumot, mikor a népműveltségi tanítást egyetemi, középiskolai tanárookra és tanítóokra bízta. De az actio csak akkor termékenyítheti meg az egész társadalom lelki életét, ha abban minden osztály és foglalkozási nem képviselője részt vesz. A hivatásszerű tanítókon kívül legyen mindenkinek módjában ez ügy iránt való szeretetét érvényesíteni. Kétségtelen lévén, hogy a tanítói egyéniség jórészt természeti adomány és nincs szigorúan egy foglalkozási nemhez kötve.

Miután a népműveltség ügyének van már központi szerve, amelynek szellemi és anyagi erő áll rendelkezésére, a szervezés és továbbfejlesztés feladatát annak kell teljesítenie. Azonban a Tanács mai összetételében erre physikailag képtelen. Hisz a Tanács tulajdonképpen most még az ügyvezető alelnökből, a tanári hivatást teljesítő titkárból és egy-két irodai alkalmazottból áll csupán. Ily erővel a Népműveltségi Szövetségeket szervezni, működésüket irányítani és ellenőrizni nem tudja. Állandó szervezési munkáról, mindent meghódító propagandáról szó sem lehet. Tehát rendelkezésére kell bocsátani a Tanácsnak a lelkes agitátoroknak olyan gárdáját, akik csak ez ügynek legyenek szolgálatában. A helyes és gyakorlati megoldás talán kezénfekvőnek látszik. Miután az egész népműveltségi ügyet a cultusminister kezébe tették le, használják fel e célra ezen tárcza culturerőit és ezek között azon őszinte szeretetet és lelkesedést, melyet a középiskolai tanárság az ügy iránt mindig tanúsított. Hiszen ők voltak természetszerűen

ez actionak mind máig leghívebb előharczosai. Küldjék hivatalból őket ki e nagy munkára. Szabadságoljanak mondjuk egy évre húsz tanárt. Ezen időre rendeljék őket alá a Tanácsnak Egyesítsenek e kiválasztottak nagy paedagogiai gyakorlatot sok tapintattal, társadalmi ügyességgel és ötletességgel.

Egy évi munkaprogramjuk a következő lehetne. Kiképzés a propagandára. A tanév elején összegyűlt húsz tanár a Tanács vezetésével megismerkedik a népműveltségi mozgalmaknak pragmaticus történetével. Az eddig elért eredményekkel épp úgy, mint az eredménytelenségekkel és azoknak okaival. Sorban meglátogatnak minden ily irányú intézményt, végig hallgatnak minden tanítást. Az ott szerzett gyakorlati tapasztalatokkal összevetik a már megismert elvi szempontokat.

Ennek alapján kidolgoznak egy egyöntetű munkatervet, mely kiterjed a propaganda taktikájára, szervezés módjára, a tanítás anyagára és módszerére. Azután kezdődik a tulajdonképpeni agitatio. Felfegyverezve célravezető ötletekkel, kellő szaktudással, apostolok módjára indulnak ki az országba, hogy hirdessék a nemzetfenntartó népműveltségnek szent ígéit. Egyre-egyre két, a kisebbekből három vármegye esnék. Mindenki oda menjen, ahol gyökere van. Ahol személyi összeköttetései révén hatóságokkal, erkölcsi testületekkel, egyesekkel könnyen tud hasznos összeköttetést létesíteni az ügy érdekében. Ahol ismeri a vezetők egyéniségét, a társadalmi életet mozgó helyi eszméket és érdekeket, amiket tapintatosan az actio javára aknáz ki. Ismeri a népleiket is, a lakosság faji egyéniségét, tudja mit és hogyan kell nekik szellemi táplálékul adni. A szervezés kiindulási pontja legyen az államhatalom képviselője, a főispán. Ezen magas intelligentiájú, az állam magasabbrendű érdekeit megértő testület tagjai már egyéni súlyukkal is biztosítják a munka sikerét. Az ő vezetésével és erkölcsi támogatásával bevonandó minden vármegyei hatóság le a falu bírójáig, továbbá minden erkölcsi testület és egyesület. Ezeknek kiküldötteiből alakítandó meg a Népműveltségi Szövetség illető helyi szerve. Természetesen tagjai legyenek e szervezetnek a már meglévő népműveltségi intézmények, melyeknek működését megbénítani nem szabad. A külső keret megalakítása után következik annak tartalommal való megtöltése. Állandó híveket kell szerezni az ügynek.

Meg kell velük ismertetni e mozgalomnak minden fontos eszméjét, a gyakorlati teendőket. Egyszóval vidéki agitátorokat kell kiképezni. Befolyásolják a vezetőket, hogy a központban előre, paedagogiai megfontoltsággal kidolgozott tanítási tervet fogadják el általános zsinórmértékűi. A kiküldött lehetőleg minden faluban is mintatanításokat tan. Az erre képes és-hajlandókat a propagandának ebbe a részébe is beavatja.

Az agitátorok kiküldetésüket elvégezve visszatérnek a fővárosba. Tapasztalataikat, mely kiterjedne a legkisebb mozzanatokra is, egyöntetű rendszerű jelentésbe foglalják össze. E jelentések valóságos diagnózisai lesznek az ország lelki életének, a kulturai szervek működésének. Befejezné az actiot a jelentések anyagának feldolgozása és a kiküldöttekkel való szakszerű végig tárgyalása. A népműveltségnek így elűtett zsenge palántáit nem lehet természetesen az eshetőségnek áldozatul dobni. A szervezés után egy-két évig legalább egyszer meg kell látogatniok a kiküldötteknek alapításaikat. Pótolják ekkor a hiányokat, míg végre oly lelkes helyi agitátorokat nevelnek, akiknek segélyével azután a központ könnyűszerrel irányíthatja és ellenőrizheti az egész népműveltségi országos ügyet.

Lehetetlen, hogy a lelkiismeretesen és helyesen végrehajtott munka, melyet az államhatalom és minden hazafias szervezet támogat, sikert ne arasson. Hihetetlen, hogy e propaganda erőtlennek bizonyuljon azokkal szemben, akik erős hatású anyagi érdekek segélyével dolgoznak ugyan, de a magyarság egyetemes érdekei ellen. Ha azonban a tömegeket meg akarjuk nyerni, közibük kell mennünk. Nem pedig érzékeny és hatásos előadásokban és cikkekben értük lelkesednünk. Le kell húznunk a keztyűt, nem félvén a kérges tenyér őszinte szorításától. A nadrágos urak ne csak akkor buzogjanak a népért, amikor szavazatukra van szükségük. Tévedés azt hinni, hogy a nép még ma is oly nagy megtiszteltetésnek veszi, ha az úr hozzá leereszkedik. Sok keserű tapasztalatuk arra tanította, hogy az urak mindig csak visznek, de hozni vajmi ritkán szoktak. Ezért fogadnak ma már ösztönszerű ellenségeskedéssel mindenkit, aki velük nem egyező. Ez actióval kapcsolatosan arról is meg kellene győzni őket, hogy az úr barátja is tud lenni a népnek.

Ily országos, mélyreható szervezésnek óriási költségeit nem bírja meg szegény ország, vetik ellene a kételkedők, a közönyösek és a mozdulni nem szeretők. Vajjon ezzel szemben egy próbaköltségvetés minő eredményt mutatna? Ha a húsz szabadságolt tanár kapna egy évre egyenként és havonként 100 K pótlékot és ingyen vasúti jegyet, ez lenne 20,000 korona. Húsz helyettesítő tanár javadalmazása à 1.600 K, lenne 32.000 K. A kiküldöttek tanításain kívül a rendeletben meghatározott 20 K-val jutalmaztassék még azon évben 1.500 tanítás; ez volna 30.000 K. Fordítottassék központi adminisztrációra 12.000 K. Az összes kiadás lenne 100.000 K. Tehát ezen alapvető, hatalmas szervezés megvalósítható a költségvetésnek e célra beállított tételének keretén belül. Ha pedig az egészet közelebbről megvizsgáljuk, kitűnik, hogy az még pénzügyileg sem volna kilátástalan vállalkozás. Ily országos mozgalom oly anyagi forrásokat nyithatna meg az ügy javára, melyről még ma sejtelmünk sincs. A magyar társadalom közismert és fájdalom mindenre kihasznált gavallérsága és áldozatkészsége e nemzetfenntartó ügygyei szemben nem lehetne ridegen elutasító. Nagyszerű példa erre Franciaország. Ott 1898-99-ben a budgetben népműveltségi czélokra 320.000 fr. volt felvéve. Ezenkívül megyék, városok, községek 2,270.000 fr.-ot adtak. Egyesületek hozzájárulásaiból, alapítványi kamatokból, magánadományok-, gyűjtések-, tagdíjak- ünnepélyekből begyűlt 2,500.000 fr. Tehát egy év alatt 5,090.000 fr. felett rendelkeztek, de az előzőleg gyűjtött alaptókéék jövedelmeivel együtt ez ország a l'enseignement populaire-re 5,590.000 fr.-ot áldozott. Vakmerőség volna nálunk ily óriási anyagi sikerre számítani. De hátha nálunk is sikerülne az ország lelkiismeretét felébreszteni. Ha ezenkívül megállapíttatnék a vagyonos elemnél 1 K, a népnél 0²⁵ K tagsági díj gyanánt, mely egyszermind a tagot mindenben való részvételre feljogosítaná. Vajjon ez országban 20,000.000 lakostól nem lehetne-e csak 100.000 K-t összeszedni? Tíz év alatt 1,000.000 K alaptókéét nem lehetne-e gyűjteni? A mindenkori állami hozzájárulást pedig évenként egész összegében el lehetne költeni a továbbfejlesztésre. A népműveltségi alap létesítése azért szükséges, hogy oly esetben, ha a minister megmagyarázhatatlan szélséyből, mint azt Trefort tette, megszüntetné az állami támo-

gatást, anyagiak hiányában meg ne bukják a nemes, államfenntartó culturmunka.

Utópiák, hiú ábrándok, szólnak a cynikusok. De ha az ábránd oly szép. Ha oly gyönyörű, itt, beékelve a nemzeti-ségek közé, itt a határszélen, végigálmodni azt a nagyszerű lehetőséget, hogy a magyarságnak diadalmas közművelődési ereje végig zúg az egész országon. Áldásthozó áradata előnti a most jórészt meddő területeket. Át- meg áthatja azokat a magyar állameszme megtermékenyítő érzés- és gondolatvilágával, hogy azután a nemzet kettős, hármas aratást kapjon. A javíthatatlan idealistákat nem tudta kipusztítani az országnak legújabb lelketlen, eszme- és érzésben szegény korszaka. Élnek ők, habár szétszórta, de mindenütt. Hűségesen ápolják a magasztos eszméket Várva-várják a jobbrafordulás, az újjászületés idejét, a megindulandó, ellenállhatatlan erejű nemzeti közművelődési munkát.

Nagy eredmények azonban nem cynikus közönyösségből, nem nagyúri nemtörődömségből, nem politikai, felekezeti, gazdasági hatalmaskodásból születnek meg, annál kevésbbé alkotásra képtelen tervezetésekből. Azoknak létrehozására egészséges tetterő, a cultura rajongó szeretete, a magyarság jövőjébe vetett fanatikus hit kell.

Felülvizsgálat az önkormányzatban.

Írta: FERDINÁNDY GYULA.

II.

4. Az ügyintézési felülvizsgálat terjedelme. Az önkormányzat az állampolgároknak közvetlen activ tevékenysége mindannak ellátására, ami az államban a törvények végrehajtásában megnyilvánuló közügy; jelenti tehát azt a működést, melyet a közügyintézési hatalom gyakorlásával nem a hivatalnokok, hanem maguk az állampolgárok fejtenek ki.

A törvényhatóságokról szóló törvény azonban ettől a helyes meghatározástól eltérőleg az *önkormányzati* köztevékenység körébe a közügyek közül csakis azokat az ügyeket sorozza, amelyek az önkormányzati közönségnek közvetlenül csakis saját érdekeiket érintik és ezeket a törvényhatóság eredeti hatáskörébe tartozó »belügyek«-nek nevezi.

Az önkormányzat egyik főtényezője az önálló gazdasági hatalom, a másik a szabad elhatározás a végrehajtási akarat létesítésében, azaz a független ügyintézés. Eme tényezők nélkül¹⁾ önkormányzatról még abban az esetben sem lehet beszélni, ha az önkormányzatot a polgárok oly jogának minősítjük, amelynél fogva az államtagok bizonyos terület és népesség szerint jogi személyiséggé tömörülve saját belügyeiket viszik.

A törvény a törvényhatóság belügyi hatáskörébe ezt a

¹⁾ »Az önkormányzat sarkpontjául határozatainak megvalósítói, a tisztviselők szolgálnak, az önkormányzati tisztségek fő jellemvonása, hogy a központi kormánytól nem függenek egyenesen, e jellegüket vagy a választás vagy az ingyen hivataloskodás által nyerik.« CONCHA GY. »A municipális rendszer jellemvonása Európában« a Budapesti Szemle 1869. évfolyamában, megjelent műve (XV. kötet 173. lap). Lásd e kérdéstről az írónak »A vármegyék reformja« című tanulmányát. Kassa, 1910.

két tényezőt beilleszti ugyan, de csak látszólag; mert a belügyi hatáskör megállapítása után nyomban egyrészt a törvényhatóságok belügyeiben a kormány részére biztosítja az anyagi erőt, és ezzel a törvényhatóságot az önálló cselekvési képességtől megfosztja; másrészt a központi kormány javára oly széles ügyintézési felülvizsgálati hatalomról gondoskodik, a melylyel a törvényhatóság a belügyekre vonatkozó akaratának létesítésénél és foganatosításánál gúzsba köthető. És a törvényhatóságoknak ez az erős gazdasági függése és ügyintézési szabadságának ez a korlátoltsága magyarázza meg azt a mindinkább észlelhető jelenséget, hogy a törvényhatóságokban (különösen a vármegyékben) a közügyintézési kedv lankad, az önkormányzati élet pang, a törvényhatósági képviselő a közigazgatás iránti érdeklődést nem tanúsít, a közügyintézést teljesen hivatalnokainak engedi át annyira, hogy a mai önkormányzat lassanként hivatalnoki igazgatássá alakul át.

Hiszen még Franciaországban is, ahonnan az átruházott és természetes hatásköri elmélet fakadt, sokkal tartalmasabb a *département*-ok ügyintézési hatásköre, mint nálunk. Ott a *conseil générale*-ok bizonyos fontos ügyekben *souveraine* és végleges határozatokat (*votes souverains* és *deliberations definitives*; is hoznak és bár a *préfet*nek jogában áll, ír gy a jogszabályok megsértése címén felterjesztéssel éljen, mégis a felülvizsgálatnak tisztán csak az lehet az eredménye, hogy a köztársaság elnöke az államtanács véleményének meghallgataása után a határozatot megsemmisíti, tehát *cassatorius* természetű a köztársasági elnök ezen joga, de a határozatoknak jóváhagyására, vagy megváltoztatására egyáltalában nem jogosult az elnök, azaz nem *reformatorius* természetű a felülvizsgálat, mint nálunk, sőt a *facultativ* kiadásokra vonatkozó határozatokhoz még a köztársaság elnöke sem nyúlhat hozzá.¹⁾

¹⁾ Az egyenesadók felosztása, a községi rendkívüli pótdók kulcsának megállapítása, vásárok tartása, áthelyezése és beszüntetése kérdésében a *conseil générale*-ok teljesen függetlenül határoznak; az ily határozataik sem a kormány, sem az államtanács sem a bíróságok ellenőrzése alatt nem állanak ezek a *souveraine* határozatok.

A *conseil générale*-okról szóló 1871. év augusztus hó 10-én kelt

A porosz Provincialrath és Bezirksausschuss határozatait a kormány még a jogegység szempontjából sem veheti felülvizsgálat alá, hanem az Oberpräsident csak arra van jogosítva, hogy³ a berlini legfőbb közigazgatási bíróság döntését kikérje az általa törvénytelennek vélt határozatra.¹⁾

Angliában a Local Government Board a grófsági határozatokkal szemben sohasem léphet fel, mint ügyintéző főhatóság, hanem az önkormányzati testületnek törvénybe ütköző határozata ellen kénytelen a rendes bírósághoz fordulni, míg viszont akármelyik állampolgárt is megilleti az a jog, hogy a rendes bíróság beavatkozását kérje a kormánynak az önkormányzati testülettel szemben tett valamely törvénytelen intézkedése ellen. Az angol grófsági tanácsok amellet teljes gazdasági önállósággal bírnak és költségvetésén a Local Government Board egy betűt sem változtathat.²⁾

Olaszországban az önkormányzati testületek összes határozatai felett a jogi tutelát ugyan a kormány bizalmi embere, a Prefetto gyakorolja és a megyei, valamint a községi képviselőtestületek határozatai csak akkor hajthatók végre, ha azokat a prefetto (vagy a soto prefetto) láttamozta, vagy pedig 15 napon át nem nyilatkozott, de már a célszerűség kérdésében az önkormányzati elemek befolyása még másodfokon is biztosítva van, mert a törvényben taxatív felsorolt megyei határozatokkal szemben a gazdasági tutela gyakorlása egy társas hatóságot (a giunta provincialet) illet meg, amelynek elnöke ugyan a prefetto, de abban a prefectura két tanácsosával szemben a megyei képviselőtestület az általa

törvény 46. §-a szerint a conseil générale-ok függetlenül és önállóan határoznak ingatlan vagyon szerzése, elidegenítése, bármiféle hosszú időre szóló bérleti szerződések megkötése, a megyei és községi közutak hálózatának, az egyes közutak irányának, azok létesítési és fentartási költségek mikénti viselése stb. kérdésében. Ha azonban a prefet az ülőszak berekesztésétől számított 20 napon belül jogszabály megsértése címén felterjesztéssel élt, ebben az esetben a köztársaság elnöke mindenkor az államtanács véleménye alapján a határozat megsemmisítését kimondhatja; tehát ügyintéző hatás köre a köztársasági elnöknek csak cassatorius. DR. EREKY i. id. munka 234-236. lap.

¹⁾ GROTEFEND G. A. »Lehrbuch des preussischen Verwaltungsrechts.« 121., 230-275 és DR. EREKY i. m. 222. l.

²⁾ DR. JOSEF REDLICH i. m. 382, 491-673-675. lap.

választott négy taggal van képviselve, tehát az önkormányzati elemek vannak túlsúlyban.¹⁾

Míg nálunk a vármegyei törvényhatóságok a maguk anyagi erejéből megvalósítani mit sem tudnak, felettük a kormány jogi, célszerűségi és gazdasági tutelája teljes.

A helyi önkormányzat b elker désének legfontosabbika gazdasági hatalmának terjedelme. A törvényhatóságok háztartásának ismertetésénél kifejtettük, hogy a vármegyei törvényhatóság gazdasági hatalma jelentéktelen, mert a vármegyék közigazgatási szükségleteiből az állam 92.1%-ot, míg a vármegyék önmaguk csak 7.9%-ot fedeznek. Ha ehhez hozzáadjuk azt, hogy a vármegyéknek közúti szükségleteihez a törvényhatóságok útdó címén 18"4 millió, míg az állam 2,583.000 koronával járul,²⁾ és hogy a vármegyék ma új törvényhatósági közutakat a maguk anyagi erejéből kiépíteni teljesen képtelenek s azok létesítésére a kereskedelemügyi kormánynak anyagi támogatására vannak ráutalva,³⁾ ha ehhez hozzátesszük azokat az összegeket, amelyeket az állam a törvényhatóságok közigazgatási (vármegyei gazdasági egyesületek), közművelődési, közegészségügyi, közjótékonyági (kórházak, elhagyott gyermekek segélyezése stb.) célok megvalósítására az egyes törvényhatóságok részére évenként engedélyez, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a törvényhatóságok anyagi eszközeik előteremtése szempontjából önállósággal nem bírnak és egészen a kormány gazdasági tutelája alá vannak helyezve. A kormánynak ez a rendkívül erős központi hatalma és a törvényhatóságok felett gyakorolt állandó anyagi gyámkodása az egyik jelentékeny oka annak, hogy a törvényhatóságokban a közügyek iránti közöny mindinkább

¹⁾ »Legge comunale e provinciale 10.« A giunta határozatával szemben úgy a prefettó, mint a képviselőtestület részéről jogorvoslatnak van helye a kormányhoz, mely határozathozatal előtt az államtanácsot meghallgatni tartozik. T. 188-194, 241-246. §-ai. DR. EREKY I. i. m. 240-242. lap.

²⁾ Lásd: »A közutakról és vámokról szóló 1909. évi törvényjavaslat (előadói tervezet) indokolását 37., 96. lapok. A javaslat különben emeli a törvényhatóságok anyagi erejét, mert az útdó kulcsát a mai 10%-ról 13, illetve 15%-ra emeli fel és létesíti a fokozatos útdóminimum fokozatos kulcsát. Lásd megokolás 34-35. lapok.

³⁾ 1901: XIV. t.-cz.

általánosabb mérveket ölt és az öngazgatási közszellem a municípiumokból lassanként kivesz. Van erős kormány, de nincsen pezsgő önkormányzati élet.

Amennyiben társadalmi viszonyaink gyökeresen átalakultak és a mai keretek között a célszerű, gyors és jó közigazgatás nem biztosítható, közigazgatási reformok megalkotására van szükség. De e kérdéseknél ne felejtjük el, hogy az önkormányzati tagozatoknak biztosítsunk gazdasági önállóságot, mert az önkormányzati intézmények első sorban az önálló gazdasági berendezés mellett válhatnak a közjó megteremtésére alkalmas szervekké, csakis ily tartalmas jogok gyakorlataival teremthetik meg a valódi önkormányzatot.

A gazdasági önállóság biztosításának szempontja megkívánja, hogy elválasztassanak egymástól az államnak és az önkormányzati közönségeknek jövedelmi forrásai. Mindenekelőtt engedjen át az állam a municípiumok szabad rendelkezésére bizonyos hozadéki adónemeket, amelyekkel a törvényhatóságok önállóan minden gyámkodástól menten rendelkezhetnének.

Anglia ¹⁾ a fogyasztási adók, vámok, illetékek egy részét, nemkülönbén a helyhatósági engedélyezési díjakat; 1893-tól kezdve Poroszország²⁾ is a föld-, ház- és iparadót a helyhatóságoknak engedte át.

Továbbá adjon az állam szabad kezét a törvényhatóságoknak a helyi adózás kulcsának megállapítására. A helyi adózás:³⁾ dolgában a törvényhozás érvényesítse az érdek utáni adóztatásnak (Aequivalenz vagy Interessentheorie⁴⁾ elvét, amely szerint bizonyos sajátos közfeladatok megvalósításához

¹⁾ NÉMETH JÓZSEF: »A helyi közigazgatás Angliában« Budapest, 1904. 141 – 156. lapok.

²⁾ Das Gesetz wegen Aufhebung direkter Staatsteuern von 14. Juli 1894. (Gesetzsammlung von 1893. Seite 119) »Mit der Überweisung der Grund- und Gebäudesteuer, sowie der Gewerbesteuer an die Gemeinden verzichtete der Staat auf 399 + 35 + 19 8 Millionen Mark.« írja L. BUCK a Boroszlóban megjelenő »Gesetz und Recht« című folyóirat 1910. évi szeptemberi számában az 555. lapon.

³⁾ LUKÁCS ÖDÖN: »Az adóreform és a helyhatósági adóztatás« című dolgozatát. »Megjelent »Az adó- és illetékügyi szemle« 1912. évi deczemberi füzetében 251-256. lapok.

⁴⁾ Lásd e kérdésről L. BUCKNAK ugyanott a »Die Grundzüge der Gemeindebesteuerung« című tanulmányát.

szükséges kiadásokat azok az adóalanyok fokozottabb mértékben viselik, akik e sajátos célok létesítésével különösebb anyagi előnyökhöz jutnak. Az érdek utáni adóztatás tehát abban nyilvánul meg, hogy azokra az adóalanyokra fokozottabb pótlékokat vetnek ki, akik az illető sajátos cél különös hasznáért különös ellenszolgáltatással is tartoznak. Ez a rendszer a helyi adóknak egy jelentékeny részét méltányosan áthárítja azokra, akik – nagyobb anyagi előnyökben részesülnek – a magasabb helyi terhek elviselésére inkább képesek.

Ekként a törvényhatóságok saját szükségleteiket fedeznék: 1. törzsvagyonuk jövedelmeiből, 2. az állami által átengedett adókból és 3. helyi pótdókból és pótlékokból.

Mindazonáltal törvényi megállapítást nyerne az, hogy a törvényhatóságok a közigazgatás rendes vitelére szükséges költségeket költségvetéseikben beállítani s azok fedezetéről gondoskodni tartoznak és mindössze az a jog illethetné meg a kormányt, hogy ő a törvényhatóságoknak e költségek teljesítése körüli tevékenységét ellenőrizze.

Ma a belügyminister az 1883. évi XV., az 1904. évi X., az 1904. évi XI. és az 1912. évi LVII. t.-cikkelyek folytán a vármegyei törvényhatóságok közigazgatási, árva és gyámhatósági kiadásaira járó illetményeket, továbbá a községi (kör-) jegyzők és segédjegyzők javadalmazásának kiegészítésére járó államsegélyt, személyi és korpótlékokat a vármegyének rendelkezésére bocsátani köteles és ha a minister ezeket az összegeket ki nem utalványozza, akkor a törvényhatóság panaszára a közigazgatási bíróság kötelezi a ministert a kötelességében álló szolgáltatásra.¹⁾ Hasonlóan, ha a törvényhatóság a költségvetésében a törvényben megállapított (obligatív) kiadásokról nem gondoskodnék, a belügyminister panaszára a közigazgatási bíróság kötelezné a törvényhatóságot törvényes kötelességének teljesítésére. Ebben az esetben tehát a bíróság hatásköre reformatorius volna, mert a bíróság előtti eljárás a törvényben elrendelt, de a törvényhatóság által végre nem hajtott cselekvés teljesítésére irányulna.²⁾

¹⁾ 1907. évi LX. r.-ez. 3. §-a.

²⁾ Az illetmények kezelésétől eltekintve a közigazgatási bíróság joghatósága csak cassatorius, t. i. a panaszolt közigazgatási rendeletet, határozatot vagy intézkedést csak megsemmisítheti, de érdemlegesen nem intézkedhetik. (Törvény indokolása a 16. §-hoz. Képv. irományok 582. sz.)

Az önkormányzat második tényezője a szabad ügyintézés.

Ez azt jelenti, hogy a törvényhatóság mindazokat a közügyeket, amelyeknek intézésére az államtól közhatalmat nyer, teljesen önállóan látja el minden gyámságtól menten. Önállóságának csak egy korlátja lehet, t. i. az, amit a jogegység szempontja szab meg. A jogállam törekvése ugyanis az, hogy a közügyintézési hatalom gyakorlásában megnyilvánuló végrehajtási akarat – bár ezt az akaratot több egyenlő hatáskörrel bíró szerv is hozza létre – az egész államban egy és ugyanaz legyen, mert miként az állam osztatlan személyiségéből eredőleg a törvényhozó hatalom akarata egy tárgyra csak egy és ugyanaz lehet, éppen úgy az állami akaratnak a való életre való átvitele a különböző hatóságok különböző közigazgatási funkcióiban csakis egy és ugyanazonképpen nyilvánulhat meg.

Oly célból tehát, hogy az önkormányzati tagozatok a végrehajtást egységesen valósítsák meg, az ügyintéző főhatóság irányzó működése az önkormányzati ügyintézés ellátásában is feltétlen biztosítást kíván. Ehhez járul a közszolgálat feletti felügyeleti hatalom, amely utóbbi erőt a legczélszerűbben a kormány gyakorolhatja.

Mint hogy az önkormányzati ügyintézés felülvizsgálatánál a törvényességi szempontok az irányadók, a főügyintéző hatóság hatásköre jogszerűen volna egy országos főbírószágra ruházható.¹⁾ Ez ellen szól azonban az az ok, hogyha közigazgatási eljárás eszközei korlátoltabbak, mint a bíróié, a közigazgatási ügyintézés gyors cselekvést, esetleg a közszükségletnek azonnali kielégítését kívánja meg, már pedig ily, az egész országra kiható főbírószágnak, – mely eljárásában a több időt igénybe vevő s így lassúbb perrendszerű eljárásnak szabályai értelmében köteles eljárni, – a főügyintéző működése a közigazgatás érdekeire hátrányosan hathatna ki, amiért a főügyintézési tevékenységet akár az érdekelt magánfelek, akár a kormány vagy bizalmi emberének (főispánnak) felülvizsgálati kérelme alapján czélszerűen fejthetné ki egy külön e célra szervezett főszerv (államtanács, országos közigazgatási szék).

Nálunk az ügyintéző főhatóság jogait maga a kormány

¹⁾ V. ö. CONCHA GY. »Politika« I. kötet (Budapest 1895) 519. lap.

gyakorolja, amely helyzet azért aggályos, mert a kormánykezelésben a szabály alkotási (utasítási) jogkörön kívül a felügyeleti és a fegyelmező hatalom¹⁾ is összpontosul.

Ha megmaradunk annál, hogy a legfőbb ügyintéző hatóság az önkormányzati ügyintézés felett is a kormány legyen, és így a miniszter a törvényhatóság határozatait akár a maga akaratából, akár pedig az érdekelt felek kérelme folytán felülvizsgálat alá vonhatja, akkor ennek a felülvizsgálati jognak a tartalmát szabatosan kell meghatározni, és az önkormányzati működés biztosítása érdekében legalább azt az elvet kell törvényileg érvényesíteni, hogy a törvényhatóság hatáskörébe utalt közügyek közül azokra az ügyekre, amelyek a törvényhatóság sajátos érdekeit szolgálják és az államot csakis a törvényhatósági particularis szervezetek útján érintik, a kormány felülvizsgálati joghatóságának jellege tisztán cassatorius legyen; azaz a kormány a törvényhatóság akaratát csakis abban az esetben ronthassa le (oldhassa fel vagy semmisíthesse meg), amikor a közigazgatási eljárás szabályai a törvényhatóság akaratának megállapításánál nem érvényesültek, vagy a törvényhatóság nem birt közhatalommal a konkrét ügyben határozni (hatáskörén kívül járt el), vagy az intézkedés joga nem az intézkedő törvényhatóságot illette meg (illetéktelen volt). Azonban a kormánynak ne legyen sem joga, sem hatalma arra, hogy a helyi államügyekben hozott törvényhatósági határozatokat a méltányosság, tér és időbeli helyesség, szóval a célszerűség szempontjaiból felülvizsgálata alá vegye, és azokat bármely címen is megváltoztassa, vagy módosítsa.

Ezeknek az utóbbi szempontoknak souverain eldöntésére a törvényhatóság a legalkalmasabb és legképzettebb szerv, mert a gazdasági és kulturális közösségben élő államtagnak testülete (képviselése) a maga sajátos érdekeit és viszonyait önmaga ismeri legjobban és mert a törvényhatósági szervezet bír annyi szellemi, értelmi képességgel – a gazdasági önállóság biztosítása esetén pedig – annyi anyagi erővel is, hogy saját feladatait célszerűen és helyesen meghatározhassa.

Mindezek után fejtegetéseink eredményét leszűrve, a cél,

¹⁾ Lásd e kérdésről »Az önkormányzati alkalmazottak fegyelmi felelősségéről« szülő tanulmányomat. Budapest, 1912.

amelyre az új közigazgatási reformok keretében törekedni kell, abban körvonalozható, hogy:

1. a felügyeleti, fegyelmi, szervező, rendelkező és fő ügyintézési hatalmak lehetőleg elválasztassanak és ezek a jogok lehetőleg külön főszervekre ruháztassanak s ezzel kapcsolatban

2. a hatáskörök kifejezetten állapíttassanak meg s egymástól szabadon elkülönítessenek,

3. az önkormányzati ügyintézés felülvizsgálatának meghatározásánál minden intézkedést meg kell tenni, amelylyel a végrehajtó hatalom és a jogegység szétdarabolása megakadályozható, de azután emez érdekek biztosításán kívül fel kell szabadítani az önkormányzatot minden gyámság alól, ami a lüktető önkormányzatnak kifejlődését, a közügy iránti érdeklődésnek felkeltését korlátozza és gátolja. Azért rendelkezzenek a törvényhatóságok mennél teljesebb gazdasági önállósággal, mennél teljesebb ügyintézési szabadsággal.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Népesedéstan.

Egy új malthusianista munka.

(Dr. Siegfried Budge: Das Malthus'sche Bevölkerungsgesetz und die theoretische Nationalökonomie der letzten Jahrzehnte. Volksw. Abhandlungen der badischen Hochschulen. Karlsruhe 1912.)

Sikerült-e MALTHUS tanát ellenfeleinek megczáfolniok? Ennek a kérdésnek szenteli BUDGE munkáját. Hogy ebbeli célját elérhesse, a következő kérdésekre kell – úgymond - megfelelnie: micsoda a malthusi tanítás igazi tartalma, mily feltevésekre van építve ez a tanítás, helyesek-e ezek a feltevések s ha igen, folyománya-e ezeknek a feltevéseknek a malthusi törvény? (3-4.)

MALTHUS tanításának magvát – ebből indul ki BUDGE – abban foglalhatni össze, hogy a sociális kérdésnek minden emberre nézve kielégítő megoldását ugyanaz a tény akadályozta a múltban, akadályozza a jelenben s fogja akadályozni MALTHUS nézete szerint mindenkor a jövőben is, hogy t. i.: a népességben meg van a hajlam (*tendency*) arra, hogy a meglévő életfentartási eszközök mértékén túl szaporodjék. A többi tételek, – mondja BUDGE – melyeket e törvény alkotórészei gyanánt tüntettek fel, valósággal csupán előfeltétel vagy következményei e törvénynek. (6.)

Élénken polemisál a szerző MALTHUS újabb támadóival, de referál követőiről, illetve más magyarázóiról is, mert maga mondja előszavában, hogy munkájának az a célja, hogy az referáló, kritikai és elméletdogmatikai legyen egyaránt.

Ismertetésemnek célja, hogy egyrészt lehetőleg a szerző szavaival adjam vissza vizsgálódásainak eredményét, másrészt pedig hogy hozzáfűzzek ezekhez saját reflexióimból is valamit. Ezért mellőzöm a szerző polémiáinak közelebbi közlését,

OPPENHEIMER-rel, JULIUS WOLFF-al s másokkal szemben s nem akarom az olvasó elé tálni közös témájuk – bár örökké magvas – szalmájának cséplését. Pontosabbnak tartom ennél egy ismertetésben annak közlését, hogy mit alapított meg a problémára vonatkozólag fejtegetéseiben egy új szerző és hogy – esetleg – mely ponton vitte előbbre a kérdés elméletét.

Hogy mit tekint BUDGE a malthusi tanok valódi magvá-
nak, fentebb említettem már meg. Azokat az alapfeltevéseket pedig, melyekből ez a mag kikelt, a következőkben foglalja össze:

1. A másik nem iránt való vonzalom állandó lélektani tényező az embernél, mely minden időben ugyanazon a módon fog működni, amennyiben megnyilvánulása akadályokba nem ütközik. A tapasztalás szerint pedig oda vezet ez az örök tényező, hogy a népesség legalább minden huszonöt esztendőben megkétszereződik, amennyiben – amint legtöbbször történik – a táplálékban való hiány nem akadályozza az ily arányú szaporodást.

2. A csökkenő talajhozadék törvényén múlik, hogy – huzamos időt tekintve – a tápszerek nem szaporodhatnak abban a mértékben, amelyben a népesség szaporodnék, ha szaporodása akadályba nem ütköznék. (17.)

A szerző hangsúlyozza most már, hogy MALTHUS tanításának egyik fő pillérje: a csökkenő talaj hozadék elve kétségtelenül természeti törvény. A másik főpillért, az ember nemi vonzalmát, mint lényegileg állandó tényezőt azonban nem lehet már ugyanígy tisztán természeti törvénynek tekintenünk, mert nem a vak természeti ösztönből fakad az az interpretált malthusi tan értelmében szerzőnk szerint, hanem az emberi akaratból. A MALTHUS, – úgymond BUDGE – sohasem beszél nemi ösztönről, hanem mindig nemi vonzalomról, szenvedélyről (passion) és erősen hangsúlyozza, hogy ez a szenvedély az emberi ész által korlátozható. (18.)

A társadalmi együttélésnek azok a tényei, melyekben a lélektani szempont szereppel bír, szerzőnk szerint nem a természettudományok, hanem a társadalomtudományok körébe tartoznak. Ennélfogva nem lehet természeti törvény az a törvény sem, amely ilyenféle (t. i. pszichológiai) állandó tényen sarkal, hanem sokkal helyesebben »socialis törvényinek kell azt tekintenünk, (u. o.) A malthusi törvény ennélfogva socialis törvény, – BUDGE megállapítása szerint – csakhogy egy olyan socialis törvény, – úgymond – mely MALTHUS értelmezése szerint természeti jellegű kategória gyanánt érvényesül az emberi társadalom minden fokán, mivelhogy természeti és lélektani constans tényeken nyukszik egyaránt. (19.)

Ebből folyólag MALTHUS – szerzőnk szerint – csak azt

tartotta szem előtt, hogy e törvény következményeit lehetőleg enyhítsük csupán magunkra nézve, nem pedig azt, hogy annതുവ következményei elől tökéletesen megmenekedhessünk. (u. o.) A malthusi tantétel következményeinek tárgyalása tehát szükségszerűen jelentékeny részét képezi a munka gondolatmenetének MALTHUS tanának az emberiség életében való megnyilvánulása foglaltatik ugyanis azokban a következményekben, melyek az említett alapfeltételtől folynak. Szerzőnk interpretáló és polemikus eszmemenetének eredményeképpen a következő tételket gondolja bebizonyítottaknak MALTHUS amaz álláspontja körül (hogy t. i. egy adott népességszám mellett ennek helyzete a »potentialis tápszerlehetőségektől« függ, amelyeket nem lehet tetszésszerűen mértékben nagyítani):

1. »A tápszerlehetőségeket¹⁾ nem lehet tetszés szerint megjavítani, mert a csökkenő talajhozadék törvénye dinamikus módon minden fejlődési fokon újra meg újra érvényre jut.

2. A csökkenő talajhozadéknak emez irányú törvényét időnként az azzal szembehelyezkedő ellentétes irányzatok időnként kárpótolják vagy fölösen is kárpótolják (Überkompensieren). Ezek az ellentétes tendenciák pedig a mezőgazdasági technika fejlődésében és az ipari hozadék emelkedésében állanak.

3. Az ipar haladása által nyújtott kárpótlás abban áll, hogy a tápszerek fokozódó drágaságával szemben az iparcikkek e tápszerdrágulás arányában olcsóbbodnak. A kiegyenlítésen felül való kárpótlás (Überkompensation) pedig akkor áll be, hogyha az iparcikkek olcsóbbodása felülmúlja a tápszerekben beállott drágulás hatását.

4. A legkedvezőbb eshetőség akkor áll elő, hogyha - mint jelenleg - az ipar emelkedő termelékenysége mellett s részben ennek folytán, a szállítás megolcsóbbodásával lehetővé válik még szűzföldekkel bíró országokból hozni élelmet, olyan országokból t. i., amelyek még részben nem jutottak el ahhoz a ponthoz, a melyen túl a csökkenő talajhozadék törvénye már érvényesül. Másrészt az ipar productivitásának erős emelkedése is csak akkor lehetséges, hogyha azt a potenciális táplálékkörülmények«megengedik. Mindazonáltal, daczára bármilyen időleges ellentendenciáknak, a csökkenő talajhozadék törvénye mégis érvényes és ennek folytán, hosszabb időt tekintve, a rosszabbodó táplálékviszonyok törvénye is érvényre jut.

5. A nagy tömegek jóléte adott népességszám mellett a

¹⁾ A tápszerlehetőségek vagy táplálékkörülmények kifejezését a »Nahrungspielratim« fogalom visszaadására használom, értve alatta valamely népnek, társadalomnak bizonyos időben rendelkezésére álló táplálékforrásokat és készleteket.

nélkülözhetetlen östermelvényeknek az ipartermékekhez való értékviszonyától függ.

6. Az östermelvényeknek, illetve tápszereknek ez iparcikkhez való értékviszonyától függ a capitalismus korában a »munkabérialap«, melyet lényegileg így értettek a classicusok és epigonjaik is.

A MARX-féle népesedési elmélet s vele az egész marxi gondolatmenetnek az alapja, hogy t. i. a capitalismus termelési technikája okvetlenül mesterséges túlnépesedést teremt, mely egy növekvő ipari tartaléksereghez és ezzel a »tömegelnyomorodáshoz« vezet, – helytelen. »A munkásosztály helyzete mindig és minden társadalmi rendben a tápszereknek az iparcikkhez viszonyuló értékarányától fog függeni.« (141-3).

BUDGE e tételeinek formulázásával amelletttör pácztát, hogy MALTHUS tanítása a tudomány mai állása mellett is lényegében feltétlenül érvényesnek tekintendő és hogy az azzal ellentétes külön népesedési törvények helyt állók nem lehetnek. így megdőlt szerinte MALTHUS tanainak igazságán a MARX-féle theoria, mely a capitalismus korszakára külön, a MALTHUS éval ellentétes népesedési törvényt vélt megállapíthatni.

Ezután a modern államok népesedésének vizsgálatához lát szerzőnk s ennek keretében bonczolgtja a túlnépesedés kérdéseit, az antimalthusisták különféle eszmemeneteit. Könyvének harmadik és utolsó részét ez a fejtegetés foglalja le. (144-221.)

Végkövetkeztetéséből ideiktatom a következőket:

».. . Az utolsó évtizedek népesedéseredményei sem változtathatnak MALTHUS tanainak érvényén... A mai culturepek születésszámának csökkenése éppen a malthusi theoriának megfelelően a halandóság csökkenése következtében állott elő .. . A születési szám csökkenő irányzata vag}T kizárólag gazdasági okok folytán áll elő, vagy legalább is nagyrészben gazdasági okok miatt... Ausztráliában, ahol a gazdasági helyzettől függetlenül társadalmi természetű okok miatt korlátozzák tudatosan e gyermekszámot, e socialis okok ugyancsak MALTHUS törvényének felelnek meg és ugyancsak e törvény szerinti eredményekhez kell, hogy vezessenek. Csakhogy a természet nem enged magával sokáig tréfálni. Ha tovább tart Ausztráliában ez a folyamat, ami valószínű, akkor majd eljön azaz idő, amikor Ausztráliát ismét egy olyan népesség fogja megszállani, melyben meglesz a hajlam arra, hogy a rendelkezésére álló tápszerekészleten túl szaporodjék. A népesedés problémájában valami belső tragicum lappang. Ha nagyszámú a népesség, akkor az egyénre eső átlagjutalék csekély és a nagy néptömegeknek ennél fogva viszonylag szűken kell élniük. Másrészt azonban az önfén-

tartás törvénye azt parancsolja minden népnek, hogy lehetőleg minél nagyobb lélekszáma legyen. Ellenkező esetben a számbelileg erősebb népek gyűrik le, amely utóbbiak között ismét a régi formájában éled fel majd a létért való küzdelem. Hogyha továbbá valamely nép nagyon is messze elmarad attól a számbeli kiterjedéstől, melyet táplálékviszonyai még megengednének, ez a potentialis táplálékconjuncturának megszükitését jelenti, minek folyamánya megint nem más mint a tömegek relativ szűkölködése.

A népesedés törvényének e tragicumát ismerte fel – úgymond – világosan MALTHUS, ... Ő hangsúlyozta erőlyesen azt a törvényt is, melyet már a physiokraták felismertek, hogy t. i. végeredményben valamely nép munkájának termelékenysége a földművelő munka productivitásától függ. Nem kell továbbá elfelednünk, hogy ugyancsak MALTHUS volt az, aki felismerte, hogy a történelem nem csupán a királyok és hősök történetében, hanem első sorban az alsó osztályok fejlődésében áll, mely fejlődés lényegében gazdasági okokon sarkal. Joggal sorozzuk tehát őt – úgymond BUDGE – a tudomány nagy megmozgató! és üttörői közé.« (219-221.)

Az ismertetett munkának megbírálása szempontjából mindenekelőtt a következő két kérdés merül fel:

1. helyesen adta-e vissza a szerző MALTHUS tanítását, helyesen fogalmazta-e meg a MALTHUS-féle gondolatmenet valódi értelmét és

2. ha igen, helyesek-e azok a további következtetések, amelyeket a MALTHUS által megállapított elvek folyományaként tár elénk?

Mind a két kérdés olyan természetű, amelyen sokat lehet vitatkozni, s amelyen sokat vitatkoztak már eddig is és fog-nak ezentúl is.

A malthusisták és antimalthusisták felfogása között olyan ellentétek vannak, amelyek szinte kizárják a capacitálást. Nagy szerepet játszik ebben a tekintetben az a körülmény is, hogy a MALTHUS tanai tekintetében előállott controversiáknak socialpolitikai hátterek is vannak és ez a socialpolitikai háttér, mely voltaképpen a legtöbb közgazdasági író socialis világnézeteként jelentkezik, már *a priori* kijelöli szinte azt a helyeslő vagy elítélő véleményt, melyet az illető a malthusi tanok tekintetében kifejezésre kíván hozni.

Különösen annak, aki a jövedelemelosztás és a tulajdonjog rendjének megváltoztatásától várja a társadalom nagy tömegeinek socialgazdasági boldogságát, keserű lemondás-számba kell hogy menjen MALTHUS egyik alapgondolatának az elfogadása, hogy t. i. a népesség legnagyobb tömegeinek jóléte a mindenkori tápszerconjuncturáktól van első sorban meghatározva, és hogy ezek ugrásszerűen ki nem terjeszthe-

tők egy adott időszakban. Ez a rideg tétel szinte széttépi a socialismusnak vallásszerű biztatását, mely már ezen a földön ígér egy sokkal, de sokkal boldogabb jövőt a jelennél a tömegeknek. A malthusi világnézet megfoszt attól az illúziótól, hogy a jövőben is ne azok az első rendű szükségletek emészték majd fel a társadalom legnagyobb számú tömegeinek jövedelmét, amelyek manapság és a nagy többség osztályrészeül a többé-kevésbé szűkös megélhetést jelölik ki minden korban s minden társadalmi berendezkedés mellett, nem pedig a kényelmes jólétet.

A társadalom megy a maga útjain, tekintet nélkül arra, hogy melyik világnézetnek van igaza a kettő közül. Lehet hogy gyökeresen átalakul majd a jövőben a jövedelemelosztás rendje. Ebből azonban még nem következik az, hogy a nagy tömegek akkor is ne küzdjenek erősen a létfenntartási eszközök *dura necessitas*-ával. Az emberi haladásban bizó Optimismus, a socialisticus világnézet hitbeli eleme sokkal rózsásabb képet fest, az eddigi tények azonban pessimistikusabb színt mutatnak.

A tárgyilagos, a socialis irányoktól lehetőleg kevésbé befolyásolt gondolkodás aligha menekedhetik meg bizonyos skepsistől mindaddig, amíg a nagy tömegeknek az első rendű létfenntartási anyagokhoz lánczolt sorsa marad előreláthatólag a rideg valóság.

A Népesedésről irt munkámban (1905) a tömegigények gazdaságpszichikai tényezőjét is elsőrendű factorként állítám bele a mindenkori socialis jólét egyenlegébe. Az életigény az a világnézet, mely az ember agyában a mindenkori gazdasági helyzetéről való képzetet kiváltja. A szükséglet és a tényleges fedezet bizonyos viszonya kinek-kinek a gazdasági sorsa.

Ha most már azt tételezzük fel, hogy a jövő társadalma nagyobb igények szemüvegén keresztül nézi majd a saját gazdasági helyzetét, vajjon nem tűnik-e fel akkor még inkább a hit világába tartozónak egy oly társadalmi rend kilátásba helyezése, mely biztosan elégedett helyzetet bír megadni a nagy néptömegeknek?

A magam részéről, azonban MALTHUS tanításának mélyebben szántó értelmezésénél és ügyes védelménél inkább abban a tekintetben látom BUDGE érdemét, hogy a probléma felett való gondolkodás elvezeti már őt annak a ténynek öntudatosabb látásához is, hogy az emberi népesedés folyamata voltaképpen és egyúttal a különböző emberfajok és nemzetek harcza is a fenmaradásért és a föld bizonyos darabjának a megtartásáért vagy meghódításáért. Kár, hogy nem mélyíti ki a problémának ezt az oldalát s hogy ekként csak embryonalis gondolatként nyilvánul meg az nála.

Megjegyzem különben, hogy túlzásnak tartom BUDGE-nek azt az álláspontját, amelylyel az ausztráliai mesterséges gyermekszámkorlátozást is az orthodox malthusi tanítás körébe tartozó egyik jelenségnek tünteti fel, illetve abból levezethetőnek tartja. Mint JULIUS WOLFF szerzőnkéről irt különben rendkívül elismerő bírálatában ¹⁾ megjegyzi, MALTHUS még nem is gondolt arra, hogy a szerinte csak anomáliát képező tudatos gyermekszám-szabályozás oly általános elterjedést nyerjen valamikor, mint jelenleg. Annyi tény, hogy hangsúlyozta az, hogy ily mesterséges szabályozás káros oldalait, amennyiben szerinte az ilyesmi az emberek lustaságához vezetne és ahhoz, hogy nem volna meg a szükséges és természetes számú népesség. BUDGE érvei tehát e részben tulajdonképpen aneomalthusianismus ellen szólnak, mikor a népesedés faji szempontjait meglátja, illetve már MALTHUS által látni véli, – bár nem is fejtí ki közelebbről azokat.

Mindenesetre tévedés volna MALTHUS tanaiból olyasmit kiolvasni, mint hogyha azokban a népesedés faji szempontjai is öntudatos kifejezésre volnának hozva. MALTHUS szemei előtt túlnyomóan a tápszerek mennyiségéhez viszonyított és szükségyszerűen fenyegető túlnépesedés, – tehát az én felfogásomnak megfelelően: a társadalomgazdasági szempont – lebeg, az ezzel sokszor ellentétes faji és nemzeti szempont azonban nem talált nála öntudatos kifejezésre. De ez természetes is, mert hiszen MALTHUS rideg természeti törvénynek állította oda azt a túlzaporodásra való hajlamot, ami faji szempontból tulajdonképpen a propagatív erő, a fenmaradás biztosításának a jelensége.

Szerintem azonban a probléma emez oldalának még erőltetett interpretatio árán való megérintése is csak előbbre viheti a kérdést, mert a problémát közszempontból kellően értékelni csak akkor tudjuk, hogy ha annak gazdaság-socialis szempontjain kívül a faji és nemzeti szempontjait is kellően figyelembe vesszük. Az elmélet inkább a problémának az előbbi oldalára helyezett súlyt. Szerintem azonban fel kell ismerni és ki kell mélyíteni a probléma faji és nemzeti oldalát is, mert tagadhatatlan tény, hogy a történelem a különböző emberfajoknak és nemzeteknek a földfelület egyes részeiért, annak javaiért való állandó küzdelmét tárja elénk.

És ebben a küzdelemben a közgazdasági, társadalmi és egyéni érdek, melyeket a népesedés elmélete majdnem kizárólag méltatott eddig figyelemre, éles ellentétbe kerülhet bizo-

¹ JULIUS WOLF: Ein neuer Versuch zur Rettung des Malthus. Jahrbücher für Nationaloek u. Statistik. III. folge 45. Band. 1913. év februáriusi szám.

nyos nemzet vagy emberfaj öfenntartásának, megmaradásának, jövőjének tekinteteivel. Hogy ugyanis valamely emberfaj vagy nemzet gazdasági előnyeit, jószágforrásait tartósan élvezhesse, ahhoz erő, kellő embertömeg is kell, hogy meg tudja védeni azokat az emberiség többi részével szemben. A föld bizonyos darabját, javainak és jószágforrásainak bizonyos részét megszállva kell tartania minden népnek, hogy azon, illetve azokból a maga physikai létét biztosítani tudja. Hiába biztosít magának valamely nép kedvező jövedelemelosztást és népességszámához viszonyítva bőséges jószágforrásokat, – ha népesedésenete nem elég erős ahhoz, hogy ezeket tömeghatalommal is megtudja a jövőben védeni; akkor tartós nem lehet ez a jólét más erősebben szaporodó emberfajok és népek társadalmának önfentartási ösztönből származó nyomása folytán, – mint Ausztráliára vonatkozólag helyesen emeli ki BUDGE is ezt a szempontot.

A faji érdek az, hogy minél több nemzetbeli, illetőleg fajbeli egyén szülessék és éljen, hogy az emberiségnek az illető faj vagy nemzet által kitett hányada el ne tűnjék, hanem ienmaradjon s nagyobbodjék. A közgazdasági és társadalmi szempont ezzel szemben pedig az, hogy ne legyen több tagja a társadalomnak, mint amennyit az gazdasági javakkal el bír látni

Faji és nemzeti szempontból a proletár, az ínséges paraszt, a szűkölködő munkás szintén egy-egy harczosa a népesedés, a fajfentartás harczában a föld többi emberfajaival, nemzeteivel szemben. Ebből a szempontból a főérdek, hogy minél tovább, minél nagyobb tömeget alkossunk az emberiségben, mert fenmaradásunk, el nem gázoltatásunk annál bizonyosabb. Gazdasági és társadalmi tekintetben azonban a szűkölködő munkás, az ínséges paraszt már beteges jelenség, mely a társadalomra zavarokat zúdít, mely fájdalmakat szül. Egyénileg pedig szenvedéssel jár egy zsúfolt társadalomban – hogy úgy mondjam – számfelettinek születni, és erős küzdelmet igényel már a pusztta megélhetés tekintetében is.

A faji és nemzeti érdek ellentétbe jöhet ekként egy adott időpontban a népesedés terén a társadalmi és egyéni érdekekkel. Hosszabb időt és bizonyos népesség saját fenmaradásának szempontjait tekintve azonban, csak a faj, illetve nemzet népesedési érdekeinek kellő alakulása esetén érvényesülhetnek az illető fajhoz, illetve nemzethez tartozó egyén és társadalom érdekei is. A kedvezőtlen népesedés hosszabb idő alatt eltünteteti magát az illető fajt, nemzetet is. Végeredményben tehát csak azok a fajok maradhatnak fenn, amelyeknél társadalmi és gazdasági érdekek nem nyomják el hosszú időn át mesterségesen a népesedés természetes fajfentartási érdekeit.

Balás Károly.

Közgazdaság.

Háború és capitalismus.

{Werner Sombart: Krieg und Capitalismus. München, Duncker u. Humblot 1912.}

WERNER SOMBART legújabb alkotásában, amely a »Modern Capitalismus«-ban lefektetett alap gondolatoknak továbbfejlesztése, a capitalismus genesisének kiegészítő része, a *háború és a capitalistikus* gazdaság közti szerves kapcsolatot teszi vizsgálat tárgyává. Nem a háborúk okai után, kutat, tehát nem a gazdasági érdekeket, mint a háborút meghatározó faktorokat tárgyalja, hanem azokat a hatásokat, amelyeket a militarismus a gazdasági életre positiv értelemben gyakorolt. Tudniillik nem a háborúk romboló erejét, az azok folytán keletkező sivár életet, gazdasági depressiót vizsgálja, hanem a modern hadsereg és háború nyomán fakadó modern gazdaságot, a capitalismus aeráját, amely a háború nélkül nem is jöhetett volna létre, mert bár igaz, hogy a középkori háborúk megbénították a capitalismus rohamos kifejlődését, mégis: ha tekintetbe vesszük a vérrel szerzett gyarmatokat, amelyek a capitalismusnak óriási lökést adtak, főleg pedig a militaris-mussal fellépő tömegszükségleteket, a modern hadsereg felszerelését, élelmezését, a hadiflottákat stb., stb., úgy megértjük a háború kettős jelentőségét, negatív és positiv oldalát: egyfelől rombol, pusztít, másfelől: alkot.

Ami a kézműves korszak organisatióját a capitalismusétól megkülönbözteti, ugyanaz ráillik a hadsereg fejlődésére is, tudniillik: a vezető és végrehajtó funkciók differentiálódása. Ez a folyamat a renaissance utáni kornak egy általános culturjelensége s kiváltképp a XVII. században nyer szembetűnő kifejezést. A kor szelleme mintegy átgyúrta az emberiséget s egy különös embertypust teremtett, amelyből hiányzik minden individualitás, alkotó erő s ez az »új ember« kizárólag másnak akarátát hajtja végre, annak zsoldjába szegődik. A vallásnak, puritanismusnak tulajdonítják sokan ezt az átformálódást s figyelmen kívül hagyják a militarismussal való szoros kapcsolatát. SOMBART szerint a modern hadseregben uralkodó szellem, »*the military spirit*« döntő tényező volt ennek az előidézésében.

A modern hadseregnek tulajdonítható jórészen a tömegszükséglet kielégítésére szolgáló nagyméretű piacok keletkezése. Ez alkalmat nyújtott a polgári vagyon rohamos emelkedésének. Hogy a hadsereg mindennemű szükséglete a leg-

gyorsabb rendezést kívánta, ismét egy szembeötlő példa arra, hogy az üzemek racionális organizációra szorultak, mert nyilvánvaló, hogy amikor az angol kormány 1652-ben 335 ágyú és százezrekre menő lőszer sürgős szállítását rendelte el a kézműveseknek fel kellett mondani a szolgálatot; a fegyverek gyors, egységes és tömeges elkészítése szintén lehetetlenné tette a kézműveseknek ebbeli funkcióját, erre csak az ipari üzem, a capitalistikus fegyveripar volt alkalmas, amely Francia-, Svéd-, Angol- és Oroszországban lendült fel legelőször; természetes, hogy ezzel a vasipar is virágzásnak indult. Egyfelől ez utóbbi bir nagy jelentőséggel a capitalismusra, másfelől a rézbányák után való kereslet. Ismert tény az, hogy a magyar réztermelés a XVI. században nagy lendületet nyert, ami annak a következménye, hogy Turzó Jánossal az élükön a krakkói polgárok egyesültek és a 7 bányavárossal szerződést kötöttek az aknavíz levezetésére és e célból bérmunkásokat alkalmaztak. Ugyanez történt Európa többi államaiban is egy célért: az állami hadsereg felszereléséért. A hadsereg államosításával karöltve jár a sereg ellátásának az államra rótt feladata, mely körülmény feltételezi az élelmiszerek nagy készletét, különösen a hadihajóknak élelemmel való bő ellátását; mindez a gazdasági életet előmozdította annál is inkább, mert a tömegszükséglet a termelés piacszerű szervezését idézi elő, ami a capitalismusnak nagy lökést adott, mert egyrészt a mezőgazdasági nagyüzem kifejlődéséhez vezetett, másrészt pedig a nemzetközi gabonakereskedelmet tette lehetővé. Sőt: a militarizmussal szorosán összefügg a városok keletkezése is s ezzel a modern gazdaság ismét egy lépéssel haladt előbbre.

De nemcsak a széles capitalistikus alapon nyugvó kereskedelemnek ezen ága fejlődött ki embrió állapotából a militarismus behatása következtében, hanem az árupiaczon eszközölt katonai megrendelések a kereskedelemnek új formáihoz vezettek, így a szállítási szerződésekhez, amelyek Franciaországban és Angliában a XVI. században gyakran előforduló jelenségek. A termelő és megrendelő közé beékelődik a francia entrepreneur, az angol contractor. Erre a rendszerre tért át a XVII. és XVIII. században Európának majd minden hadviselő országa. A közvetítő fellépésével dominálni kezd a kereskedelmi tőke és ennek vagyontképző irányzata. A fegyverkezésen, élelmiszerral való ellátáson kívül figyelmet érdemel a modern hadsereg ruházata: az uniformis. Volt idő, amikor minden zászlóaljnak egymástól teljesen elütő ruházata volt. Egyéni izlés, vagyoni különbség és egyéb körülmények döntöttek ebben a kérdésben. Ez a tarka-barkaság megszűnik a »military spirit« meghonosodásával, az öltözékek uniformizálódnak. A modern uniformis egy teljesen racionális, a cél-

szerűségnek megfelelő képződmény, amihez gazdasági ratio is járul, amennyiben lehetővé teszi azoknak tömeges és így olcsó elkészítését. Ez ismét a gyáriipar fellendülését tette lehetővé, így például az oroszországi szövet- és gyapotipar a militarizmusnak köszöni létét; sőt az angol ipar is – amint ez JOUNG írásából kitűnik – óriási mennyiségű katonaszövetet termelt. Ennek az iparágak virágzásával együtt jár a kereskedelem rohamos fejlődése. Figyelemreméltó még az is, hogy a kartell eszméje ugyanattól az időtől datálódik, amikor a hadseregek modern ruházatot kaptak. A XVIII. században a languedoci posztószállítók egyesültek oly célból, hogy a katonaság részére szállítandó árúk csak egy bizonyos, általuk meghatározott árban adhatók el. Az eladási feltételeknek kartellszerű szabályozása tehát már akkor ismeretes volt.

Ismertetésünk SOM BÁRT műve gondolatmenetének rövid vázlatára szorítkozik, mellőzve a tételek felállításának statisztikai igazolását. A következőkben mégis néhány adattal szolgálunk, hogy a *hadiflották* építése és a capitalismus fellendülése közti összefüggésről némiképp informálva legyünk. SOMBART ugyanis nagyon helyesen utasítja vissza e fejezettel szemben esetleg felmerülő ellenérvet, hogy tudniillik a kereskedelmi hajózás is bír legalább olyan jelentőséggel a capitalismusra, mint a hadiflotta. A szerző szerint a háború mozdította elő a hajók mennyiségének növekedését, a hajóépítés gyorsítását és annak koncentrációját. Míg a kereskedelmi hajók építése a kézművesek által könnyen volt eszközölhető, addig a hadihajók igényei a kézművest úgyszólván »disqualificálták«. Hogy pedig a hadiflotta mennyiben szárnyalta túl a kereskedelmi flottát, azt az alant közölt statisztikai adatok bizonyítják, amelyek[^] arról tanúskodnak, hogy a hadihajók számuk és tonnatartalmuk szerint összehasonlíthatatlanul felülmúlták a kereskedelmi hajókat. Így: a XVI. század végén 177 száztonnás kereskedelmi hajóról és 142, körülbelül háromszáz tonnatartalmú hadihajóról van tudomásunk. Az ütem a XVII. században a militaristikus érdekekkel növekszik. Angliában a köztársaság idejében 11 év alatt 207 hadihajót rendelnek meg és 1690-95 között erre a célra 1,011.576 font sterlinget szavaznak meg. A Colbert-regime kezdetén 30 hadihajója volt Franciaországnak, két évtized múlva ezeknek száma 240-re emelkedett; évenként tehát 10-12 hadihajót bocsátottak tengerre. A kereskedelmi hajók ehhez képest elenyészőek voltak, körülbelül a felét tették ki. A hadiflotta jelentőségét azonban csak akkor tudjuk valóban értékelni, ha ennek hatását az iparra s kereskedelemre nézve figyelembe vesszük.

Nyilvánvaló, hogy ez a körülmény a gazdasági életet ismét revolutionálta. A londoni ropemakers és sailmake s a XVIII. században a legnagyobb tőke felett rendelkező vállala-

tok. A fakereskedelem szintén a hadihajókkal öltött nagyobb arányokat. Ez a körülmény szintén igazolja, hogy a militarizmus mennyiben járult hozzá e modern gazdaság kiépítéséhez. Mindezt betetőzi a vas feldolgozásához szükséges új tüzelőanyag: a koksz feltalálása. Hogy ez utóbbi a kapitalizmus kifejlődését milyen mértékben tette lehetővé, »az minden beavatott előtt ismert tény, úgy, hogy ebben a döntő pontban is egyesülnek a merkantilista és militarista érdekek láthatatlan fonalai.«

Kétséget nem szenved, hogy SOMBART legújabb munkája szenzációs címe révén, de tekintettel a háborús hangulatra bizonyos aktualitást nyer, s ebből kifolyólag a »szigorú kritika« SOMBART-ra ismét rásüti a »népszerűsége való hajhászás« bélyegét. Aki azonban SOMBART lelkiismeretes kutatásainak valódi értékét felismeri, okvetlenül arra az eredményre jut, hogy ez a kritika felületes vagy malitiosus. Csak hangsúlyozni akarjuk, hogy egy nemzetgazda sincs oly mértékben hivatva a kapitalizmus történetének megírására, mint éppen WERNER SOMBART, aki a modern kapitalizmus összes jelenségeinek felismerésében a legmesszebbmenő tárgyilagossággal jár el. SOMBART fényes példát mutat abban, hogyan *kell* egy közgazdasági problémát a történeti iskola módszerével megoldani s művésziesen megírni.

Az ő működése a történeti iskola ragyogóan genialis epigónja. A kapitalizmus keletkezését nem egy öltre vezet vissza, nem egy mozzanatot vizsgál, hanem figyelme kiterjed a capitalisticus gazdasági rend összes mozgó erőire. Szerinte a kapitalizmus háború nélkül nem jöhetett volna létre. Ezt sikerül neki empirikus úton igazolni legújabb művében.

- Desiderius -

Társadalomtan.

Napjaink társadalmának lélektana.

(Maxwell: Psychologie sociale contemporaine. Paris. Félix Alcan, 1911.)

Tagadhatatlan, hogy korunk á maga sokféle és legtöbbször egymással teljesen ellenkező törekvéseivel, az emberi élet céljáról és értékéről táplált különböző nézeteivel, egyike a legérdekesebb s a higgadtan szemlélődő, pártatlanul

ítélő philosophus előtt a legtanulságosabb időknek. De másfelől tagadhatatlan az is, hogy az eszméknek bámulatos zűrzavarában, a szociális törekvéseknek tülekedésében éppen nem könnyű feladat a pártatlan szemlélőnek tárgyias álláspontjára helyezkedve, mondani ítéletet a jelenkor társadalmának egyes jelenségei fölött. Annál nagyobb örömmel és várakozással vesszük tehát kezünkbe MAXWELL könyvét a társadalmi lélektanról, amelyben az író teljes tárgyilagossággal törekszik megállapítani napjaink társadalmának pszichológiáját.

Legfeltűnőbb jellemvonása korunknak az az óriási *nyugtalanság*, amely mind nagyobb és nagyobb mértékben vesz erőt a lelkeken: úgy érezzük, mintha alapjaiból fordult volna ki az a világ, amelyen őseink még oly szilárd és határozott lépésekkel járnak vala. De nemcsak az egyesek lelke, hanem a szellemi és társadalmi élet a maga egészében elveszítette a maga biztos egyensúlyát s úgy látszik, hogy minden erőlködésünk hiábavaló és hasztalan az elveszített nyugalom és biztosság visszaszerzésére. Mi e nyugtalanságnak, e fejvesztettségnek oka? mi a forrása, melyből fakad? E kérdésre keres és ad feleletet tulajdonképpen MAXWELL egész könyve, amelylyel valóban érdemes közelebbről megismerkednünk, habár nem is értünk vele mindenben egyet és felfogását nem is tesszük teljesen magunkévá. Fejtegetéseink az ő művének nyomdokán haladnak.

Az általános nyugtalanság és bizonytalanság közepette elsősorban kell tekintettel lennünk a *vallás és az erkölcsiség* terén megnyilatkozó bizonytalanságra, mert hiszen ez az a két szellemi hatalom, amely a maga hatását s erejét az emberiség legszélesebb rétegeiben is érezteti. A katholicismus és a protestantismus kebelében egyformán érezhető az a nagy lelki nyugtalanság és bizonytalanság, amely különösen a megállapított dogmákkal szemben való magatartás tekintetében nyilatkozik meg nemcsak a műveltek körében, hanem már a tömegnek alsó rétegeiben is. A keresztény dogmatika épülete alapjaiban megingott s a hagyományos felfogás híveinek száma napról napra csökken. Az Isten személyiségéről alkotott fogalom is óriási változáson megy át, akár veszi azt észre az egyház, akár nem. A tény megállapítható és kétségtelen.

És ha már most a vallástól az erkölcsiség felé fordítjuk tekintetünket, úgy fogjuk találni, hogy emitt még nagyobb a bizonytalanság, mint amott. És nem is lehet csodálkoznunk e tényen, ha meggondoljuk, hogy az európai erkölcsiségnek a keresztény vallás lévén alapja, ezen vallásba vetett hit megingásával meginog az ezen hitre épülő erkölcsiségünk is s foglalja el helyét a leghatározottabb kétkedés. E kétkedésnek, amely minden bizonytalanságnak

szülője, izmosításához hozzájárul azután az erkölcsi fogalmaknak határozatlansága, a különféle tényeknek és cselekedeteknek sokszor egészen ellentétes értékelése. Ami nekem jó és dicsérendő, az már sokszor a szomszédom szemében is helytelen és elvetendő. És e bizonytalanság annál veszélyesebb, mert életünknek legtöbb viszonylata éppen azon sarkallik, hogy minő felfogást táplálunk a jó és a rossz, az erkölcsös és az erkölcstelen, a helyes és a helytelen fogalmára nézve. Valóban, cselekvésünknek és magatartásunknak jellegét a jó és a rossz fogalmával szemben elfoglalt állás pontunk szabja meg. A bizonytalanság növekedtével karöltve jár azután a *család* és a *tulajdon* megbecsülésének csökkenése, amely a társadalmi életet egyenesen a maga gyökerében támadja meg és pusztítja feltartóztatlanul. Mi már most ezen nagy bizonytalanságnak a teremtő oka? A tudomány és a kritikai szellem óriási haladása egyfelől; az anyagi jónak nagy felhalmozódása és egyenlőtlen felosztódása másfelől - adja meg a feletet kérdésünkre MAXWELL. És valóban, a haladó tudománynak és a haladó kritikának rombolnia kell, mielőtt építene s a rombadólt régi képzetek, felfogások helyében csak lassanként szilárdulnak meg az új eszmék és az új fogalmak, amelyeknek megszületését a haladó tudománynak és a szabad vizsgálódásnak köszönhetjük. Es bizonyos, hogy e haladásnak nyomán szebb lesz az új épület, mint az óvala.

A tudomány haladása nyomán megváltozott a *gazdasági* helyzet is s miként a vallás és az erkölcsiség területén, úgy e téren is szembeszökő az a nagy bizonytalanság, amely napjaink társadalmi életét jellemzi. Mindenekelőtt a közlekedés váltott valóban bámulatosan könnyűvé; gyors és olcsó az ma, ami azután maga után vonta a különböző országoknak, népeknek, szokásoknak és műveltségeknek kiterjedt megismerését. A városi élet kifejlődése pedig éppen olyan nagy előnyére volt a nagyiparnak és a nagykereskedésnek, amint viszont kárára volt és hátrányára a kisiparnak és a kiskereskedésnek. Mindezekkel együtt jár az életnek megdrágulása, amely a szegény néposztálynak életét tűrhetetlenné teszi s a fizetett hivatalnokét is rendkívüli megnehezíti.. A civilizatio növekedtével együtt jár az életnek megnehezülése is. A gazdasági életnek ezen hátrányos megváltozásaival szemben a törvényhozó is tehetetlen, mert a tömegnek uralma alatt áll és nem ura a saját akarátának. A tömeg pedig nagyhangú, erőszakos s apró scrupulusoktól teljesen mentes vezetőinek a vezényszavára cselekszik: teszi, amit azok parancsolnak neki, mert meg van győződve, hogy ez csak jó és hasznos lehet. A tömeg nem hajlandó az önálló gondolkozásra, hanem a sokszor, nagy erővel ismételt tételeknek igazságát elhiszi, anélkül, hogy

a bővebb vizsgálat szükségesnek tartaná. Egészen feltűnő és megjegyzendő tény ugyanis, hogy a tömeg emberei egyénenként az ellentmondásra készek, de ha együtt vannak, az *utánzásnak* lesznek a rabjai és vakon követik azt, aki érzelmi világuknak legjobban hízeleg. A gazdasági életnek javulására nem voltak jótékony hatással azok a munkásszervezetek sent, amelyek igen sokszor, erejüknek tudatában siettek is ezzel az erővel gyakran visszaélni. Elannyira, hogy a francia syndicusok vezetőinek, úgy látszik egyetlen feladata, minden igaz ok nélkül strikeok szervezése s a munkáltató közönség mindennemű érdekének lehető figyelmen kívül tartása. A munkások szervezeteinek túlkapásaival szemben a közönség is, a munkaadók is tehetetlenek lévén, a munkaadók és gyárosok szinte kényszerítették ezen szervezetekkel hasonló szervezeteket állítani szembe; hogy e kétfajta szervezet harcából már most a vásárló közönség húzza a rövidet, ez egészen világos minden gondolkozó ember előtt. A munkásszervezetek a maguk strikejaikat törvényes harcoknak tekintik s ezeknek ürügye alatt nem tartózkodnak a köz- és magánvagyon rombolásától, pusztításától és elidegenítésétől sem, amint ezt különösen a francia munkások strikejai mutatják, amelyekkel szemben a kormány kénytelen volt a maga katonai erejét venni igénybe. Csoda-e hát, ha napjaink gazdasági élete a legnagyobb bizonytalanságnak lesz zsákmányává?

Társadalmi életünk különböző megnyilvánulásának bizonytalanságát bizonyos erőknek egymással való dulakodása, kemény és kérlelhetetlen összecsapása okozza, útján állván egy szilárd és biztos egyensúly helyzet kialakulásának s megszilárdulásának. Láttuk, melyek azok az erők, amelyek itt egymással mintegy harcra kelnek s míg az egyik fajta a jelenlegi állapotok conserválására tör, a másik fajtája az erőknek a jelenlegi helyzetnek teljes felborítását tűzi ki működésének céljául. Az erőknek ezen két fajtájához csatlakozik harmadikul az, amelyet MAXWELL-el egészen találóan nevezhetünk *reconstruáló* erőnek. A reconstruáló erő működése folyamán a társadalmi életnek új alakulatai állanak elő s foglalják el azoknak helyét, amelyek a felforgató és romboló erőknek ellene állani képesek nem voltak.

A conserváló erők sorában legelső helyet kétségtelenül a *vallás* foglalja el s Nyugoteurópában, MAXWELL felfogása szerint, a katolikus egyház, amely legmakacsabbul védelmezi mindazt, ami idők folyamán a jelen nemzedékre áthagyományozódott. Éppen ilyen conserváló erő azonban minden más felekezet: a Protestantismus és a kisebb sekták is, amelyek természetszerű szívósággal és energiával védelmezik mindazokat az értékeket, amelyek századok vagy esetleg csak évtizedek folyamán reájuk nézve nagybecsűekké lettek. Ki

tagadhatná, hogy ezen értékek között akadnak képzelt értékek is? A vallásban gyökerező erkölcsiség conserváló ereje is minden kétségen felül áll s az igen szemellátható az emberi civilizatio egész történetében a legkorábbi kezdetektől egészen a mi napjainkig. Ez a conserváló erő kétségtelenül a vallás dogmáiból táplálkozik, mert hiszen az erkölcsi parancsok a túlvilág örömeivel biztatják a jó cselekedeteket s a pokolnak büntetésével ijesztik azokat, akik az erkölcsiség normáit áthágják.

Sokkal kevesebb conserváló erővel bírnak a *gazdasági* tényezők, amelyek igen nagy hatással vannak ugyan bizonyos környékekben a népesség megerősödésére és a társadalmi alakulatok megszilárdulására, de lényegileg mégis inkább a változásnak lesznek okaivá s így bátran sorozhatók a romboló, destructiv erők közé is.

A társadalmat conserváló erők és tényezők sorában kétségkívül igen előkelő helyet foglal el különösen a kereszténység fellépése óta a *család*, amelynek körében minden egyes, fontosabb mozzanat – születés, halál, temetés stb. – a vallás valamely szertartása által nyeri meg a szentségnek bizonyos jellegét s éppen ez által lesz azután újabb meg újabb forrásává azoknak az erőknek, amelyek a nyugoti világ civilizált társadalmának mintegy alapköveit képezik. Minden nemes hagyománynak, minden ideális értéknek tűzhelye a család, amelyből árad szerteszét a conserváló erőknek egész tömege. És ha a családnak ez a conserváló ereje napjainkban kétségtelenül jelentékenyen csökken, ezen a jelenlétegen nincs oka örvendezni senkinek, aki az emberi művelődésnek és az emberi társadalom fejlődésének igaz barátja, mert ez a jelenség a hanyatlásnak bizonyos jele, a társadalmi züllésnek symptomája, amelynek eltüntetése minden socialis politikának első rendű feladata. A család az alapja minden társadalomnak, legyen az democraticus socialista vagy aristocraticus, keresztény vagy zsidó, nemzeti vagy internationalis jellegű. És amilyen szilárd ez az alap, olyan szilárd lesz a rajta felépülő társadalmi közösség is.

Hasonló conserváló erővel bírt mindenkor a *tulajdon* is, amely egyes családok kezén a családi hagyománynak vált mintegy hordozójává. Újabb időben azonban a tulajdon is kezdi elveszteni a maga conserváló erejét. Ezen ténynek oka a vagyon nagy és aránytalan felhalmozódásában keresendő, amely felhalmozódás természetesen vonja maga után a kisebb vagyonnak megsemmisülését és felolvadását a nagyobbá, ami által a családoknak egész serege válván vagyontalanná, kénytelen munkássorba állani. A munkás, különösen a gyári munkás élete pedig éppen nem kedvező a családi élet bensőséges és igazi kifejtésére. A nagy vagyonú emberek szá-

mával arányosan fog növekedni azoknak száma, akik mind teljesebb mértékben veszítik el a társadalom iránt való érdeklődésüket s conserváló erők helyett egyenesen és nyíltan válnak romboló, destructiv erőkké. Példa: a proletárság ki-képződése.

A legnagyobb conserváló erő azonban maga az *állam*, amely a socialis egységnek és akaratnak kifejezője s amelyet már nagy tömege is képtelenné tesz a túlságosan gyors és heves mozgásokra. Törvényhozó, törvény végrehajtó és bíraskodó hatalmával áll a maga polgárai fölött, biztosítván azoknak a nyugodt megélhetést és zavartalan munkát. A törvényhozásnak háza a körülmények szerint sorolható vagy a conserváló vagy a destrualó erők sorába a szerint, hogy mily érzelmű tagokból áll s ezek a tagok milyen terjedelmű szavazati jog alapján kerültek a törvényhozók testületébe. Ahol a szavazati jognak egyetlen alapja a szám, ott igen könnyen kerül túlsúlyba a tömegnek szelleme, amely, amint már fennebb láttuk, éppen nem mindig üdvös a társadalom haladásának szempontjából. A legtermészetesebb conserváló erő az állami gépezet keretén belül a törvényt végrehajtó és a bíraskodó közegek testülete, amely már rendeltetésénél fogva is köteles a conserválásra igyekezni, anélkül természetesen, hogy – ami sajnos oly gyakran tapasztalható nálunk – az újítás szellemétől teljesen elzárkózva a régi jó idők csendes dicséretével igyekeznek a cultura szolgálatára.

Az itt röviden felsorolt conserváló erőkkel szemben állanak és azoknak teljes heveséggel szegülnek ellene a rombolásra törő, destructiv erők, melyeknek sorában elsőkül tűnnek szemünk elé: *a vallástalanság* és *az ideálokban teljes hiánya*, *az ideálokban való hitnek teljes összeroppanása*. Az ijesztő mérvben növekvő, szinte általánossá váló vallástalanságnak mi, vagy helyesebben szólva, mik voltak az okai? – erre a kérdésre itt feleletet nem keresünk. A tényt magát azonban jó lesz megállapítanunk, mert napjaink társadalmának egyik igen jellemző lélektani vonása, amelylyel ma már szerte találkozzunk Európa minden államában, a katolikusokban éppen úgy, mint a protestánsokban. A vallástalansággal jár azután karöltve az ideálok iránt való teljes közönyösség, sőt azoknak egyenes kigunyolása. Pedig az eszmény a tulajdonképpeni összekötő kapocs a múlt és a jövő, a jelen és az eljövendő nemzedékek között és az ideálokban való hit az, mely a fejlődésnek leghatékonyabb rugója, mely ismét és ismét munkára ösztönzi a lankadó erőket. A szellemi, a lelki energia tulajdonképpen nem egyéb, mint az ideálokba vetett rendületlen hit, amelylyel együvé forrik a nemesnek, a szépnek, a jónak és az igaznak *önmagáért* való szeretete, eltekintve attól, hogy megvalósításuk jár-e haszonnal vagy sem. Ahol

az ideálokban való hit hiányzik, ahol esetleg egyenesen annak pusztítására igyekeznek, ahol a haza fogalma a vályúéhoz nagyon közel kerül, ott a társadalom teljes bomlásával állunk szemben s ha ez a bomlás még nem is lett nyilvánvalóvá, csak évek, esetleg csak hetek kérdése, hogy a maga rettettségében azzá válják.

Az ideálokban való hit elvesztésével jár a *kötelességek iránt való érzéketlenség* és az *élvezetek ezer fajtájának mohó kergetése*. A társadalom a maga egészében, úgy látszik, végképpen elveszítette azt az értékmérőt, melylyel a cselekedetek erkölcsi becsét megállapítani lehet s az erkölcstelenség, úgy látszik, immár teljes mértékben diadalt aratott. Az amoralizmus korunknak egyik legveszedelmesebb romboló erője. A családhoz való ragaszkodás, a családi életnek szeretete, a nemes hagyományok mellett való kitartás, egytől-egyig elveszítették a maguk értékét, sőt már a haza fogalma is kezd bizonyos rétegek előtt nevenséges ideológiának tűnni fel s a múlt eszméinek szolgálata, a nemzeti erények kifejesztésének hangsúlyozása túlzó nacionalizmusnak. A materializmus, és annak nyomába lépő naturalizmusnak etikája valóban szomorú eredményeket mutathat föl a társadalmi életnek terén s habár az elmélet teréről lassanként mind a két áramlat teljesen háttérbe szorult, a gyakorlat mezéjén még mindig nagy sikereket arat, különösen azoknak körében, akik minden bírálat és reflexió nélkül fogadják el igazságképpen mindazt, amin a modern gondolkozás címkeje lóg, nem is gondolva arra, hátha az üvegcese tartalma poshadt víz csupán. A hedonizmus korszaka ismét megújult az emberiség történetében, ki tudja már hányadszor azóta, mióta az első ember megjelent a földön! Az élvert és az élv körül tolong a sokaságreggeltől a másik reggelig s tettének élvezetért könnyen áldozza föl, ha kell, becsületét", tisztességét, családjának jó hírnevét, szóval mindazt, amit az előző korok még nagy becsben tartottak és őriztek meg féltő gondossággal. Az emberiség nagy része az aranyborjú körül jár eszeveszett tánezot s az orra alá tartott aranynek ezüstnek büzt nem érzi különben fnyás és elkényeztetett szagoló érzéke. Csoda-e tehát, ha ilyen körülmények között a destructio növekedten-növekedik s a társadalom lecomponalódik lassú folyamattal, mint a halálra szánt élő szervezet.

A gépeknek nagy térfoglalása az ipar és a kereskedelem terén a *szellemi* munka alsóbbrendűségének dogmáját nevelte nagyra a kezük és izmaik után élő munkások lelkében s bizonyos durva önteltséggel telítette azoknak lelkét, akik munka és munka között különbséget tenni vagy nem képesek vagy nem hajlandók. Ez a felfogás pedig, ha lábra k-n p és általánossá válik, hathatósan fogja elősegíteni a társadalmi

életnek felbomlását, mert a lehető legélesebb ellentétben áll a társadalmi solidaritásnak elvével, amelyet már Menenius Agrippa is elég világosan tett ismeretes meséjében minden társadalmi életnek alapkövévé. A két kezének munkájából élő munkásember mérhetetlen gyűlölettel telik el mindazok iránt, kik nem kezükkel keresik a mindennapi kenyerüket, pedig az így szerzett évi fizetés sokszor sokkal nyomorúságosabb, mint a napról-napra megszerzett »éhbér.« A felébredt gyűlöletet azután hatalmas rugókon fejlesztik ki azok a »vezérek«, akik expressis verbis fosztják meg trónjától a szeretetet s ültetik helyébe a gyűlölet »erényét.« Az 1884-iki francia törvény által szentesített syndicalismus egyenesen veszélyessé vált immár a francia államra nézve a maga kinövésével, mikor a harci szellemet, a polgári államban való forradalmat s az antimilitarista mozgalmat élesztgeti úgy a sajtóban, mint a teljesen jogosulatlan, vagy helyesebben mondva méltánytalan strikeok és amerikázások által. A francia syndicalismusként egyik vezéralakja, GRIFFUELHES, egyenesen azt tanítja, hogy a proletárnak nincs hazája s a proletár nem lehet hazafi; hogy a syndicaliste ellensége az államnak s az állam minden intézményének. (V. ö. L'action syndicaliste. Paris, 1908. 42-44. lapjának.) Szóval: a syndicalismus anarchismussá lett, amit vezetői nemcsak nem tagadnak, hanem sietnek is többkevesebb ünnepélyességgel nyíltan bevallani. Az antipatriotismusként és antimilitarismusként szükségképpen következménye az *Internationalismus*, amely a munkásszervezeteknek egyik legfelölőbb jellemvonása s alig elképzelhető módon csökkenti az államnak külső erőit, éppen úgy, miként a strike és az am erikázás erkölcstelen erőszaka a társadalom belső erőinek csökkentését eredményezik.

A társadalom destructiv erőinek malmára hajtja a vizet az egész napi *sajtó*, amely a legteljesebb jogi és erkölcsi felelőtlenség nélkül mond ítéletet elevenek és holtak fölött. Valósággal elszomorító látnunk azt, hogy akiknek magánélete telve a leghitványabb hibákkal, azok merészelnek igen sokszor ezer meg ezer ember fülehallattára és szemeláttára Ítélni a közélet férfiai fölött s azokat közmegvetés tárgyává tenni, ha esetleg nincsenek vele egy politikai véleményen. Az így megtámadott magánbecsület védelmét alig remélhetjük bíróságainktól, amelyek legtöbb esetben nevetségesen csekély büntetéssel sújtják azt az újságíró, aki kíméletlenül gázol végig az egyéni és családi becsületben. Itt magának a törvényhozásnak kell közbelépnie s ha nagy szabadságot adott a napi sajtónak, hogy véleményét kimondja tízezrek és százezrek hallattára, akkor a felelősségnek egy igen szigorú mértékét is kell megállapítania, mert e nélkül maga a sajtó is csak az anarchia és a destructio fegyverévé legyen azoknak kezé-

ben, akik sem a társadalom, sem a saját békés nézetük előtt nem érzik a felelőségnek teljes súlyát. Egészen helyesen mondja MAXWELL, hogy az újságírónak éppen oly kevéssé van megengedve elterjeszteni az ő intellektusának káros magvait, a miként tiltva van egy kolerás betegnek szerte hurczolni bacillusait. Avagy megengedhető-e, hogy a szabad gondolkozás nevében olyan vélemények lássanak nyomdafestéket, amelyeknek nyilvánítása már magában véve delictum-számba megy, mert az államra és az egyesekre nézve veszélyes cselekedeteknek csiráját rejti magában?

A conserváló és a destruáló erők ezen rövid vázlása után, lássuk már most, hogy melyek azok az erők, amelyekről a forradalmiak azt hiszik, hogy azok egy új társadalomnak szervezésére alkalmasak?

Előre meg kell jegyeznünk, hogy a forradalmi szervezeteknek ezen erőkről táplált felfogása egyfelől teljesen naiv és másfelől világosan mutatja, hogy az említett szervezetek vezetői legteltesebb tudatlanságban élnek a társaséletnek általános feltételeire nézve, amikor némely tényezőt túlságosan hangsúlyozva és előtérbe állítva, végképpen elhanyagolják és számításon kívül hagyják a többieket. A francia syndicalisták a képzelő erőnek legrikítóbb színeivel festik le azt a másik, eljövendő boldog világot, amely egészen a syndicusok mintájára fog szervezvetni, eltűnvn belőle minden oly intézmény, amely a capitalista világot oly türhetlenné és nyomorúságossá teszi. Még a gabona, a szőlő, az olajfa és a fű is másként fog nőni ebben az eljövendő világban, amely egy valóságos aranykor leend, telve erővel, egészséggel és szépséggel. Ámde ezen utópiákban való reménykedés, amely bizonyos gyermekes optimisunknak bélyegét hordja magán, a tapasztalat bizonyosága szerint nem bír számbavehető reconstruáló erővel, nem különösen akkor, ha a reménykedők serege első sorban a rombolás és az elpusztítás szolgálatában áll. Arról a végtelenül boldog és fényes világról ábrándozok végleg elfelejtik, hogy mindenféle társadalmi közösségnek gyökerei egyfelől az egyéni lélekbe, másfelől a múltnak talajába nyúlnak mélyen alá. A múlttal teljesen szakító társadalom s az emberi lélek ősi tulajdonságait megvető társadalom gyökerét veszített dolog s így lehetetlenség. Új állapotok és új helyzetek csak a már adott állapotok és helyzetek szemmeltartásával, idők hosszú során s türelmes akarattal teremthetők csupán. A társadalmi élet bizonyos mértékig módosítható és bizonyos czélok irányában fejleszthető ugyan, de e fejlődésnek is, mint minden fejlődésnek, szükségképpen szervesnek kell lennie. Boldogabb jövőt csak úgy teremthetünk, ha okos és higgadt becsléssel megállapítjuk a régi és az új dolgoknak *érierét* s ezen értékelés alapján határozzuk meg, hogy mely

irányban befolyásolandó, már amennyire az lehetséges, a fejlődés menete, ha azt akarjuk, hogy a jövő nemzedék ismét egy nagy lépést tegyen előre a haladásnak útján. Térjünk tehát reá a *sociális értékeknek* vázlatos tárgyalására.

A sociális értékek, melyekről itt beszélünk, az idők és helyek szerint igen változók és igen különbözők, a miként igen különbözők azok az elemek is, amelyek a sociális értékeket képező viszonylatoknak alkotórészeit képezik. Ezen értékeknek száma is igen nagy; mi azonban csak a legfontosabbakra leszünk itt tekintettel s csak ezeknek elemzését kíséreljük meg egészen röviden.

Minden társadalomnak alapeleme az *egyén*, amelynek értékétől, illetve amelyek összességének értékétől függ magának a társadalomnak értéke és minősége is. Az egyének értékét vizsgálván, egészen természetesnek találja minden ember, hogy az egyének értéke vagy értéktelensége – és pedig úgy fizikai, mint morális tekintetben – éppen nem lehet közömbös az államra nézve. Egészséges, szellemi és erkölcsi tekintetben fejlett egyének a társadalomnak haladását jelentik; míg a fizikailag és erkölcsileg hitvány egyének a társadalomnak csapásai, amelyektől emberiesen megszabadítani a társadalmat, elsőrendű kötelesség lenne. A gyermekvédelem tulajdonképpen arra van hivatva, hogy a jövő időknek társadalmát megjavítsa, gondot fordítson arra, hogy a gyermek valóban a sociális értékek legbecsesebbjeinek tekintetvén, kellő gondozásban, jóságos nevelésben és tiszta erkölcsi légkörben részesüljön. De nemcsak a már megszületett gyermekre kell kiterjednie a társadalom és főleg az állam gondoskodásának, hanem a még csak ezután megszületendőkre is, amint ezt főleg Franciaország példája mutatja, ahol immár úgy látszik, későn s így minden eredmény nélkül igyekeznek az állam határt vetni a születések mesterséges korlátozásának s a házasságok meddőségének. Az a társadalom, amelyben az anyaság teher, mert első a jólét és a fényűzés, az a társadalom már megtette az első lépést a züllésnek bizonyos útján. Valóban, a civilizációnak mesterséges feltételei annyira elsorvasztották a belénk oltott természetes érzést, hogy azt, amit a faj legnagyobb öröm és ajándékképpen adott az egyéneknek, kezdjük immár sújtó csapásként tekinteni. A terhes nő – főleg a felsőbb körökben – már nem a tisztelet, hanem a sajnálatnak tárgya. A gyermeket védeni kell, mert a gyermek a társadalomnak legfőbb értéke, melytől függ a fajnak minősége és jóra valóssága. A magzat-elhajtás éppen úgy bűn, mint amilyen bűn a felnőtt embernek elpusztítása. És hiába akarják ami népboldogító modernjeink teletölteni a lelkeket azzal a hittal, hogy a gyermek-, illetve a magzatelhajtásnak üldözése csak a katolikus egyház kánonjaiban gyökerezik; mert nem mon-

danák igazat. Már a görög orvos is esküvel fogadta, hogy a magzatelhajtáshoz segítséget nem nyújt. A természetnek és a fajnak joga van minden élethez, amely megfogant s erőre kapni kész. A képteleneket és elfojtottakat a természet mégis kiválogatja majd a maga könyörtelen kezével.

Az egyén nagy értékének megfelelőleg kötelessége gondoskodni a társadalomnak és itt is elsősorban az államnak arról, hogy minden gyermek, amely arra képes, a műveltségnek nélkülözhetetlen elemeit elsajátíthassa minél rövidebb idő alatt, pontos és megfelelő *nevelés* útján. Ezért a nevelés elsősorban az államnak a joga, de egyszersmind az ő kötelessége is, amelyet át nem háríthat és át nem engedhet semmiféle más társadalmi közületnek, hogy az a maga tetszése szerint nevelje azokat, akik közelebről az ő hatáskörébe tartoznak s akiket ott megártani neki érdekében is áll. A népiskolázás által az államnak kötelessége a népnek minden egyes tagját képessé tenni a továbbművelődésre s ez által egyszersmind arra is képesíteni, hogy a boldogulásnak újabb és újabb útjait találja meg önmagától is. Mert felszabadító s önállósító ereje csak a tudásnak lehet. Ebben az értelemben igaz a BACON mondása: *scientia est potentia, a tudomny hatalom.*

Az egyén értékének elismerésében már benne foglaltatik az egyén *jogainak* is elismerése. A történet és a néprajzi kutatások tanúsága szerint a primitív népek társas életében az egyén jogairól, az egyén különös értékéről és szabadságáról szó sem lehetett. De még Görögországban is rendkívül kevésre becsültetett az egyénnek joga s PLATON minden nagyobb tartózkodás nélkül kész az ő ideális államában az egyén legnyilvánvalóbb jogainak megcsorbítására vagy éppen teljes megsemmisítésére. Másfelől azonban az is tagadhatatlan, hogy görög bölcsészek voltak az elsők, akik az egyéni jogokat és az egyénnek értékét nemcsak elismerték s hangsúlyozták, hanem egyenesen a korlátlan subjectivismusnak lettek szószólóivá. Legyen itt elég a sophistákra emlékeztetnünk. Valójában azonban a kereszténység, vagy mondjuk helyesebben, Jézus volt az, aki az egyén jogainak elismerését először hirdette, azt tanítván, hogy minden ember egyformán egy Istennek a fia és eszerint egyenlő joggal, is bír arra, hogy Isten országának tagjává legyen. Az ő tanában azonban az egyén jogainak és az egyén szabadságának megvolt a maga lerombolhatatlan akadályja: a szeretet. *Classicon ad kifejezést ezen krisztusi felfogásnak MADÁCH remekművének e pár sorában: -Az egyén szabad. . . csak egy parancs kötvén le: szeretet.◀*

A kereszténység ezen tanításával a legélesebb ellentétben áll a korlátlan Individualismus hirdetőinek elmélete, amelynek a gyakorlati életben való megvalósulása tulajdonképpen az egyének szabadságának megsemmisülését jelentené, mert hiszen

a legerőszakosabb egyén tyrannizálná a nála gyengébbeket. A STIRNER és a NIETZSCHE phylosophiája valóban egy pathologikus léleknek megnyilatkozása. Az az Én, amelynek hatalmát és szabadságát hirdetik, úgy physikai, mint szellemi tekintetben tisztán pathologikus jelenség: tagadása minden történeti és embertani ismeretünknek. Erkölcsanak, ha csak a világ sarkaiból ki nem fordul, megvalósulni nem fog, de tanításuknak mérgező hatása már is tagadhatatlanul megnyilvánul azoknak körében, akik fejlett intelligentia nélkül igaznak tartanali mindent, ami nyomdafestéket látott valaha. Az ilyen kóros elméleteknek társadalomromboló hatásait csak úgy lehet ellen-súlyozni, ha józanabb, az emberi intelligentiának megfelelő és természetes erkölcsant állítunk velök szembe. Az emberiségnek józan ítéletét hosszú időközön elhomályosítani még soha sem sikerült s az egyszer felismert igazságnak ellenállani hiú törekvés. A társasági életnek természetéből következik, hogy bizonyos korlátokat szab meg az egyéni szabadság számára s ahol ezen korlátok lerombolásán dolgozva az absolut individualismus tanát hirdetik, ott a társadalmi élet rombolásán is dolgoznak. Ezek a korlátok természetes korlátok s így szükségképpeninek, amelyek nélkül társasági élet apriori lehetetlen. A közönség érdekei vonják meg ezeket a korlátokat s ahányféle az az érdek, annyiféle lesz az egyéni szabadságnak korlátozása is. A civilisatio növekedtével növekedik ezen érdekeknek száma is, s így következésképpen több és több lesz az egyéni szabadságnak korlátja is; ámde ezen korlátokon belül az egyén egész szabadon mozogva teljes energiával fejtheti ki lényegét és szellemének minden kiválóságát. Sőt egyenesen kötelezve is van a maga erejének teljes kifejtésére, a legkitartóbb *munkára*, amely nélkül csak parasitája lehet a társadalomnak, de nem alkotórésze. Tehát egészen bátran mondhatjuk, hogy a munka nemcsak a természet által az emberre rótt szükségszerűség, hanem egyszersmind a társadalmi élet lényegéből folyó köteleesség. Az egyénnek dolgoznia kell önmagáért, mert ez által a társadalomért is dolgozik egyszersmind. A társadalom minden egyes tagjának joga van az élethez s ebből következőleg kötelezve is van a munkára, mert a társadalom senkit sem tart el érdemetlenül, vagy legalább is: nem kellene, hogy eltartson s tagjai sorában megtúrjjon. A társadalom mindezzel szemben már most köteles gondoskodni is arról, hogy tagjai kapják meg a számukra szükséges munkát s ha ez a munka jól végeztetett, köteles azt az állam a maga részéről is minden rendelkezésére álló eszközzel megvédeni. A munkának védelme különösképpen állami feladat, mert hiszen az állam, a maga polgárai munkájának védelme által tulajdonképpen önmagát védelmezi. Munkának ezen természetéből következik, hogy annak haszna azt

illesse meg, aki végezte, vagy más szavakkal: a munkának gyümölcsét a munkás élvezze. Az egyéni birtoknak megszüntetése által az emberi tevékenységet egyik legerősebb ösztökélőjétől fosztanak meg s az emberi tevékenységnek gyengülése által csökkenne a közös tulajdonnak nemcsak összege, de minősége is. Éppen ilyen következménnyel járna az örökölhetőségnek s az örökhagyás lehetőségének eltörlése is. Mert hiszen tapasztalati tény, hogy az ember sokkal nagyobb kedvvel és kitartással dolgozik gyermekeiért, mint saját magáért. A történelem mutatja, hogy a fejlődés folyamán mind nagyobb és nagyobb mértékben növekszik a magántulajdonnak tisztelete s a civilizatio legmagasabb fokán bizonyosan a legnagyobb leendő. A collectivismus és a communismus sürgetői tehát, mikor a magántulajdonnak eltörlését követelik, a civilizatiót rákjárársra kényszerítik s annak egy sokkal alacsonyabb fokra való lesüllyedését segítik, illetve készítik elő.

Ha már most a socialis értékeknek jellemzése után arra a kérdésre keresünk feleletet, hogy milyen feltételek mellett lehet az egyén a társadalomnak használható tagja, mindenképp előtérbe kell hozni a nagy félreértéssel kell számolnunk: azzal a téves felfogással ugyanis, amely szerint az emberek abszolút, minden tekintetben való egyenlősége a legfőbb megvalósítandó eszménynek tekintetik. Ez az ideál egy teljességgel megvalósíthatatlan célként tűz az emberiség elé, amelynek tagjai úgy tehetség mint fizikai és erkölcsi erők dolgában szinte elképzelhetetlen, sokféleséget tárnak a szemlélő elé. Az egyenlőségnek ROUSSEAU-féle fogalmazása, amely szerint nem egyéb az, mint a gazdagságnak, tisztességnek, hatalomnak, tehetségeknek egyformasága – , jámbor ábrándozás, egy rajongó léleknek álmadozása.

A társadalmi életnek lehetősége éppen erőteljes és szigorú *alárendelést* tételez föl. A subordinatio minden társas életnek sine qua non-ja. A socialis erőknek irányításra, igazgatásra van szükségük, mert e nélkül az anarchia állapota dühöng. Igazgatás és irányítás csak úgy lehetséges pedig, ha az egyesek a maguk fölé helyezett és kiválogatott egyének akaratának a magok akaratát feltétlenül alávetik s a nyert parancsoknak készek minden zúgolódás nélkül engedelmeskedni. Ez a tény tagadhatatlan akár dinamikus, akár statikus állapotát tekintjük a társadalomnak. Az alárendeltségnek ez a viszonya, mintegy biztosítéka a békének s az egyesek jogai érvényesülésének. Minden habozás nélkül állíthatjuk tehát, hogy a socialis életnek legáltalánosabb törvényei az igazgatás és a mellérendelés törvénye, amelyben már benne foglaltatik az alárendelés törvénye is. Ezt, úgy látszik, elismerik a munkásszervezetek vezérei is, akik elméletben elkeseredett ellenségei ugyan a tekintélyek minden fajtájának, de a gyakorlatban igen tökéletes – tyranusok.

A biológia is azt tanítja, hogy a fejlődésnek szükségszerű feltétele az egyenlőtlenség. A fejlődés ugyanis egyéniségekéi produkál s az egyéniségnek éppen az a jellemző tulajdonsága, hogy van benne egy bizonyos vonás, amely minden más egyéntől megkülönbözteti. Minél több ilyen egyéniséggel rendelkezik valamely társadalom, annál gazdagabb, erőteljesebb és életrevalóbb. Már a megszületett sejt is neki feszíti a maga kicsiny erejét az egész mindenség roppant erejének s önmaga lényegének kifejtésére tör. És minden sejt, legyen bármily kicsiny, különbözik a szomszédjaitól, mert egyéniség, mely csak a kifejtésre vár. Az egyenlőtlen, más és más tulajdonságokkal bíró erőknél összműködéséből keletkezik az a bámulatos összehangzás, amely az egészséges társadalmi életnek jellemző vonása. Ezen egyenlőtlenségek nélkül nem születik összhang, hanem csak unalmas, élettelen és meddő egyforma - ság, amely önmagát szünteti meg és emészti föl. Az egyenlőtlenségnek ez a ténye oly nyilvánvaló, hogy az ellen harcolni s azt kiküszöbölni akarni hiábavaló fáradság és kárbavesztett munka.

Ha az egyenlőtlenség ezen tényét, amely nemcsak társadalomtani, hanem élettudományi tény is, kellő figyelemben részesítjük, akkor egészen világos dolog, hogy minden egyén annál hasznosabb a társadalomra nézve, minél teljesebb mértékben fejti ki a maga sajátos értékét s ezen értékeknek kifejtése által gazdagabbá teszi ezt a társadalmi közületet, amelynek tagjai sorában helyet foglal. A lelkeknek egyformásítása nem áll érdekében sem az egyénnek, sem a társadalomnak. És aki mégis erre az egyformásításra törekszik, az nincsen tisztában sem a természetnek s különösen az életnek, sem a társadalomnak törvényszerűségeivel, amelyek ellen véteni büntetlenül nem lehet sem az egyeseknek, sem a nemzedéknek. Az erőteljes egyéniségek, a gerinczes lelkek a társadalomnak leghasznosabb tagjai, akik körül, hogy úgy fejezzük ki magunkat, jegeczesedik a társadalom s akiket követni a társadalomnak minden tagja mintegy kényszerül.

A nemzetek is egyéniségek, ha az emberiségnek nagy körébe állítjuk őket és sajátos jellemvonásuk szempontjából tesszük vizsgálatnak tárgyává. A nemzeti sajátosságoknak kifejtése is tehát emberi kötelesség s a társadalomnak érdekében való, – amint ezt már a nagy SZÉCHENYI hirdette s biológiai alapon APÁTHY kimutatta. Az egyén mindig, mint a maga nemzetének és fájának tagja, kiváló. Minél nagyobb mértékben nyilvánulnak meg egyéni tulajdonságaiban fajtajának kiváló tulajdonságai, annál értékesebb lesz ő maga is az emberi társadalomnak szempontjából.

Az a kérdés merül fel azonban már most, hogy vajjon az állam törvényeinek keretén belül teljes szabadság adandó-e

minden egyén számára, hogy ki-kí azt a foglalkozást választja élete pályájául, amely neki éppen tetszik? A kérdés kétségkívül igen bonyolult s ha kielégítő feleletet akarunk reá adni, szükséges a legnagyobb körültekintéssel járnunk el. Egész bizonyos azonban, hogy vannak olyan foglalkozások, amelyekre nem kellene mindenkit válogatás nélkül bocsátani. Ilyen pld. az orvosi pálya, mely nagy intellectuális erő mellett nagy, sőt talán még nagyobb erkölcsi erőt igényel. E tekintetben is óriási különbség van egyén és egyén között. Az egyenlőtlenség törvénye itt is uralkodik.

De uralkodik ez a törvény a *politika* terén is, daczára azoknak az utópikus elméleteknek, amelyek a szellemi valóság teljes nemismerésének köszönik létezésüket és amelyek nem tudnak különbséget tenni ember és ember között, egyformára taxálván és értékelvén őket, úgy intelligenciájuk; mint erkölcsiségük különbségére való minden tekintet nélkül. Az általános választói jog abban az értelemben, hogy »egy ember, egy szavazat« a társadalmi élet bomlására vezet, mert nincsen tekintettel arra, hogy csak az bocsátható a társadalom ügyeinek intézésében való részvételre, aki teljes *felelősségének* tudatában képes is, kész is ezen jogát gyakorolni. Mert a társadalmi ügyek intézésében nem az intézőknek *száma*, hanem minősége fontos. Ahol a politikai élet intézésében a szám kerekedik felül, ott a történelem bizonyossága szerint, megrendült a civilisatio. Úgy látszik, hogy a szám mindig ellensége a minőségnek, ami érthető is, mert természetes. Hova lenne a mi értékelésünk, ha valaminek becsét az átlagnak, a számban nagyobbnak bece alapján állapítanók meg?

Napjaink társadalmi életét általában jellemző bizonytalanság és nyugtalanság világosan észlelhető az államkormányzás minden területén is; nálunk talán még nagyobb mértékben, mint Nyugoteurópa többi államában. Mindenekelőtt a törvényhozásnak házát tévén figyelem tárgyává tagadhatatlan, hogy az ott végzett munkával a társadalom minden rétege a legnagyobb mértékben elégedetlen. Nem akarok e helyen olyan kérdések tárgyalásába bocsátkozni, amelyeknek vizsgálata elkerülhetetlenül sodor a pártpolitika területére. A tényt magát meg kell azonban határozottan állapítanunk. A nyugtalanság mértékét csak növeli a választói jog reformjának kérdése. Ez a nyugtalanság észlelhető *bírósági* ügyekben is, különösen mióta a teljesen csődött mondott, germán eredetű *esküdszékek* felállítottak, a melyeknek sokszor teljes mértékben helytelen ítéletei igen alkalmasak jogrendbe vetett hitnek megrendítésére. Hogyan is volna lehetséges, hogy a ma már oly nagy mértékben bonyolult jogrendszerekben teljesen járatlan laikusok mondjanak

ítéletet sokszor ijesztően nehéz esetekben? E sorok írója maga is tapasztalta, hogy egy esküdtszéki tárgyalás alkalmával, daczára a tárgyalási elnök világos magyarázatainak, az esküdtek $\frac{4}{5}$ része nem tudta megérteni azt a különbséget, amely van szándékos és nem szándékos emberölés között. Mit szóljunk azután a politikai természetű ügyeknek esküdtszéki tárgyalásáról, amelyekben az esküdtekenek pártállása az irányadó az ítélet kimondásában. Kétségtelen, hogy az esküdtszéki bíraskodás egy társadalmi erő helytelen értékelésének köszöni eredetét. A bűnösség vagy ártatlanság kérdésének megállapítása tisztán tény kérdés, *questio facti*, melynek köréből teljesen kizárandó az érzelmek beleszólása. A tömeglélektanból azonban jól tudjuk, hogy az esküdtszékek is érzelmeik után indulva mondanak ítéletet a ténykérdése fölött s *questio juris* kérdése a *questio facti*nak eldöntését befolyásolja. A bűnösség kérdésnek megállapítása éppen olyan, sőt még nehezebb kérdés, mint a büntetés mérvének megállapítása. S ha ez utóbbit a szakbíróra bízunk, miért kelljen az elsőt teljesen laikus emberek döntése elé utalnunk?

Mindez a nagy nyugtalanság és szembetűnő bizonytalanság, amelyet a közéletnek minden területén megállapíthatunk, világosan mutatja, hogy társadalmunk az átmenetnek állapotában van: a régi alapok már erősen ingának, de az új fundamentum még a távolnak kódében alig-alig mutatkozik. A különböző társadalmi erők értékelése rendkívül bizonytalan s az erre vonatkozó vélemények százfelé ágazók. A mostani állapotokkal elégületlenek utópiák után futnak s egyetlen vagy egynéhány socialis erőnek egyoldalú hangsúlyozásával figyelmen kívül hagyják a többit, pedig ezek, fontosság dolgában, talán felül is múlják amazokat. A társadalom jelen rendjével megelégedettek ezzel azonban a régi jó időknek dicséretét zengetik s nem veszik vagy nem akarják észrevenni, hogy ime, új és értékes erők léptek fel a társadalmi életnek színpadára, amely erőket figyelembe venni nemcsak kötelesség, hanem egyenesen természeti kényszerűség.

Ha ezt az ellentétességekkel tele társadalmat abból a szempontból vizsgáljuk meg, hogy miféle irányzatok, miféle tendenciák küzdenek benne egymással s igyekeznek érvényesülni, első pillantásra is világos előttünk, hogy azok az irányzatok is sokszor homlokegyenest ellenkeznek egymással s érték dolgában is ugyancsak különbözők. Mindenekelőtt fogunk találkozni olyan irányzatokkal, amelyek kifejezetten a haladásnak állanak szolgálatában és ismét másokkal, amelyek sokszor egyenesen a reakciót szolgálják. A tendenciáknak ezt az ellentétességét egész jól szemlélhetjük a vallásos élet terén, ahol a katholicismus kebelében az u. n. reform-katholicismus, a protestantismus kebelében pedig a különböző

szepták, többé-kevésbé mystikus és spiritista egyesületek kezdenek hódítani, az egyházak tanításaival és meggyökeresedett dogmaival szemben új tanokat hirdetvén és terjesztvén széjjel. A reform-katholicismus a haladás elvét képviseli, míg a különböző szepták s az érzelmek ködösségén épülő spiritistikus egyesületek egyenesen az animismus állásportjára való visszasülyedést jelentenek. Napjaink mysticismusának egyik megnyilvánulása az a teosophikus mozgalom is, amely sok rokon vonást mutat a spiritismussal s különösen az indukok vallási tanaira támaszkodva mintegy féleleveníteni törekszik a reincarnatio ősrégi dogmáját.

Az erkölcsi élet terén, ha az amoralismus tanától el is tekintünk, szintén két ellentétes irányzat küzködik egymással: az Idealismus, amely még hisz szellemi értékekben is és a materialismus, amely csak anyagi értékekről akar tudni. Es bármiként is szépitgessük a dolgot, jelen korunk társadalmának erkölcsi élete kétségtelenül a materialismus uralma alatt áll, amiben igen nagy szerepe van a socialismus tanításának' s még nagyobb mértékben a socialismus gyakorlati megnyilvánulásának. Es ez a vigasztalan materialismus ott terpeszkedik már vagy talán még mindig a tudományoknak mezején, ahol a tudós férfiaknak egy része nem képes anyagi természetű erőkn kívül másokat is meglátni s azokat, akik ilyen más természetű erőnek meglétéről is beszélni merészek, igen felsőséges mosolylyal nevezik metaphysikusoknak. Pedig, ki tudja: hát ha ők a metaphysikusok? A Ivét ellentétes iránynak harczából azonban mégis csak a haladás huzza a hasznot; elég világosan mutatja ezt a természetphilosophiának újabb fellendülése és virágozása. És a miként nem jutott tartós győzedelemre a materialismus a tudományok terén, nem lesz győzelme állandó, reméljük a gyakorlati életben sem; mert ellenkező esetben culturánk lassanként ismét a barbarismus korába sülyedne vissza, ami pedig előttünk szintén elképzelhetetlen.

Az ellentétésségnek szempontja alá esik modern társadalmunkban a házasság fogalma is. A néprajzi kutatások szerint, – amelyeknek eredményeit classikusan foglalja össze WESTERMARCK, finn tudós, az erkölcsi fogalmak fejlődéséről írott igazán alapvető művében, – a házasság intézménye már elejétől fogva többé-kevésbé vallásos jelleggel bírt, de másfelől socialis jelentősége is mindig nyilvánvaló volt, mert hiszen egyenesen a természet rendeléséül tekintetett. Újabb időben azonban a házasság fogalmának megállapításában is kezd érvényesülni az a destructiv felfogás, amely a házasságot tisztán természeti alappal bírónak tünteti föl s nem hajlandó figyelmével annak erkölcsi vonásait is megajándékozni. Ezzel szemben áll azután az a túlságosan spirituális

felfogás, amely a házasságban csak ennek szellemi oldalát hangsúlyozza, nem tekintvén arra, hogy az egyenesen a természetnek rendjében gyökerezik s következésképpen érzéki alapvonásokkal bír. A felfogásoknak ellentétessége e téren is annak bizonyító jele, hogy a házasságról alkotott fogalmunk nagy átalakulás előtt áll, aminthogy egész társadalmunk is változásoknak néz elébe kétségtelenül. A szabad házassági viszonylatok, amelyekkel oly nagy számmal találkozunk máig egész Franciaországban, figyelmeztetnek a küszöbön álló átalakulásokra is.

A szabad házassági viszonyokkal azonban még ezidő szerint – igen könnyen érthető okokból – együtt jár a gyermektől való irtózás. Az ilyen viszonyban élő házaspárok nézve a gyermek csakugyan teher, amelytől, ha már megvan, szabadulni nem igen lehet s így már fogamzása meggátolandó. Amíg az állam most már tettekkel is bizonyítékát adja azon meggyőződésének, hogy a gyermek valóban megbecsülhetetlen érték s így minden lehetséges eszközzel védelmezendő, addig a társadalomnak közép- és felső rétegei, sőt nálunk vidéken már az alsó rétegek is, sikerrel állják útját a gyermekek születésének különböző, főleg gazdasági okokból, amelyekbe erősen belejátszik azután az a végtelen egoizmus, amely úgy látszik, mind nagyobb és nagyobb mértékben válik a modern embernek jellemzőjévé. A társadalom és a faj szempontjából ez kétségtelenül egy rendkívül elszomorító tünet, amelynek orvoslása csak az által lehetséges szerény véleményünk szerint, ha a társadalomnak erkölcsi felfogását változtatjuk meg és ismét életre keltjük a lelkekben az ideálokban való hitet.

A jelen társadalmának különböző irányzatai között, amelyet egytől-egyig elősorolni szinte lehetetlen, legerőteljesebbek egyike a socialismus. A társadalmi életünknek ezt a tényezőjét az emberek bizonyos szenvedélyességgel szokták megítélni: vannak olyanok, akik a leghatározottabban elítélik s vannak olyanok, akik egekig magasztalják. LE BON a socialismus lélektanáról írva, kimutatta, hogy tanai merőben metafizikai természetűek s az egész mozgalom éppen olyan dogmatikus természetű, mint akármelyik vallásos közösség. Alapja az elégedetlenség érzelme, amelyre egész tanrendszerük felépül. Illetve: tanrendszereik, mert hiszen socialismusról, mint valamely egységesről, szólni sem lehet. Közös jellemző vonása azonban a socialismus mindenik árnyalatának, hogy társadalmi harcot, osztálygyűlöletet, erőszakos forradalmat hirdet s igen könnyű lelkiismerettel hajlik az erőszakra, ha az javára válik. A socialismus tehát a destructiv erőket használja fel a maga egoista céljaira s az erkölcsi kulturától merőben távol áll.

Talán sikerült MAXWELL nyomán röviden reámutatunk arra.

hogy napjaink társadalmi élete telve nyugtalansággal és bizonytalansággal. Bármerre fordítjuk tekintetünket, mindenütt heves nyugtalansággal, mindenütt a válságnak állapotával találkozunk szemünk: a vallás, az erkölcsiség s a politikai életnek területén egyformán. A dolgoknak régi rendje bomladozóban, sőt nem egy helyen már szomorú romokban hever, de az új rendnek még nyomaival is alig találkozunk s az elvesztett egyensúly, a megzavart összhang helyreállítását eredmény nélkül próbáljuk. Pedig úgy tetszik, hogy a kísérletezések ideje lejárt. Ha nem leszünk képesek erőteljes eszközök segítségével társadalmi életünk nyugodt menetét s a megélhetés biztosságához szükséges összhangot minél előbb biztosítani, napról-napra mind több és több socialis értékünk elvesztése fölött lesz okunk panaszkodni. Es egészen kétségtelen dolog, hogy társadalmi életünk nyugodt menetének és harmóniájának biztosítása csak erkölcsi alapon lehetséges: a régi eszmények értékébe vetett hit újjáélesztése és új, eszményi célok kitűzése, eszményi célok megvalósítása által.

Bartók György.